ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 36

IULIE-SEPTEMBRIE

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRESFILATELIA, departamentul import-export presă, P.O.Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti. Calea Griviţei 64 — 66, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119 str. I.C.Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 36 **Nr. 3** **iulie — septembrie 1985**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 36 | No 3 | juillet-septembre 1985

SOMMAIRE

DATE ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE PRIVIND PARTEA DE NORD-EST A DACIEI ÎN ULTIMELE SECOLE ÎNAINTEA EREI NOASTRE

de

MIRCEA BABEȘ

În evoluția deja îndelungată a cercetărilor dedicate în România primei prezențe a triburilor germanice în spațiul dacic, mai întîi — în anii 20 ai secolului nostru — au fost abordate izvoarele literare (E. Dunăreanu-Vulpe 1924, V. Pârvan 1926, p. 65 urm.). Ele erau însă limitate atît sub aspectul cantității de informație, cît și al exactității, și nu puteau de aceea să constituie o bază suficientă pentru rezolvarea problemei sub toate aspectele sale. Așa se face că pînă la intervenția arheologiei, în ceea ce privește localizarea, cronologia, apartenența etnică și caracterul prezenței bastarnilor în Dacia au fost exprimate opinii divergente, adesea de natură speculativă.

În stadiul actual al cercetării, care urmează a fi prezentat aici într-o formă sintetică [1], se conturează în estul, mai precis în nord-estul Daciei, o zonă caracterizată prin răspîndirea culturii alogene de tip Poienești-Lukașevka [2]. În aceeași zonă, în ultimele secole ale erei vechi, poate fi urmărită continuitatea și evoluția specifică a culturii geto-dace a celei de-a doua epoci a fierului. Tabloul arheologic indică așadar, fără dubiu, pătrunderea și așezarea temporară în mediul autohton a unei populații străine, identificată în literatura românească de specialitate cu *bastarnii*, în deplină concordanță cu informațiile izvoarelor istorice.

Granițele geografice ale acestei prezentări sînt deci acelea ale răspîndirii culturii P—L. care cuprinde zonele centrală și de nord ale spațiului dintre Carpați și Nistru [3]. Limitele cronologice au fost și ele stabilite în

[1] Lucrarea de față reprezintă textul îmbunătățit al comunicării prezentate în cadrul celei de-a XII-a Conferințe științifice a Grupei de pre- și protoistorie a Societății istoricilor din R. D. Germană, care a avut loc între 7 și 10 noiembrie 1983 la Meiningen. Ea apare concomitent, în aproximativ aceeași formă, în volumul conferinței: *Frühe Völker in Mitteleuropa*, sub redacția lui Fritz Horst și Fr. Schlette (Berlin, 1986).

[2] Denumirea *Poienești-Lukașevka* este înlocuită mai departe, pentru economie de spațiu, cu sigla P—L, de ex. cultura P—L, așezare P—L, necropolă P—L, tip P—L etc.

[3] Carpații Orientali spre apus și Nistrul spre răsărit constituie limitele naturale ale acestui spațiu. Spre sud, răspîndirea culturii P—L se oprește aproximativ pe o linie care, pornind din împrejurimile orașului Piatra Neamț, trece pe la nord de valea Bistriței, intersectează cursul Siretului la jumătatea distanței între Bacău și Roman (în zona davei de la Brad), traversează Bîrladul la sud de Crasna și Prutul pe la nord de Leova, pentru a atinge Nistrul în dreptul orașului Tighina (Bendery). Granița de nord a culturii P—L urmează în sus cursul Nistrului (cu unele puncte pe malul stîng, de ex. Gorošova, Sokol și Grinčuk), pînă în apropiere de Zaleščiki, de unde se îndreaptă spre izvoarele Siretului, traversînd Prutul pe la Sniatin (la cca 30 km nord-vest de Cernăuți). Cf. M. Babeș 1970 b, p. 217 — 218 și fig. 4; idem, 1977, p. 82 — 83 și fig. 1.

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie, 1985, p. 183—214

concordanță cu faptele arheologice și cu datarea lor actuală; este vorba, în mare, de perioada secolelor II—I î.e.n. Ținînd seama de izvoarele literare, această perioadă s-ar putea extinde și asupra ultimei părți a sec. III î.e.n., cînd sînt plasate ipotetic cele mai vechi mențiuni despre bastarni (Pseudo-Scymnos 797; Pompeius Trogus, *Prolog.* XXVIII). Nimic nu ne obligă, în schimb, să urmărim această populație pînă în epoca romană tîrzie, avînd în vedere că localizarea ei în spațiul delimitat mai sus, după începutul erei noi, nu este justificată nici de mărturiile literare, nici de descoperirile arheologice.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Primele descoperiri de tip P—L au fost făcute la Poienești în anul 1936, dar numai după marile săpături întreprinse acolo în 1949, pe baza cercetării a 55 „morminte cu urne negre", a ajuns Radu Vulpe (1955) la definirea culturii intrusive bastarne. În 1957 G. B. Fedorov publica primele 20 morminte de la Lukașevka și curînd după aceea descoperirile dintre Prut și Nistru, în special acelea din așezări, aveau să se înmulțească considerabil, conducînd la conturarea unei arii culturale unitare între Carpați și Nistru, respectiv la acreditarea conceptului de *cultură P—L* (G. B. Fedorov 1960, p. 15—16, 27—30).

Pornind de la acel stadiu al documentării, au apărut în perioada următoare importantele contribuții la discutarea cronologiei, originei și atribuirii etnice a acestei culturi, datorate lui R. Hachmann (1957; 1960, p. 117—124), K. Tackenberg (1962/63) și D. A. Mačinski (1966). În ultimii 15 — 20 ani, cercetarea intensivă a așezărilor, dezvelirea integrală a necropolei de la Borosești, descoperirea aceleia de la Dolinjany și reluarea săpăturilor de la Poienești, ca și numeroasele descoperiri întîmplătoare au dus la îmbogățirea substanțială a cunoștințelor noastre și, într-o anumită măsură, la modificarea concepției tradiționale despre cultura P—L (M. Babeș 1973 și 1978). Cele mai multe dintre aceste descoperiri (înainte de toate acelea de la Borosești și Poienești) vor fi valorificate pentru întîia oară, în curînd, în monografia noastră „*Das nordöstliche Dakien in den letzten Jahrhunderten vor der Zeitwende*" (sub tipar la Editura Academiei R. S. România, în colaborare cu Rudolf Habelt Verlag, Bonn). Prezenta contribuție sintetizează documentarea, analiza materialului și concluziile [illegible]-arheologice ale acestei lucrări.

MONUMENTELE

[illegible] [illegible] repertoriului arheologic au fost luate în considerare [illegible] [illegible]-ririle din spațiul cercetat, databile între sfîrșitul sec. III și [illegible] I î.e.n., indiferent de atribuirea lor culturală și etnică. În total [illegible] 130 localități cu 156 puncte de descoperire (stadiul [illegible] 118 dintre acestea sînt așezări (99 cu material sigur P—L), 22 sînt [illegible] (13 sigure, 5 incerte ca morminte, dar cu material [illegible] P—L [illegible] 4 [illegible] celtice de inventar), iar 16 sînt depozite sau [illegible]. Din cele 118 așezări menționate, 43 au fost [illegible], dar numai cca 20 într-o măsură satisfăcătoare.

Din acest motiv, doar un număr relativ mic de așezări poate fi în prezent atribuit cu certitudine fie culturii P—L, fie culturii geto-dace a aceleiași vremi. Despre cele mai multe dintre stațiuni, cunoscute doar prin periegheze sau mici sondaje, se poate doar afirma că datează din perioada existenței culturii P—L (fig. 1) [4].

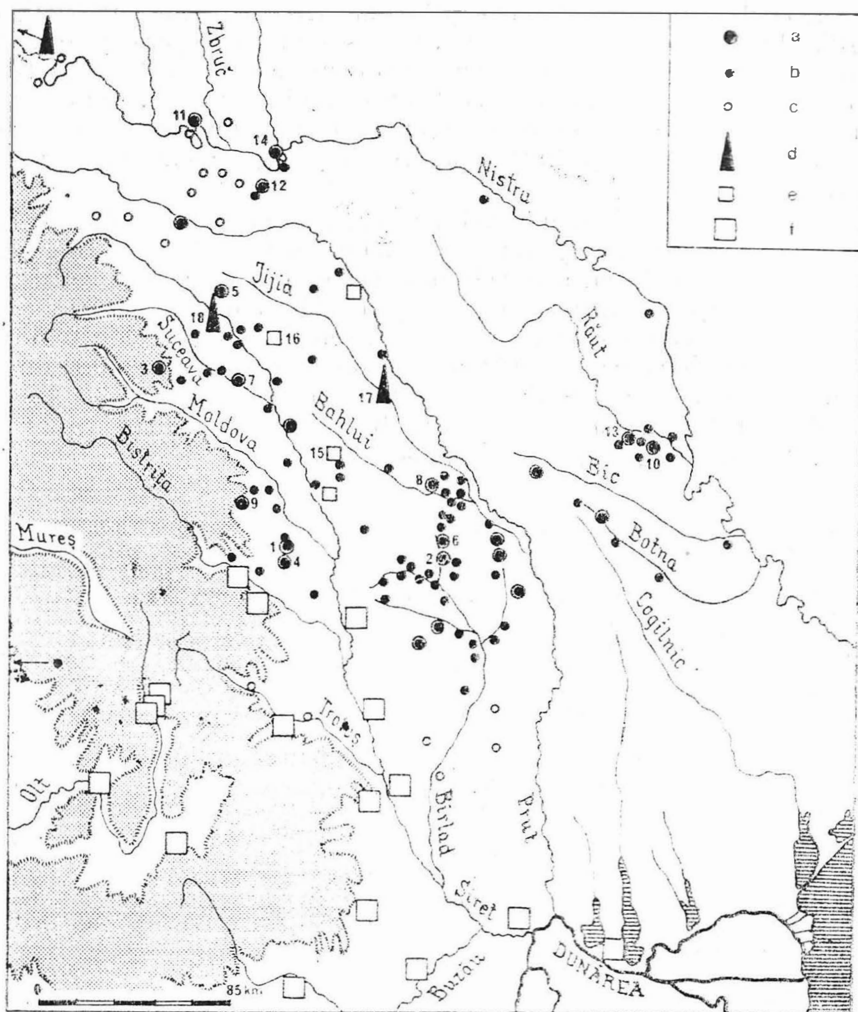

Fig. 1. Răspîndirea așezărilor : a — așezări P—L cercetate prin săpături ; b — așezări cu ceramică P—L (în general identificate prin periegheze) ; c — așezări atribuite culturii P—L, incerte ; d — așezări de tip Glăvănești ; e — așezări geto-dace ; f — *davae* și cetăți geto-dace în afara ariei P—L (1 Borniș, 2 Borosești, 3 Botoșana, 4 Ghelăiești, 5 Lozna-Hlibiciok, 6 Lunca Ciurei, 7 Rușii-Mănăstioara, 8 Șorogari, 9 Tîrpești, 10 Brănești, 11 Gorošova, 12 Kruglik, 13 Lukașevka II, 14 Sokol, 15 Băiceni, 16 Cucorăni, 17 Glăvănești, 18 Zvoriștea).

[4] Cele mai importante așezări P—L cercetate sînt : *Borosești, jud. Iași* (inedit ; cf. M. Babeș 1970 b, p. 224 urm. și fig. 1—2 : M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba 1970/71, p. 176 urm. și fig. 1—2) ; *Botoșana, jud. Suceava* (S. Teodor 1980 a) ; *Ghelăiești, jud. Neamț* (M. Babeș 1969 : idem 1970 b, p. 224 urm. și fig. 3 : M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba 1970/71, p. 182 urm. și fig. 3—8) ; *Lozna-Hlibiciok, jud. Botoșani* (S. Teodor, P. Șadurschi 1980) ;

Așezările P—L sînt, fără excepție, nefortificate și manifestă o preferință evidentă pentru terenurile joase, aflate de-a lungul cursurilor de apă. Locuirile situate pe forme de teren mai înalte sînt rare și provin, în principal, din perioada de început a culturii P—L (ex. Borosești). De obicei, în aceste stațiuni stratul de cultură este subțire, iar locuințele distanțate între ele, puțin numeroase. Cele mai multe (29) au fost dezvelite în așezarea de la Botoșana. Cu excepția unei case cu două încăperi de la Kruglik, locuințele culturii P—L au o singură încăpere rectangulară, cu suprafața între 6 și 20 mp. Locuințele de suprafață și cele adîncite apar uneori în aceeași așezare (Botoșana, Lukașevka II, Ulma) și au un inventar asemănător, ceea ce ne lasă să presupunem că au funcționat concomitent. Pereții lor erau construiți dintr-o carcasă de pari și nuiele împletite, lipită cu lut.

În așezările P—L predomină net ceramica germanică fină, cu lustru negru, și cea grosieră, în general cu barbotină [5], în timp ce fragmentele de vase autohtone și mai ales cele importate, elenistice sau celtice, sînt rare sau chiar lipsesc cu totul. În afară de olărie, aceste așezări au furnizat un inventar relativ variat de unelte, ustensile, arme și obiecte de cult: cuțite, foarfeci, sule, seceri, brăzdare de plug, topoare și vîrfuri de lance din fier, cute și rîșnițe de piatră, fusaiole, greutăți, linguri, zornăitori și „cățel de vatră" *(„Feuerböcke")* din lut. Dintre podoabe apar doar fibulele și mărgelele. Alături de tipica ceramică P—L, și altele dintre

Lunca Ciurei, jud. Iași (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia 1970, p. 178 și pl. 23—26 și 163); *Tîrpești, jud. Neamț* (M. Babeș 1981); *Borniș, jud. Neamț* (S. Teodor 1984) — în România: *Brănești, rn. Orhei* (M. A. Romanovskaia 1964): *Gorošova, reg. Ternopol* (S. P. Pačkova 1983): *Kruglik, reg. Cernăuți* (S. P. Pačkova 1977); *Lukașevka II, rn. Orhei* (G. B. Fedorov 1960, p. 17—29, 33—45, 240—246, fig. 3, 5 și pl. 2—4: M. A. Romanovskaia 1962): *Sokol, reg. Hmelnițki* (L. V. Vakulenko, S. P. Pačkova 1979) — pe teritoriul U.R.S.S. Așezări geto-dace în aria P—L: *Băiceni, jud. Iași* (A. László 1969); *Cucorăni, jud. Botoșani* (S. Teodor 1975). O categorie aparte o constituie așezările de tip Glăvănești, a căror definire cronologică, culturală și etnică este încă în discuție (cf. *infra* p. 193 și nota 10): *Glăvănești, jud. Iași* (materiale inedite din săpăturile conduse de I. Nestor), *Zvoriștea, jud. Suceava* (M. Ignat 1983) și *Bovšiv, reg. Ivan Franko*, U.R.S.S. (L. I. Krušel'nickaja 1965).

[5] Discuția purtată cu ani în urmă (M. Babeș 1969, p. 211—213; idem 1970 b, p. 222—227) a dus la precizarea particularităților ceramicii grosiere P—L și la o mai netă separare a ei de ceramica autohtonă, cu care a fost adesea confundată. O anumită confuzie persistă însă, făcînd să se vorbească de așezări mixte, în care ceramica bastarnă și cea autohtonă ar apare în proporții aproximativ egale, și de aici concluzia — greșită după noi — a unei componente autohtone în cultura P—L (cf. S. Teodor 1984, p. 136). Este cazul așezării de la Botoșana și, mai recent, al aceleia de la Borniș. În primul caz, S. Teodor (1980 a, p. 203 urm.) consideră, de exemplu, că toate fragmentele ilustrate în fig. 21—23 ar fi geto-dace, deși în realitate cele mai multe nu au analogii în ceramica autohtonă și prezintă în schimb elemente tipologice specifice culturilor germanice: oale cu buze îngroșate și fațetate, puternic îndoite spre exterior ([illegible] 21/13—15, 20, 22—23, 27—28), verticale sau slab înclinate spre interior (fig. 21/7, [illegible] 16—19, 21, 24—26; 23/9), străchini cu buze similare, răsfrînte (fig. 22/9, 14, 16—17, [illegible] 29) sau arcuite spre interior (fig. 22/11, 13), cești cu corp cilindric (fig. 23/5, 16) sau [illegible] (fig. 23/2, 8). În al doilea caz — Borniș — aceeași autoare (S. Teodor 1984, p. 129) [illegible] în bloc ceramica din fig. 3 — 8 drept geto-dacă, ceea ce iarăși nu ne împiedică să recu[illegible] multe fragmente grosiere tipice P—L (fig. 3/1, 3, 5—6, 8; 5/1—2,4; 6/1—2; [illegible] în legătură cu stațiunea de la Borniș provoacă îndoială și ideea unei suprapuneri [illegible] imediate, a așezării P—L (databilă în sec. II î.e.n. pe baza unei ștampile rhodiene) [illegible] cultura geto-dacă „clasică". Materialul autohton ilustrat, în special cel lucrat la [illegible] Teodor 1984, fig. 16—23), este mai curînd de epocă romană (carpic), iar amfo[illegible] indică și ele o datare mai probabilă a nivelului ce suprapune așezarea P—L [illegible] sec. II—III e.n. Fragmentele ceramice ornate cu benzi de incizii drepte și în val [illegible] mai tîrzii, probabil din sec. VI — VII e.n. (datări similare ale depu[illegible] Borniș propune și R. Popovici, Cerc Ist Iași, 12—13, 1981—1982,

obiectele menționate contribuie la stabilirea caracterului germanic al acestor așezări, de ex. fibula „pomeraniană" de la Ghelăiești (M. Babeș 1969) sau „cățeii de vatră" de la Borosești și Ghelăiești (M. Babeș, V. Mihăilescu—Bîrliba 1970/71), de la Lunca Ciurei, Botoșana (S. Teodor 1980 a, fig. 17/3), Lozna și Gorošova (S. P. Pačkova 1983, fig. 12/7—10).

Descoperirile funerare de tip P—L. În aria cercetată, au fost atribuite cu siguranță culturii P—L cinci necropole și opt morminte izolate (fig. 2)[6], în timp ce locurile de înmormîntare ale autohtonilor rămîn deocamdată neidentificate. Cu o singură excepție (mormîntul de înhuma-

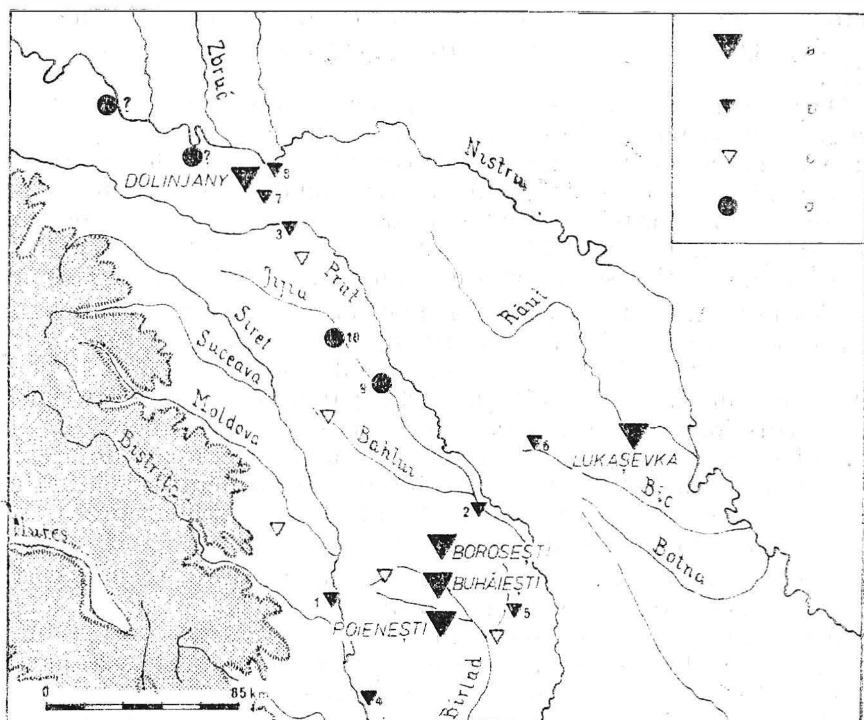

Fig. 2. Răspîndirea descoperirilor funerare: a — necropole P—L; b — morminte P—L izolate; c — descoperiri P—L cu caracter funerar incert; d — morminte cu piese de inventar de tip Latène (1 Cirligi, 2 Costuleni, 3 Horodiștea, 4 Răcătău, 5 Satu Nou, 6 Sipoteni, 7 Kruglik, 8 Grinčuk, 9 Glăvănești, 10 Ionășeni).

[6] Necropolele P—L: *Poienești, jud. Vaslui*, săpături R. Vulpe, 1949 și M. Babeș, 1979—1984, pînă în prezent 152 morminte (R. Vulpe 1953; M. Babeș și colab. 1980); *Borosești, jud. Iași*, săpături M. Babeș, 1972—1978, singura necropolă P—L cercetată integral — 150 morminte (inedit: unele materiale la M. Babeș 1980, p. 28 — 29; idem 1983, p. 204—207); *Buhăiești, jud. Vaslui*, descoperiri întîmplătoare: un mormînt publicat de D. Gh. Teodor (1957) și alte două, inedite, salvate de prof. N. Ciubotaru (Vulturești) și M. Babeș; *Lukaševka, rn. Orhei*, 21 morminte (G. B. Fedorov 1957); *Dolinjany, reg. Cernăuți*, 24 morminte (G. I. Smirnova 1981). Morminte izolate: *Cîrligi, jud. Bacău*, urnă (I. Mitrea 1980, p. 433 urm. și fig. 2—3); *Costuleni, jud. Iași*, urnă (inedit); *Horodiștea, jud. Botoșani*, inhumație, cu vas P—L (inedit); *Răcătău, jud. Bacău*, incinerație cu două vase de bronz și arme (A. Vulpe, V. Căpitanu 1971); *Satu Nou, jud. Vaslui*, urnă (inedit); *Sipoteni, rn. Călărași*, cu două situle de bronz, folosite ca urnă și vas adiacent (G. P. Sergheev 1956); *Kruglik, reg. Cernăuți*, incinerație în groapă (B. A. Timoščuk, I. S. Vinokur 1962, p. 75 urm. și fig. 16); *Grinčuk, reg. Hmelnițki*, urnă (S. P. Pačkova 1979). Pe harta fig. 2, cu triunghiuri goale (c) sînt marcate descoperiri izolate P—L (vase întregi), al căror caracter funerar nu este asigurat (de ex. Ichimeni) și cu cercuri pline (d) presupuse morminte celtice (Glăvănești, Ionășeni).

ție de la Horodiștea), ritul funerar practicat de populația P—L este incinerația, cu depunerea oaselor calcinate, în majoritatea cazurilor, în urne (fig. 3). În necropolele cercetate sistematic au apărut, în proporții diferite, și înmormîntări fără urnă, în groapă (fig. 3/74): 3 la Poienești (cca 2 %), 1 la Lukașevka (cca 5 %), 14 la Borosești (cca 9 %) și, în sfîrșit, 20 la Dolinjany, singurul cimitir unde ele predomină (cca 83 %).

Cu rare excepții, urnele și capacele aparțin speciei ceramice fine, lustruite (fig. 4). Statistica arată o netă preferință pentru folosirea castroanelor (tipul I, 57 — 75 % dintre urne), trebuie însă totodată precizat că în cele mai multe morminte cu inventar bogat în podoabe, probabil morminte de femei, ca urne au fost folosite oale, urcioare și căni (tipurile III — VI). Drept capace au servit, aproape fără excepție, străchinile (tip II).

Oasele calcinate au fost de regulă curățate de resturile combustiei din rug. În urne, piesele de inventar sînt depuse adesea deasupra oaselor, dar uneori și amestecate cu acestea. Doar extrem de rar ele s-au aflat și în afara urnei. De asemenea în afara urnei, răspîndite în umplutura gropii, s-au descoperit la Borosești (în 92 morminte) și fragmente de vase grosiere, adesea arse secundar (fig. 3/7, 80, 114, 117 și 5/1—2, 6—7). Situații analoage se mai întîlnesc, doar în cîte un caz, la Poienești și Grinčuk.

Piesele de inventar au fost în mod obișnuit expuse focului rugului și, relativ des, au fost deteriorate intenționat (îndoite sau rupte). Inventarul mormintelor de tip P—L se compune din obiecte de port și podoabă (fibule, piese de centură, brățări, perle, pandantivi), mai rar unelte și ustensile (fusaiole, cuțite, ace de cusut, pensete, lustruitoare din piatră) și, numai în chip excepțional, arme. Vase adiacente apar, de asemenea, doar extrem de rar. Proporția mormintelor de incinerație în urnă cu inventar variază de la o necropolă la alta: la Borosești ele reprezintă 57 % din total, la Poienești cca 70 %, iar la Lukașevka 90 %.

În ciuda acestei deosebiri, ca și a altora de ordin secundar (rășină de urnă — *Urnenharz* s-a găsit, exceptînd mormîntul 561 de la Poienești, doar în necropola de la Borosești, piesele de centură lipsesc la Dolinjany și mărgelele la Lukașevka), structura inventarului arată că purtătorii culturii P—L practicau anumite reguli generale de port și de ritual funerar. Astfel, în necropolele mai sus amintite, mormintele cu garnituri de podoabe, eventual și cu ustensile casnice, și care folosesc cu precădere oale, urcioare și căni drept urne, pot fi atribuite unor femei. Aceeași determinare este valabilă și pentru cele mai multe morminte cu un singur tip de piesă de port sau podoabă: pafta, brățară, mărgele etc. În cazul mormintelor cu fibule poate fi vorba atît de femei, cît și de bărbați. Inventarele formate din două-trei fibule aparțin mai curînd unor femei, iar în celelalte cazuri hotărîtor pentru determinarea sexului este obiectul care însoțește fibula: penseta, briciul sau o armă indică un bărbat, fusaiola sau pietricica pentru lustruitul ceramicii indică o femeie. Pentru mormintele lipsite de inventar nu ne putem întemeia decît pe rezultatele studiului oaselor calcinate. Determinările antropologice întreprinse pentru necropola de la Borosești și, parțial, pentru cea de la Poienești [7] au confirmat criteriile arheologice folosite aici pentru stabilirea sexului sau, cel puțin, în nici un caz nu le-au contrazis. De aici rezultă valabilitatea generală a regulilor rituale și de port

[7] Autorul este profund îndatorat antropologului Nicolae Miriţoiu (Institutul Dr. V. Babeș, București), pentru rezultatele comunicate și, înainte de toate, pentru îndelungata colaborare la săpături și la prelucrarea descoperirilor din cele două necropole.

axul de referință, pe de o parte, al nivelurilor arheologice aflate sub el, iar pe de altă parte al releveelor necesare cercetării de arhitectură vizînd niveluri aflate deasupra lui. Punctul ales s-a situat *pe ancadramentul portalului de vest al catedralei (dreapta) la 50 cm deasupra pragului* (fig. 2).

În raport cu cota dată, nivelul de călcare la începuturile secolului al II-lea e.n. a fost interceptat la —3,60 m. Nivelul s-a situat pe un strat de humus (pe profile *„humus antic”*), avînd o grosime medie de 0,30 m, sub care a apărut pămîntul viu (lut galben). Urmărirea acestui nivel în secțiunea C VIII-a, C XVII și C V a demonstrat faptul că — în această zonă — la începuturile secolului al II-lea terenul era vălurit, de sub actuala catedrală începînd totuși să coboare, în pantă lină, spre est, deci în direcția marginei de est a terasei Mureșului.

De la acest nivel au fost săpate bordeiele unei așezări — așezare a cărei întindere, în condițiile date, nu a putut fi precizată—, bordeie descoperite atît în C VIII-a și C XI/1974 cît și în C XVII/ 1976 (fig. 2 și 3). Podelele lor (lut bătut) au fost interceptate, în medie, la —4,80 m față de cota *000*, fapt ce nu a permis cercetarea lor completă [12]. În schimb observațiile de ordin stratigrafic, cronologic și cultural au condus totuși la unele concluzii de o importanță aparte.

În medie gropile lor au fost săpate pînă la o adîncime de 1,60 m. Ele par să fi avut planuri rectangulare, cu laturile de aproximativ 3 × 3,50 m, iar spre colțul de nord-est vetre deschise, din lut și pietre, în două cazuri și cotloane. Poziția lor stratigrafică (fig. 2 și 3), identitatea structurilor și a materialelor ceramice descoperite în umpluturile lor și mai ales seria monedelor descoperite în bordeiele A și B din C XVII [13], precum și căpăcuirea lor de un strat de nivelare, în C XVII datat printr-o monedă de argint, descoperită *in situ*, în perioada împăratului Hadrian (117 — 138), le asigură — cu o deosebită siguranță — o datare între anii 106—117. Aceste bordeie, în care — după cum vom vedea în capitolul închinat ceramicii — a apărut și un material ceramic revelator, marchează existența unei așezări civile ce trebuie să fi precedat — desigur, cu doar puțin timp — instalarea pe terasa Mureșului a legiunii a XIII-a Gemina. După opinia noastră ea corespunde cimitirului de pe „Podei”, cercetat de D. Protase, cimitir ce dovedește continuitatea acestei așezări, *extra muros*, și după anul 117 [14].

În secțiunea C VIII-a (1974 ; fig. 2) cercetările au demonstrat faptul că bordeiele aflate în acea zonă au fost acoperite de un val de pămînt, cu o lățime de aproximativ 10 m, avînd un șanț de apărare cu o lățime de cca. 6 m și cu o adîncime probabilă de 4,50 m [15]. În careurile 9 — 5 ale

[12] În zona catedralei ca și, foarte probabil, în zonele adiacente, nivelul de epocă romană datorită marilor adîncimi la care se află și suprapunerii lui de către straturi arheologice de epocă postromană nu poate fi și nu trebuie să fie cercetat în suprafață.

[13] În legătură cu identificarea monedelor, vezi și nota 8 ; în *bordeiul B*, monedă de argint, de la Vespasian (69 — 79 e.n.) ; monedă din bronz de la Traian (98 — 117), precum și o monedă din bronz ilizibilă ; în *bordeiul A*, două monede din bronz, una ilizibilă, cealaltă emisiune din anii 98 — 117.

[14] Cf. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 16 — 19 ; idem, Apulum, 12, 1974, p. 134 — 158 (De fapt, date fiind descoperirile recente, nu mai avem de-a face cu „Necropola orașului Apulum” ci cu „cea mai veche necropolă a orașului Apulum” (R.H.).

[15] Descoperirile noastre efectuate în C XIV (prin secționarea valului, surprinderea bermei și a începutului escarpei șanțului de apărare a valului) par să nu aibă nici o legătură directă — după cum ar fi fost de așteptat — cu descoperirile semnalate de Gh. Anghel, in Apulum, 13, 1975, p. 268 și fig. 8, unde se redă profilul unei secțiuni ce a fost lucrată „de șantierul de restaurare a catedralei Reîntregirii”, în text fiind menționată descoperirea fundației zidului

Depozitele și descoperirile izolate din zona studiată nu pot fi decît arareori atribuite cu siguranță purtătorilor culturii P—L, de ex. colierele în formă de coroană — *Kronenhalsringe*, care în întregul lor spațiu de răspîndire, din Danemarca pînă în Ucraina și Moldova (fig. 12) [8], constituie obiectul favorit al unor depuneri rituale, și al unor obiceiuri de port tipic germanice (J. Pasternak 1944; K. Tackenberg 1972, p. 253 urm. și fig. 6).

Cele mai multe obiecte izolate sau din depozite sînt însă de proveniență sau de tip celtic Latène [9]. În sfîrșit, depozitele de piese de harnașament (de felul celui de la Trușești) sînt răspîndite în principal în spațiul nord- și vest-pontic și pot fi de aceea considerate, într-un anumit sens, ca locale.

În contrast cu restul Daciei, unde în aceeași perioadă (sec. II—I î.e.n.) continuă emisiunile monetare autohtone și circulă în cantități mari monedele grecești (Macedonia Prima, Thasos, Apollonia, Dyrrhachium), apoi și cele romane republicane, în zona cercetată de noi lipsesc tezaurele și apar doar cîteva piese izolate, niciodată însă într-o stațiune P—L. Această situație reflectă comportamentul deosebit, mai curînd de refuz, al masei populației imigrate față de monedă.

INVENTARUL

Ceramica. În aria P—L se întîlnesc în sec. II—I î.e.n. patru grupe ceramice distincte: ceramica locală geto-dacă, cea germanică de tip P—L și, în cantități mult mai mici, olăria celtică și cea elenistică. Ele apar adesea asociate în aceleași așezări, uneori în aceleași complexe.

Ceramica P-L este în totalitate lucrată de mînă. Cel mai net se individualizează olăria fină, reprezentată prin vasele întregi numeroase descoperite în necropole și apărută într-o proporție mult mai mică (10—15 % din numărul de fragmente) în așezări. În schimb, așezările au livrat o mare cantitate de ceramică de uz comun (grosieră), greu de reconstituit și de clasificat tipologic din cauza stării sale fragmentare de conservare.

Vasele din specia fină, de obicei de culoare neagră, cu lustru metalic, pot fi clasificate în următoarele tipuri principale (fig. 4): I castroane, II străchini, III oale, IV oale cu torți, V urcioare, VI căni, VII strecurătoare. În marea majoritate a cazurilor ele au buza îngroșată și fațetată, iar torțile sînt modelate în formă de X; rar se întîlnesc ornamente aplicate în relief sau prin incizie. Spre deosebire de această specie, ceramica de uz comun se caracterizează prin degresantul cu granulație mare (șamotă pisată) ca și prin modelarea și finisarea mai puțin îngrijită a vaselor. Aici decorul apare mai frecvent decît la ceramica fină, sub forma alveolelor, crestăturilor, inciziilor sau ornamentelor plastice (brîuri, butoni, „potcoave" etc.). Forma principală este oala, adeseori cu barbotină care acoperă cea mai mare parte a suprafeței vasului, lăsînd liberă o bandă orizontală la partea de sus și, eventual, o alta la partea inferioară. Forme mai

[8] In aria P—L au fost pînă în prezent înregistrate trei astfel de piese, toate descoperite izolat: Davideni și Țibucani, jud. Neamț (M. Babeș, I. Untaru 1969) și Zalesie, reg. Tarnopol (J. Kostrzewski 1919, p. 77 și fig. 59).

[9] Pe lîngă unele descoperiri izolate de fibule și brățări, trebuie aici menționate în chip special depozitele de obiecte de fier de la Negri, jud. Bacău și Oniceni, jud. Neamț (M. Babeș 1970 a; S. Teodor 1983), precum și acela din turbăria de la Lozna, jud. Botoșani (S. Teodor 1980 b).

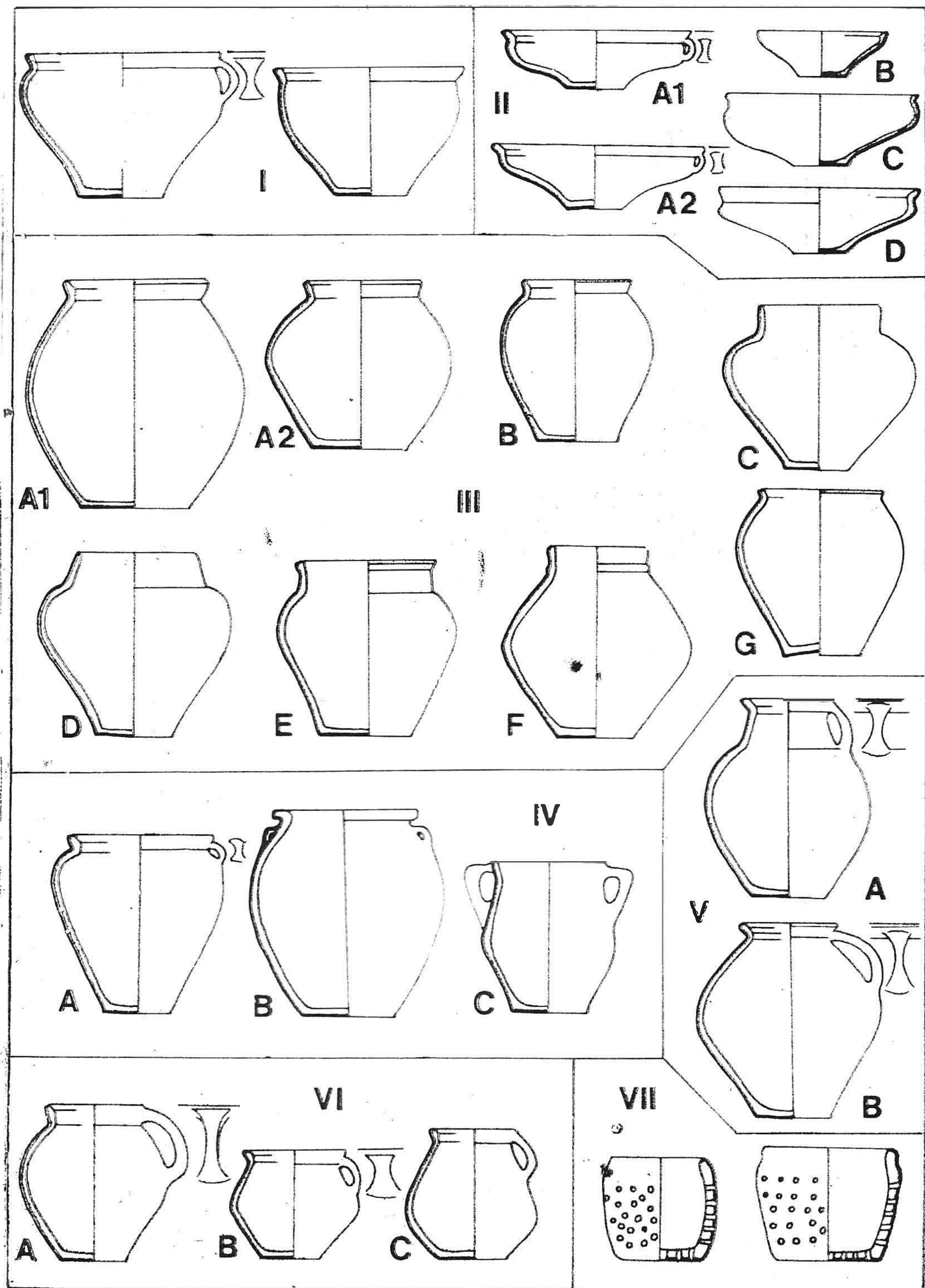

Fig. 4. Tipologia ceramicii fine de tip P—L (scări diferite).

puțin frecvente ale ceramicii grosiere sînt castronul, strachina, cana și tipsia (fig. 5).

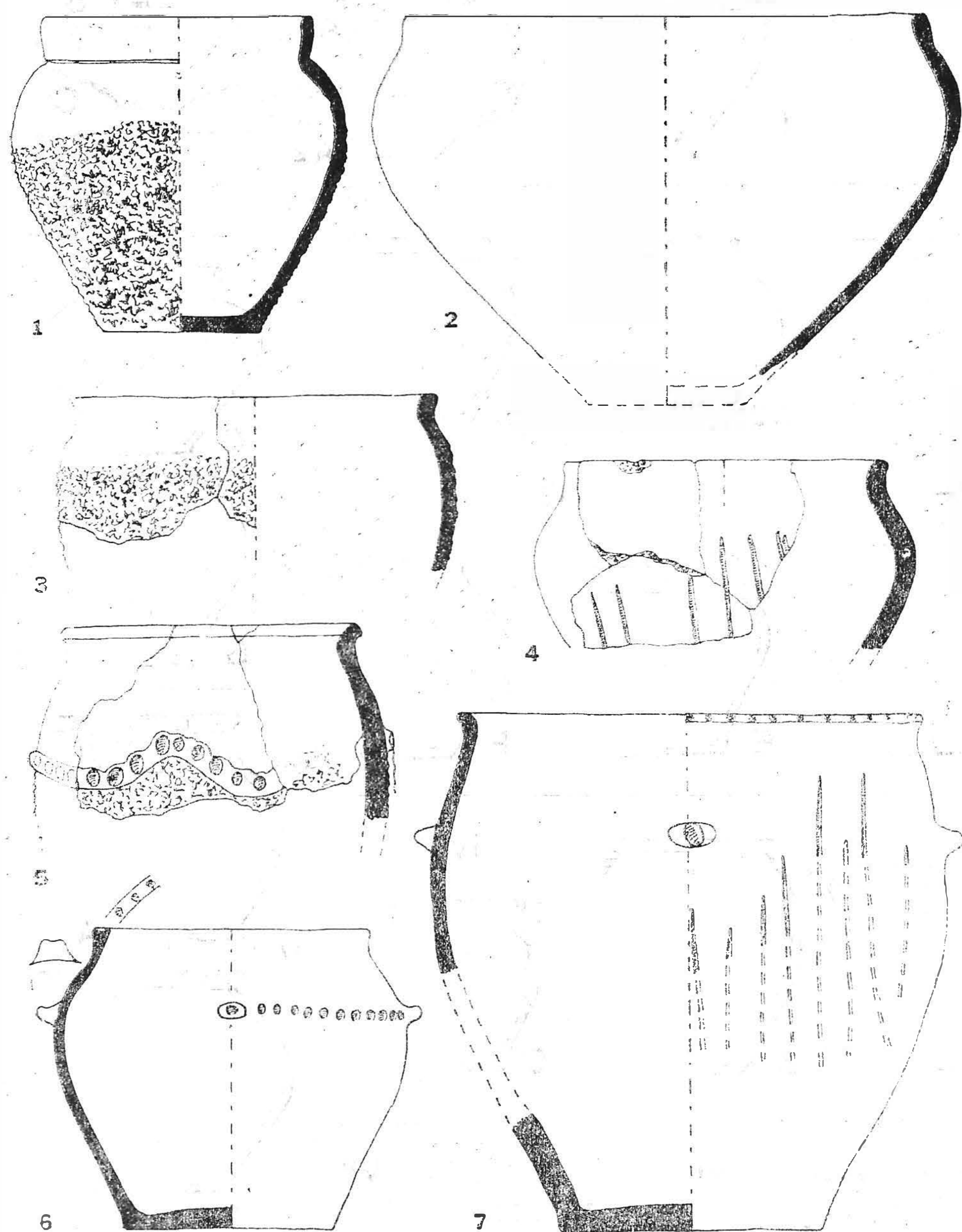

Fig. 5. Ceramică grosieră de tip P—L de la Borosești, jud. Iasi (1—2, 6—7 necropolă, 3—4 așezare) și de la Șorogari, jud. Iași (5). Scara : 1—2, 5—7 1/4, 3—4 1/3.

În același spațiu, ceramica geto-dacă este reprezentată prin forme locale (oale, castroane și străchini, uneori cu picior, căni ș.a., de ex. la Cucorăni, cf. S. Teodor 1975), care se deosebesc net de tipurile străine P—L.

Pe de altă parte, această ceramică manifestă anumite particularități în raport cu ceramica geto-dacă „clasică" contemporană din sudul Moldovei, din Muntenia și Transilvania : supraviețuirea unor forme vechi, din sec. IV — III î.e.n., lipsa mai multor tipuri specifice ale perioadei „clasice" (de ex. fructiera), extrema raritate a olăriei lucrate la roată. Explicația rezidă, desigur, în noua situație generată de pătrunderea purtătorilor culturii P—L în părțile răsăritene ale Daciei, respectiv în relativa izolare impusă de aceștia populației locale, avînd drept consecință o anumită retardare culturală în raport cu celelalte regiuni ale spațiului carpato-dunărean.

Cu excepția complexelor de la Glăvănești și Bovšiv, unde s-au descoperit mai multe vase fragmentare lucrate la roată [10], și a unui mic vas de la Borosești (M. 49), ceramica de tip Latène celtic este reprezentată în zonă doar prin cioburi de vase din pastă cu grafit, ornate cu pieptenul *(Kammstrich)*, apărute izolat în 13 așezări P—L și autohtone.

În sfîrșit, ceramica elenistică se întîlnește în cel puțin 28 stațiuni — întotdeauna așezări — în marea majoritate a cazurilor sub forma fragmentelor de amfore. Între acestea, cele mai multe provin de la amfore de Rhodos. Pe un număr de 13 toarte ștampilate au fost identificate numele a cinci eponimi și șase fabricanți din a III-a și a IV-a perioadă a producției rhodiene (cca. 210—146 î.e.n.) [11], constituind indicii de o excepțională importanță pentru datarea așezărilor respective (Lunca Ciurei, Borosești, Borniș, Lukașevka II) și, în ultimă instanță, pentru cronologia absolută a culturii P—L în ansamblul ei.

Unelte, ustensile, obiecte de uz casnic și de cult au fost descoperite în special în așezări, dar se întîlnesc și în depozite și, mai rar, în morminte. Tipice pentru cultura P—L sînt fusaiolele (uneori lucrate din cioburi P—L sau din fragmente de amforă), lingurile cu mîner scurt, zornăitorile și, înainte de toate, „căţeii de vatră" din lut : tipul I — *Borosești*, de forma unui trunchi de piramidă, și tipul II — *Ghelăiești*, cu corp paralelipipedic, de obicei ornat prin incizie și incrustare cu pastă albă (M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba 1970/71). Prototipurile acestor piese de cult se întîlnesc în Danemarca (Bastrup, Baaring, Kattrupp, Tovrup, Illebølle) și în Germania de nord (Barnkrug, Stade, Süderhastedt, Rantrum, Wittenberge, Gummern — cf. și H. Steuer 1973) și constituie un indiciu relevant în discuția asupra originii culturii P—L (fig. 6). Caracteristice sînt și cutele cilindrice sau prismatice, precum și pietricelele de rîu folosite la lustruirea ceramicii fine, apărute în trei morminte de la Borosești (M. Babeș 1980, p. 28—29, fig. 3). În sfîrșit, dintre obiectele de metal ne interesează aici

[10] În ambele cazuri, ceramica netedă celtică apare asociată cu ceramică lucrată de mînă, barbotinată, de felul celei cunoscute în culturile germanice, dar fără specia fină, neagră, de tip P—L. La Glăvănești se întîlnesc în plus și vase getice (oale „sac" și „clopot", etc.), precum și fragmente groasiere de o factură aparte, străină, încadrate de noi în „tipul Glăvănești". O asociere similară de ceramică getică, celtică și vase cu barbotină s-a constatat mai recent la Zvoriștea (M. Ignat 1983, în special p. 293 — 296 și fig. 2, pl. 5/1—6, 7/1, 9/1—7), în timp ce în depunerea de epocă Latène de la Ripiceni-Izvor s-au identificat fragmente getice și barbotinate, dar lipsesc cele celtice (materiale inedite în muzeul din Suceava ; cf. Al. Păunescu, Dacia, 9, 1965, p. 28 și fig. 14/2,6). După cît se pare, avem de-a face cu un orizont cultural (Glăvănești-Bovšiv) databil în a doua jumătate a sec. III — începutul sec. II î.e.n., care premerge deci constituirii culturii P—L, dar poate avea o legătură cu preliminariile migrațiilor bastarne.

[11] Este vorba de eponimii *Aristeidas, Aristodamos, Theaidetos, Xenophanes* și *Xenophon* sau *Xenophantos* (?), precum și de fabricanții *Agathokles, Antimachos, Damokrates, Dios, Imas* și *Sarapion*. Pentru cronologia amforelor rhodiene ștampilate, vezi V. Grace 1952, p. 524 urm.; V. Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou 1970, p. 282 urm.

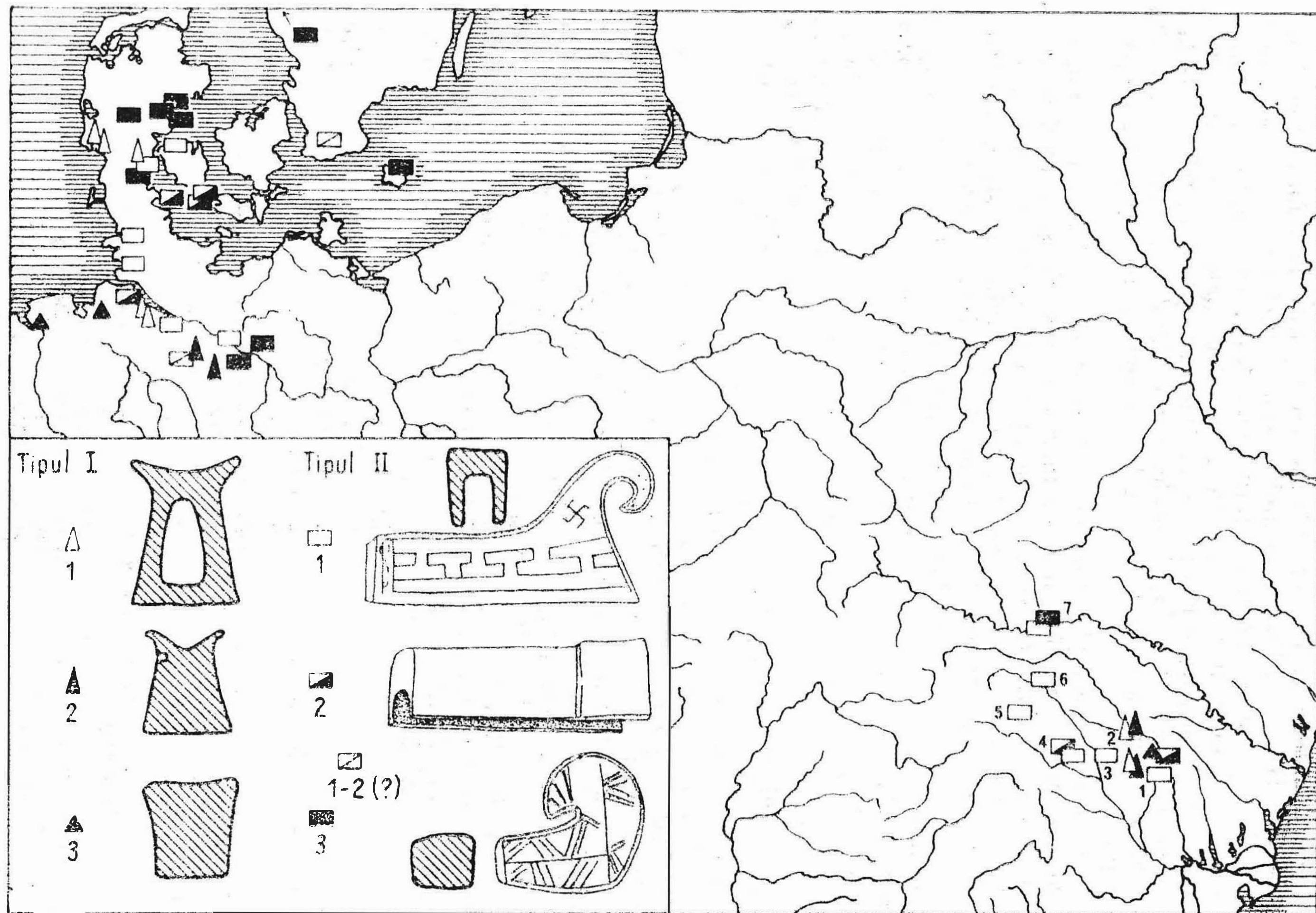

Fig. 6. Tipologia şi răspîndirea „căţeilor de vatră" germanici (1 Boroseşti, 2 Lunca Ciurei, 3 Drăgeşti, 4 Ghelăieşti, 5 Botoşana, 6 Lozna-Hlibicioc, 7 Gorošova).

în special acelea descoperite în morminte : cuțitele de fier cu tăiș drept și muche curbată (tipul I), cuțitele cu tăiș arcuit (tipul II), dintre care așa-numitele *Sichelmesser* au lama scurtă și un peduncul lung, terminat într-o verigă, sulele, acele de cusut, pensetele din bronz sau fier, vasele din bronz de la Sipoteni și Răcătău, precum și căldărușa de lemn cu garnituri de fier din M.14 de la Borosești. Alte piese provin din depozitele de fier (Negri, Oniceni, Lozna) și sînt de privit ca produse est-celtice : bare de fier în formă de brăzdar de plug, seceri, coase, cosoare, topoare cu dulie (celturi), dălți, vătraie etc.

Piesele de port și podoabă, provenind în marea lor majoritate din necropole, sînt adesea exclusiv specifice culturii P—L sau în general cercului culturilor germanice și constituie, totodată, cele mai sensibile repere cronologice.

Făcînd abstracție de fibulele de schemă Latène timpurie (grupa I), care aparțin mai curînd perioadei prebastarne, fibulele înregistrate în zona studiată sînt fie de schemă Latène mijlocie (grupa II), fie de schemă Latène tîrzie (grupa III). Proprii culturii P—L îi sînt următoarele tipuri (fig. 7) : II.1 fibulă lungă, cu corpul ușor arcuit ; II.2 fibulă puternic arcuită, cu resortul format din 2—4 spire cu diametru mare ; II.3 = varianta Kostrzewski B[12] ; II. 4 fibulă mică, puternic arcuită, cu resort format de obicei din 6 spire, asemănătoare variantei Kostrzewski H ; II.5 fibulă de fier, cu resort lung și cu 2—3 sfere de bronz aplatizate, turnate dintr-o bucată (var. a — b) sau separat (var. c), montate pe arc ; II.6 fibulă cu resort lung și arcul simplu (var. a) sau lățit triunghiular (var. b) ; II.7 = fibula de tip Zarubinți ; III.1 fibulă cu arcul drept, îngroșat și îndoit în unghi drept la cap ; III.2 = varianta Kostrzewski M (cu coarda în față) ; III.3 = varianta Kostrzewski N (cu coarda petrecută pe sub capul arcului) ; unui tip aparte îi aparține fibula „pomeraniană" de la Ghelăiești, singura de acest fel din întregul spațiu de la răsărit de Oder (fig. 8).

Piesele de centură (fig. 9) sînt reprezentate în cultura P—L în principal prin paftale, care au fost clasificate după cum urmează : paftale cu placă triunghiulară (grupa I, cu numeroase analogii în spațiul nord-german, dar și în cel sud-est european)[13], paftalele cu „cioc" (grupa II, specifică pentru cultura P—L și mai ales pentru necropola de la Borosești) și paftalele din bandă îngustă (grupa III, din care fac parte și piesele cu ureche de fixare — *Ösengürtelhaken*, larg răspîndite în spațiul Germaniei mijlocii, fig. 10). Cataramele nu apar decît extrem de rar.

Cu excepția cîtorva exemplare de factură celtică, brățările descoperite în necropole aparțin unui singur tip, specific culturii P—L, care se caracterizează prin partea centrală îngroșată (goală la interior) și decorată și prin capetele subțiri, uneori libere, alteori înfășurate (fig. 11, jos dreapta).

Colierele în formă de coroană de la Davideni, Țibucani și Zalesie, toate descoperite izolat, sînt de tipuri ușor deosebite (B, E și F), reprezentînd probabil trei faze consecutive de evoluție a formei (M. Babeș, I. Un-

[12] În lipsa unei noi sistematizări, la nivelul actual al documentării, pentru principalele forme de fibule din culturile și grupele germanice ale epocii preromane recente continuă să fie folosite tipologia și nomenclatura lui J. Kostrzewski (1919, p. 12—41).

[13] Pentru spațiul nord-german, vezi în special H. Hingst 1962. În Europa de sud-est, în afara ariei P—L, paftalele cu placă și piesă de fixare la curea articulate într-o balama cu za de sîrmă (tipul II = tipul P—L I.2) se răspîndesc și în mediul dacic (în principal în complexe din sec. I î.e.n. : Orlea, Ostrovu Șimian, Piscu Crăsani, Bratei, Altîmir), în urma contactelor cu bastarnii, în timp ce acelea cu balama cu ax (tipul I, de ex. Sighișoara-Wietenberg) au fost preluate din mediul celto-ilir din valea Savei și a Dunării pannonice (M. Babeș 1983).

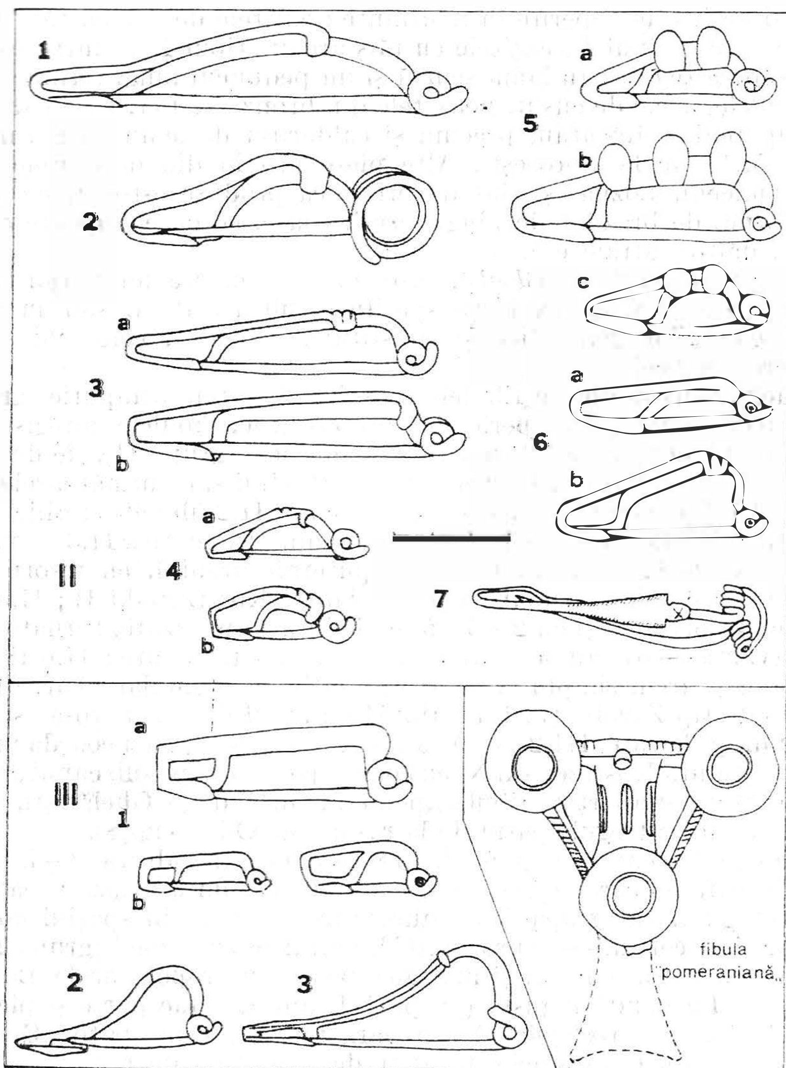

Fig. 7. Tipologia fibulelor din cultura P—L (II — de schemă Latène mijlocie, III — de schemă Latène tîrzie).

taru 1969). Deși nu au apărut într-un context arheologic clar, răspîndirea lor (fig. 12) este evident legată de aceeași deplasare de populație dinspre nord-vest care a dus la nașterea culturii P—L (cf. și K. Tackenberg 1972, p. 253 și Z. Wożniak 1977, p. 276).

Mărgelele apar frecvent în mormintele P—L de femei. În cantități mai mari se întîlnesc perlele de sticlă cu folie interioară de aur (I. 1) și perlele din pastă policromă (II. 3—5), ambele de proveniență elenistică (fig. 11, jos stînga), în timp ce mărgelele de lut sînt rare. Mai trebuie menționate și alte piese mărunte de podoabă, precum perlele și verigile de metal, tuburile spiralice (saltaleoni), lanțurile ornamentale și diversele garnituri (fig. 11 sus).

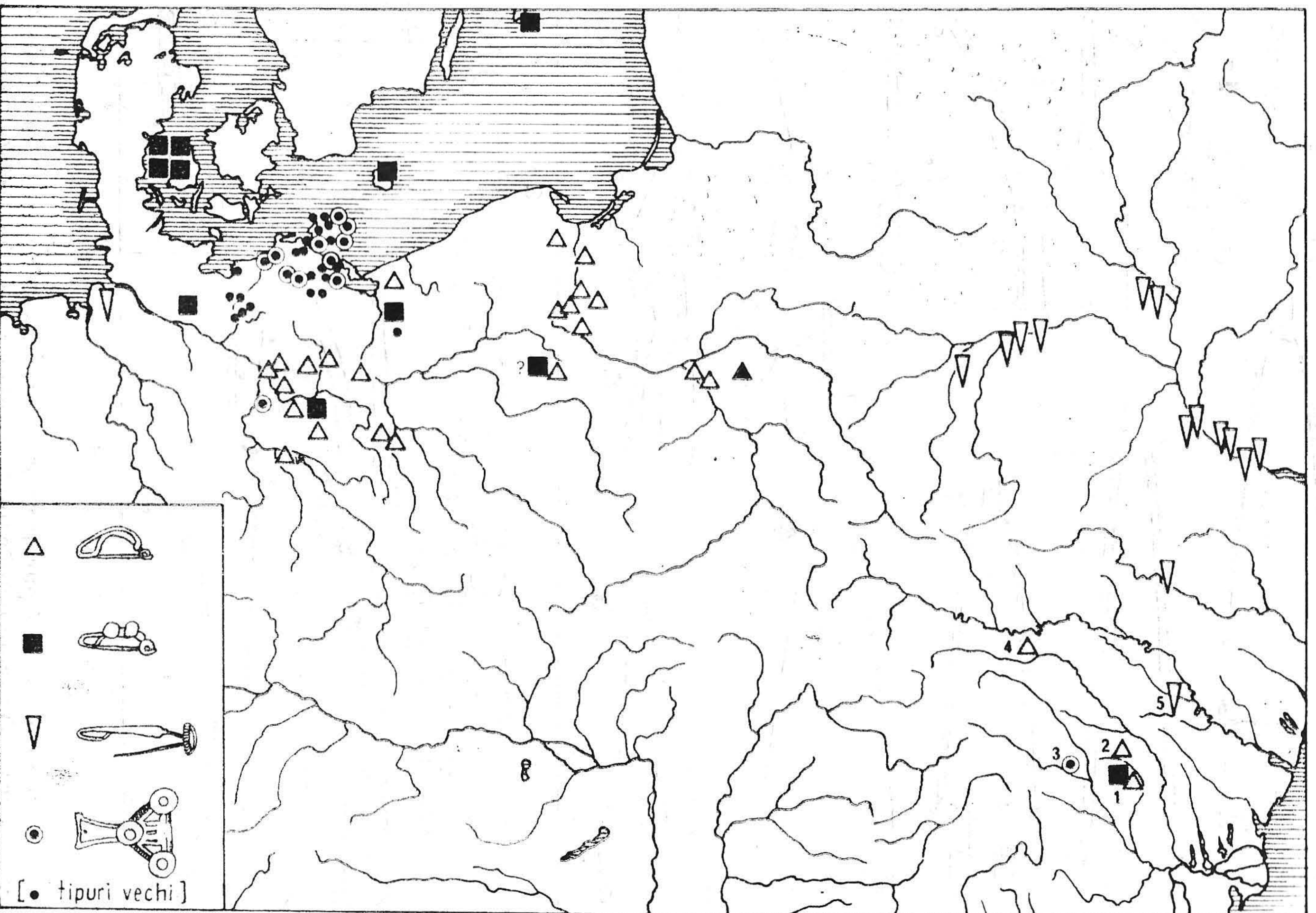

Fig. 8. Răspîndirea fibulelor de tip II.4 și II.5 a—b, de t Zarubinți și „pomeranian" (1 Poienești, 2 Borosești, 3 Ghelăiești, 4 Dolinj 5 Lukașevka II).

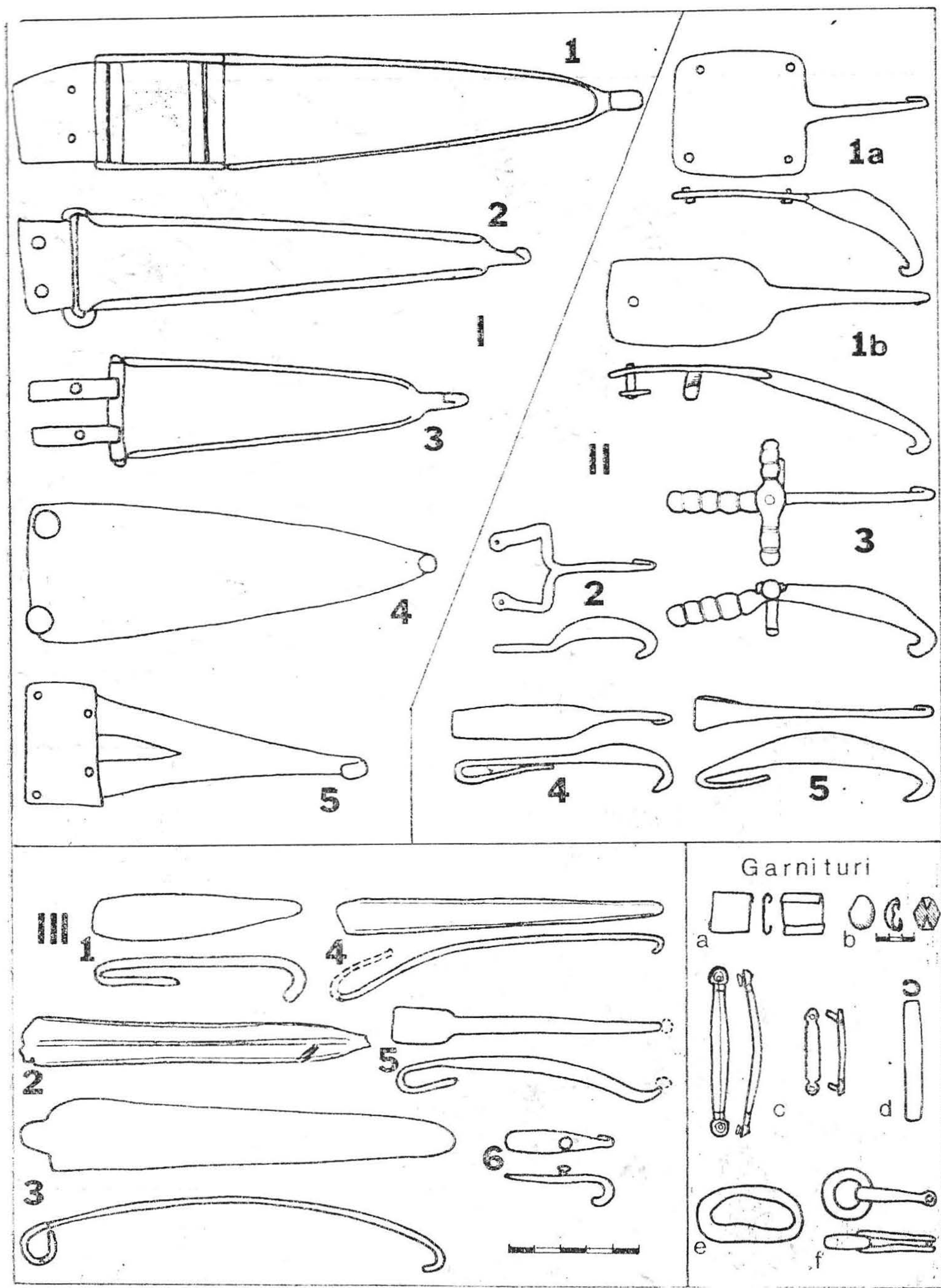

Fig. 9. Paftale și garnituri de centură din cultura P—L.

Despre *armamentul* purtătorilor culturii P—L nu se pot spune decît puține lucruri. Dintr-un număr total actual de cca 360 morminte se cunosc abia trei morminte cu arme, din care doar două cu echipament complet : M. 29 de la Borosești (cu sabie Latène mijlocie, umbo de scut dreptun-

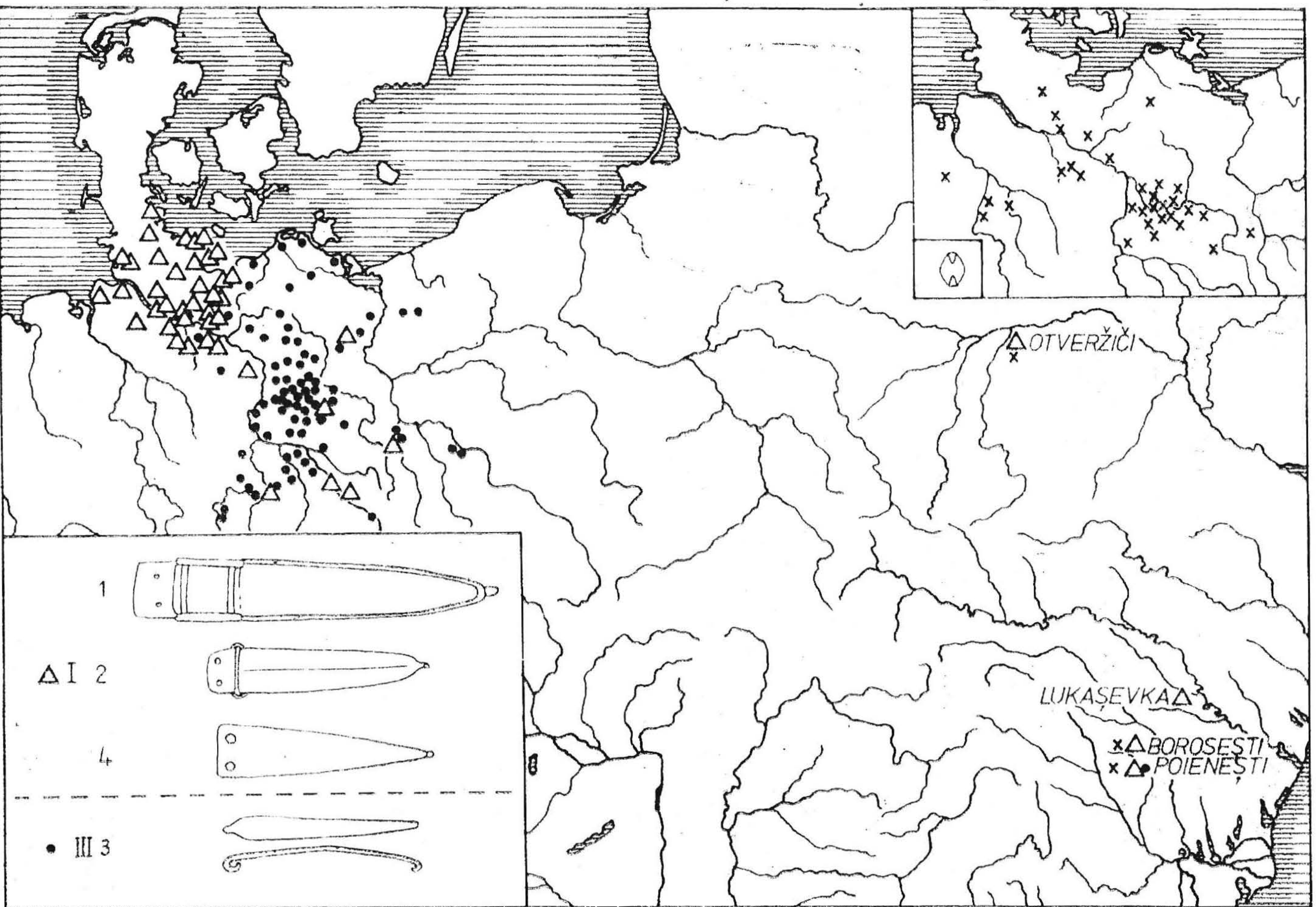

Fig. 10. Răspîndirea paftalelor tip I.1, 2, 4 și III.3 și a garniturilor rombice de centură.

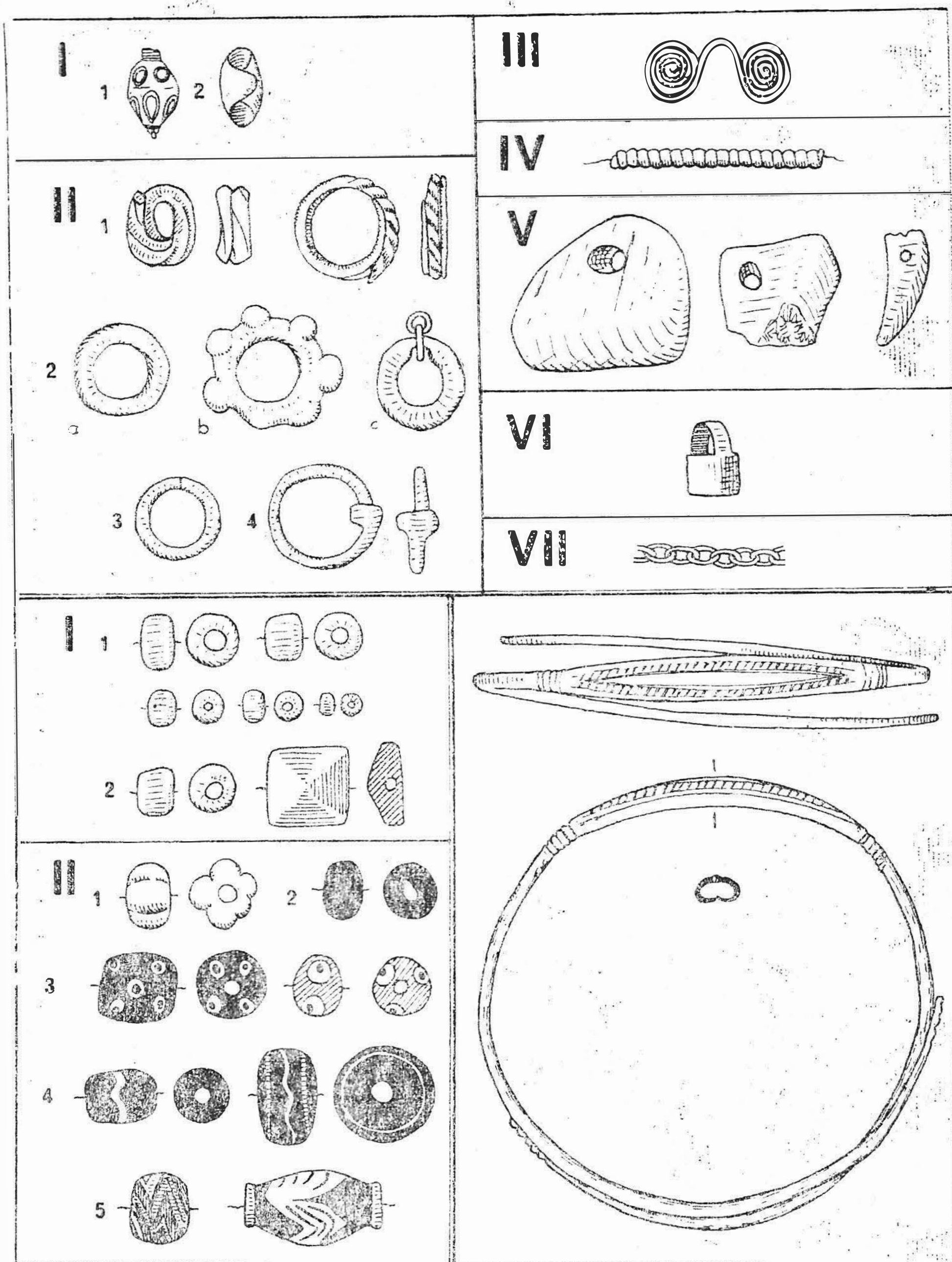

Fig. 11. Podoabe mărunte din metal, piatră și os (sus), mărgele de sticlă (I) și din pastă de sticlă (II) și brățară din bronz de tip P—L.

ghiular, vîrf de lance, cuțit, fibulă II.3) și mormîntul izolat de la Răcătău (sabie, umbo rotund și garnituri de scurt, cămașă de zale și două vase de bronz). Vîrfuri de lănci și săgeți, de tipuri diferite, au fost descoperite și în unele așezări. Alte piese din echipamentul războinicilor, respectiv al călăreților, fac parte din depozitele de la Negri (lanțuri celtice de centură,

din fier), Trușești, Braviceni și Bubueci (piese de harnașament — cf. G. B. Fedorov 1960, p. 9 și fig. 1; A. M. Tallgren 1926, p. 156 urm. și 210 urm.). Zăbalele aparțin fie tipului estic, așa-numit scitic (cu psalii arcuite, terminate în butoni sferici), fie tipului vestic Latène (zăbale cu verigi). În depozitul de la Trușești (inedit) cele două tipuri se asociază.

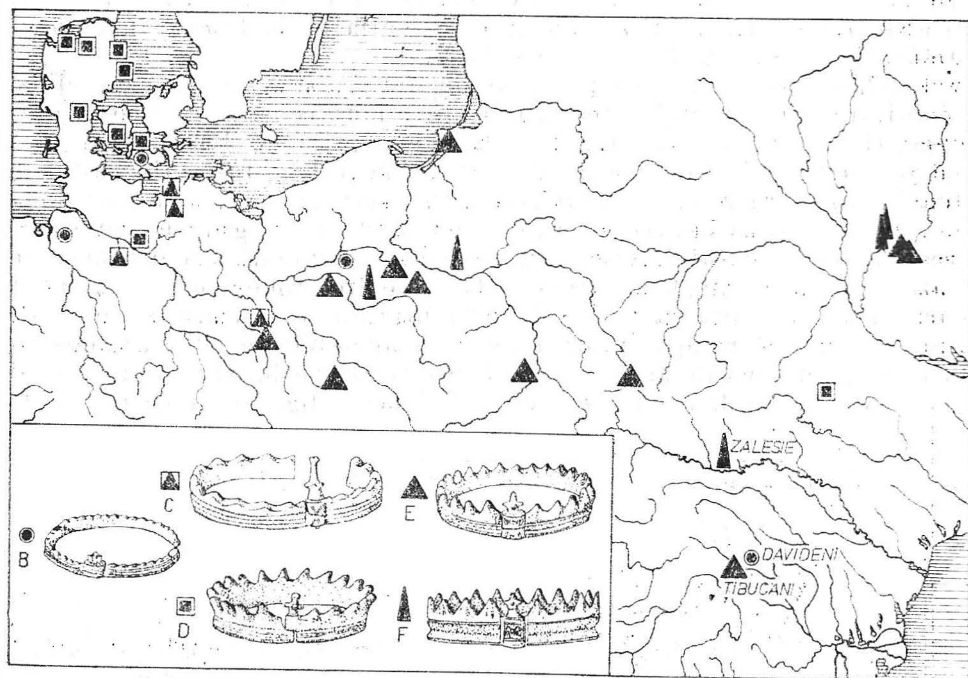

Fig. 12. Tipologia și difuziunea colierelor în formă de coroană (tipurile B—F).

CRONOLOGIA

Cronologia relativă a culturii P—L se întemeiază în principal, cum era și de așteptat, pe analiza combinatorie a descoperirilor funerare. La Poienești această analiză arată că anumite tipuri (oala III D, urciorul V A, fibulele II.5 și III.1, paftalele cu placă triunghiulară I.4 și cele în bandă, cu ureche de fixare, III.3, perlele cu folie de aur și tuburile spiralice) sînt mult mai frecvent asociate între ele decît cu celelalte tipuri. Ele formează cea mai marcantă și mai bine reprezentată grupă combinatorie de la Poienești, notată convențional cu sigla X. Sensibil mai săracă, mai puțin consistentă, este o a doua grupă combinatorie — grupa Y, al cărei tip director este brățara de tip P—L și care cuprinde de asemenea castronul I, fibulele II.3 și II.4, ocazional fibula III.1, paftaua cu balama I.2 și mărgelele din pastă policromă.

Și la Borosești, în ciuda unei mai mari proporții de morminte fără inventar (43 % față de numai 30 % la Poienești), se pot distinge două grupe combinatorii. Una dintre ele este destul de bine conturată prin asocierea mai frecventă a castroanelor I, oalelor III B și III C și urcioarelor V B cu fibulele II.3 și II.4, paftalele cu balama I.1—3 și cele cu „cioc"

II.2-5, brățările de tip P—L și mărgelele din pastă. Printre acestea sînt unele tipuri care apar și la Poienești, și anume în grupa combinatorie Y. Grupa în discuție a fost notată, în consecință, și la Borosești cu sigla Y. Cea de-a doua grupă combinatorie de la Borosești nu poate fi decît vag conturată, și aceasta nu atît prin asocieri repetate de tipuri, cît prin faptul că ele nu apar niciodată sau doar foarte rar împreună cu tipurile grupei Y. Este vorba în principal de oalele III D și III E, fibula III.1, paftalele I.4 și II.1a. Prin analogie cu situația de la Poienești, această combinație a fost notată și aici cu sigla X.

Relativa concentrare a mormintelor din grupa X în zona de mijloc a cimitirului, ca și împrejurarea că în Europa nord-centrală fibulele Kostrzewski H (=tipul nostru II.4) și paftalele cu balama (I.1—3) sînt mai recente decît fibulele de schemă Latène tîrzie (III.1), respectiv paftalele triunghiulare simple (I.4)[14], arată că la Borosești grupa Y este mai nouă decît grupa X și că în aceeași ordine trebuie plasate și grupele corespunzătoare de la Poienești[15]. Avem așadar de-a face cu două faze distincte de evoluție, comune ambelor necropole. O deosebire cronologică există doar în sensul că frecvența maximă a înmormîntărilor se situează la Poienești în faza I, iar la Borosești în faza II, ceea ce ar implica eventual și posibilitatea ca necropola de la Borosești să fi început puțin mai tîrziu și să fi durat ceva mai mult decît aceea de la Poienești (fig. 13). Trecerea de la

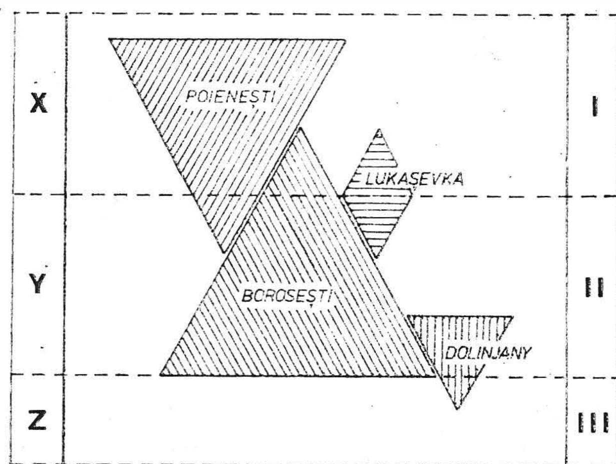

Fig. 13. Relațiile cronologice dintre necropolele P—L (X, Y, Z grupe combinatorii, I—III fazele culturii P—L).

o fază la cealaltă s-a petrecut în cele două necropole aproximativ în același timp și poate fi explicată, cel puțin în parte, prin imigrarea unor noi grupe de populație, care au adus din spațiul germanic originar noi tipuri de obiecte (fibula II.4, paftalele cu balama I.1—3 ș.a.).

[14] Pentru cronologia relativă a diferitelor tipuri de fibule și paftale în spațiul germanic, pe baza analizei combinatorii a necropolelor, vezi R. Hachmann 1960, p. 234 urm. și pl. 1; H. Hingst 1959, fig. 17/a.

[15] Pe baza primelor 55 morminte de la Poienești, D. A. Mačinski (1966, p. 83—88) ajunsese să separe, intuitiv, o grupă timpurie și una mai tîrzie de înmormîntări, care în linii mari corespund cu grupele noastre X, respectiv Y, dar argumentarea ordinii de succesiune prin stratigrafia orizontală nu era suficientă, așa cum nu este nici astăzi, cînd — deși numărul mormintelor a ajuns la 152 — o grupare pe faze nu este încă evidentă. Un argument decisiv pentru stabilirea acestei succesiuni rezultă din compararea celor trei necropole mai importante: Poienești, Borosești și Dolinjany.

În sfîrșit, cimitirul recent descoperit la Dolinjany ilustrează faza a III-a și cea mai nouă a culturii P—L. Aici putem distinge un orizont mai vechi de înmormîntări, cu fibule II.3 și II.4 și brățări de tip P—L, care corespunde grupelor Y de la Poienești și Borosești, respectiv fazei a II-a a culturii, și un orizont mai nou (grupa combinatorie Z), în care apar fibulele Latène tîrzii tip III.2 și III.3 (așa-numitele „*geschweifte Fibeln*" — variantele M și N după J. Kostrzewski 1919, p. 37 urm.). Pentru caracterizarea acestei a III-a faze a culturii P—L ar mai fi de amintit predominarea înmormîntărilor în groapă, absența oricăror piese de centură, precum și formele evoluate de castroane și străchini întîlnite la Dolinjany. Tabloul din fig. 14 redă repartizarea pe faze a tipurilor caracteristice de obiecte, la nivelul actual al cunoștințelor noastre.

Cele mai vechi morminte P—L (grupa X=faza I) corespund perioadei timpurii a epocii preromane recente a fierului (*jüngere vorrömische Eisenzeit*, după R. Hachmann 1960, p. 231 urm.). Tipul director al fazei a II-a, fibula II.4 (2 exemplare la Poienești, 30 la Borosești și 7 la Dolinjany), este strîns înrudit cu varianta Kostrzewski H, care apare abia în perioada următoare. În consecință, se poate afirma că necropolele de la Poienești și Borosești (grupa Y), probabil și aceea de la Lukașevka, au fost utilizate și mai departe, într-o vreme ce corespunde primei etape a perioadei mijlocii (*frühe Mittelphase*) după Hachmann. În aceeași vreme se încadrează și grupa mai veche (Y) de la Dolinjany, în timp ce aceea mai nouă (Z), respectiv faza III a culturii P—L se sincronizează cu partea finală a perioadei mijlocii (*späte Mittelphase*) și cu perioada tîrzie (*Spätphase*) a epocii preromane recente.

Comparînd cu zone mai restrînse, evoluția culturii P—L coincide integral sau parțial cu fazele II b—d în sudul provinciei Holstein (H. Hingst 1959, fig. 17/a), II b—c în sud-vestul Mecklenburgului (H. Keiling 1979, p. 31—37 și fig. 12) și II b — perioada de tranziție în Brandenburg (H. Seyer 1982, p. 16—22 și pl. 24—25), precum și cu fazele I — III ale culturii Zarubinți (K. V. Kasparova 1981, p. 16—18). În cronologia celtică (cf. W. Krämer 1962, p. 305 urm. și fig. 1; H. Polenz 1971, p. 31—43 și fig. 58—59) cele trei faze ale culturii P—L, definite pe baza analizei necropolelor, corespund aproximativ perioadelor Latène C2, D1 și D2 (fig. 15).

Cronologia relativă a așezărilor P—L ridică probleme mult mai dificile, datorită aspectului lor în general unitar și lipsei de situații stratigrafice relevante. Cu toate acestea, credem că putem porni de la separarea așezărilor în care apar amfore rhodiene ștampilate din anii 210 — 146 î.e.n. (Lunca Ciurei, Borosești, Borniș, Lukașevka II; la Kruglik o ștampilă de Chersones cu aceeași vechime) de acelea în care asemenea importuri timpurii lipsesc (Ghelăiești, Botoșana, Tîrpești). În măsura în care nu este vorba de o situație întîmplătoare, așezările din prima categorie ar trebui să fie mai vechi. Faptul că în aceste așezări au apărut fibule III.1 (la Poienești și Kruglik), caracteristice pentru faza I a necropolelor, și „câței de vatră" de tipul I (Borosești, Lunca Ciurei), în timp ce în așezările din a doua categorie întîlnim fibula „pomeraniană" tîrzie, „câței de vatră" de tip II și forme mai evoluate ale ceramicii P—L și autohtone, pare să confirme supoziția noastră.

Amforele rhodiene ștampilate oferă și pentru datarea absolută a culturii P—L un important punct de reper, care are avantajul de a fi direct corelat cu cronologia lumii clasice. Pe acest temei, începutul locu-

Fig. 14. Cronologia relativă a culturii P—L, pe baza analizei combinatorii a inventarelor funerare (stinga — tipuri care apar intr-o singură fază; dreapta — tipuri comune fazelor I şi II).

irii în așezările din grupa veche trebuie plasat în cursul primei jumătăți a sec. II î.e.n. și, avînd în vedere probabilul sincronism între așezare și necropolă la Borosești, putem presupune că primele înmormîntări de acolo (grupa X) au avut și ele loc înaintea sau în jurul anului 150 î.e.n. Rezultă de aici o datare a începutului culturii P—L în prima jumătate a sec. II,

Epoca preromană recentă (Hachmann)	Saxonia inferioară de NE (Schwantes)	Holstein de S (Hingst)	Mecklenburg de SV (Keiling)	Brandenburg (Sever)	Germania mijlocie (Hachmann)	Europa est-centrală (Hachmann)	Cultura Zarubinți (Kasparova)	Cultura P-L (Babeș)	Cultura geto-dacă „clasică"* (Babeș)	Cultura Latène (Polenz)	Cronologie absolută
	Ripdorf	IIa	IIa	IIa					Perioada de tranziție	C_1	200 î.e.n.
Perioada timpurie		IIb	IIb	IIb_1	A	A	I	I	1	C_2	150
Etapa timp. / Etapa tîrzie — Per. mijloc.	Seedorf	IIc		IIb_2	B / C	B / C	II	II		D_1	100
Perioada tîrzie		IId	IIc	Perioada de tranziție	D	D	III / IV	III	2 / 3	D_2	50 / 0

Fig. 15. Tablou cronologic comparativ al epocii preromane recente a fierului în centrul și estul Europei.

cel mai tîrziu pe la 150 î.e.n., care coincide cu datele propuse de H. Seyer (1982, p. 20 și fig. 2) pentru faza sa II b1 și de H. Polenz (1971, p. 41; mai nou A. Haffner 1979) pentru perioada Latène C2 și care este cu trei pînă la cinci decenii mai timpurie decît începutul epocii preromane recente, după Hachmann (1960, p. 258).

Data finală a culturii P—L era pînă de curînd plasată la mijlocul sec. I î.e.n. După descoperirea necropolei de la Dolinjany, această dată trebuie coborîtă cu cîteva decenii, pînă către sfîrșitul sec. I. î.e.n., în concordanță cu cronologia absolută în general acceptată pentru etapa tîrzie a epocii preromane recente din Europa nord-centrală, respectiv pentru perioada Latène D2 în mediul celtic.

ORIGINEA CULTURII P—L

Este de la sine înțeles că numai prin deslușirea originilor culturii P—L poate fi identificată patria inițială a purtătorilor ei și, astfel, se dobîndește un argument decisiv pentru determinarea etnică a acestei popu ații. Implicit am formulat premisa acceptată astăzi de aproape toți specialiștii, după care apariția culturii P—L în spațiul de la răsărit de Carpați, unde nu are nici un fel de antecedente, este explicabilă numai prin imigrarea unei grupe etnice străine.

Pînă de curînd, necropolele de la Poienești și Lukașevka au fost privite ca reprezentante ale unei culturi constituite în totalitatea și structurarea specifică a elementelor ei încă din spațiul originar. Această optică era justificabilă la un stadiu al cercetării, în care cultura în discuție era analizată doar pe baza celor două necropole eponime, aparent unitare ca facies și cronologie, și părea logic ca spațiul ei de origine să se reducă la una din grupele regionale germanice ale epocii preromane recente a fierului din Europa nord-centrală. Astfel, Hachmann (1957, p. 87 urm.) admitea inițial că populația înmormîntată la Poienești putea proveni din sudul

Brandenburgului, mai precis din aria așa-numitei grupe „lusaciene" (azi numită grupa Guben) a culturii Jastorf. Această localizare a fost preluată de D. A. Mačinski (1966, p. 91 urm.), doar că, după părerea cercetătorului leningrădean, ar fi fost vorba de o grupă regională a culturii pomeraniene tîrzii. După K. Tackenberg (1962/63, p. 413 urm.), zona astfel definită este prea restrînsă ; pe lîngă grupa „lusaciană" din Lausitz și Silezia inferioară, spațiul de origine al culturii P—L ar mai încorpora și grupele Jastorf din sud-vestul Brandenburgului, nord-estul Saxoniei și Anhalt.

Pentru a dovedi un transfer global al culturii dintr-o zonă strict delimitată a lumii germanice ar fi trebuit însă ca în aria de origine, definită inițial de Hachmann și Mačinski mai restrîns și de Tackenberg mai larg, să existe monumente tipice în care să se regăsească — într-o structurare similară — ansamblul elementelor de rit, ritual și port, precum și tipurile principale ale ceramicii și inventarului din necropolele P—L (inclusiv Borosești și Dolinjany). Un asemenea cimitir nu există în aceste regiuni și nici în vreo altă grupă culturală germanică a epocii preromane, așa cum însuși Hachmann (1970, p. 306) a trebuit să constate mai tîrziu. Și nici nu putea fi altfel, din moment ce chiar între diferitele necropole P—L există deosebiri care nu sînt numai de natură cronologică, ci se explică și prin originea variată a diferitelor elemente culturale constitutive. Această afirmație poate fi convingător ilustrată prin următorul exemplu : fibulele cu sfere de bronz II.5 și paftalele în bandă, cu ureche de prindere III.3, caracteristice pentru grupa combinatorie X de la Poienești, lipsesc la Borosești, deși în aceeași fază timpurie (I) alte tipuri cu funcționalitate identică (fibulele II.3 și III.1, paftalele triunghiulare simple I.4) apar în ambele necropole în cantități aproximativ egale.

În stadiul actual al cunoașterii, analogiile diferitelor elemente ale culturii P—L sînt foarte larg și neuniform răspîndite. În linii mari ele acoperă întregul spațiu ocupat de culturile germanice ale epocii preromane recente a fierului (fig. 16). Semnificativ este însă faptul că unele paralele apar în tot acest spațiu (de ex. ceramica grosieră barbotinată), în timp ce altele se întîlnesc doar în anumite zone și lipsesc — desigur nu întîmplător — în celelalte (vezi hărțile de răspîndire fig. 6, 8, 10, 12).

Astfel, dacă privim separat necropola de la Poienești, vom constata că paftalele în bandă cu ureche de fixare (III.3) își găsesc analogii doar în Germania mijlocie, paftalele triunghiulare, cu sau fără balama (I.1—4) în nordul Germaniei (fig. 10), fibulele cu sfere de bronz turnate împreună (II.5 a—b) mai ales în insulele din sudul Mării Baltice : Fyn, Bornholm și Gotland (fig. 8), în sfîrșit, cîrligele de centură III.4 și anumite forme și ornamente de vase în spațiul „est-germanic" de la Oder și Vistula. La fel, întîlnim analogii pentru tipurile de la Borosești fie la vest de Oder, predominant însă în nordul Germaniei (paftalele triunghiulare I.1—4, rășină de urnă — *Urnenharz*, lustruitoare de piatră), fie la est (cîrlige de centură cu piesă mobilă II.3), uneori însă și de o parte și de alta a fluviului (cuțitașe tip *Sichelmesser*, fibulele II.4 ; fig. 8). Același tablou îl oferă și răspîndirea paralelelor pentru unele descoperiri tipice din așezări : fibula „pomeraniană" de la Ghelăiești provine dintr-o zonă bine delimitată, anume Mecklenburgul de est și insula Rügen (fig. 8), în timp ce originea nordică a „cățeilor de vatră" de tip Borosești și Ghelăiești este indicată de numeroasele analogii de la Elba inferioară, din Iutlanda, insulele daneze și chiar din sudul Suediei (fig. 6). În sfîrșit, dintre colierele în formă de coroană din aria P—L, cel de la Davideni — tipologic mai vechi — se leagă în

principal de nordul Germaniei și Danemarca, spre deosebire de cele mai evoluate, de la Țibucani și Zalesie, care au analogii doar în spațiul de la răsărit de Oder (fig. 12).

Această realitate obiectivă ne duce obligatoriu la concluzia după care cultura P—L *nu* a apărut ca urmare a unui transfer de cultură glo-

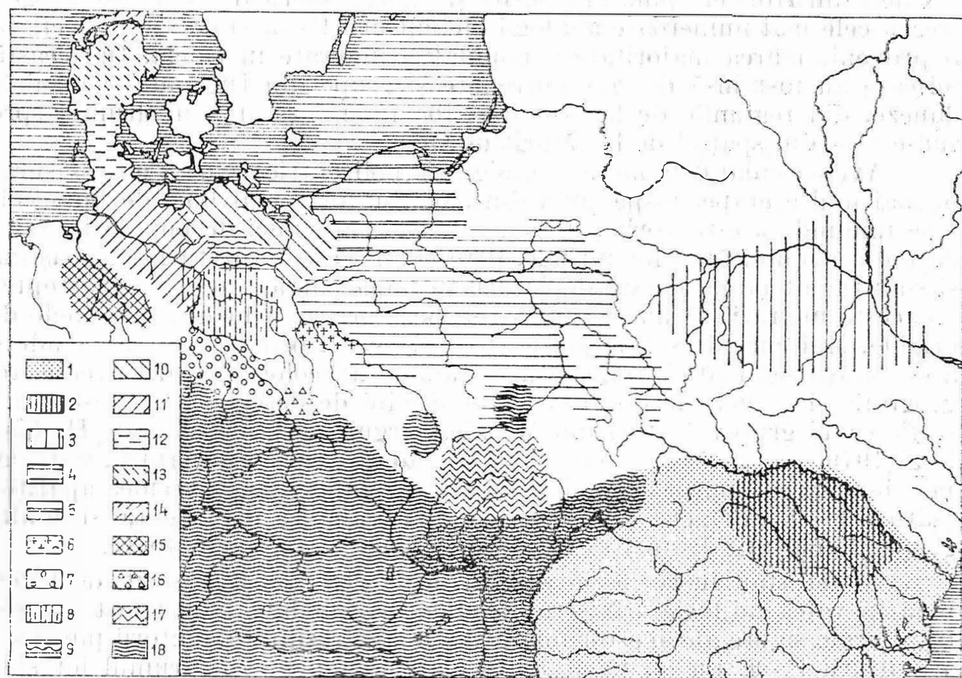

Fig. 16. Culturi și grupe arheologice în centrul și estul Europei către mijlocul secolului I i.e.n.: 1 geto-dacă, 2 P—L, 3 Zarubinți, 4 Przeworsk, 5 Oksywie, 6 Guben („lusaciană"), 7 Elba-Saale, 8 Elba mijlocie-Havel, 9 zona lacurilor din Mecklenburgul de sud, 10 Warnow-gura Oderului, 11 Jastorf, 12 Iutlanda de sud, 13 Iutlanda centrală, 14 Iutlanda de nord, 15 Nienburg, 16 Kobyly, 17 Puchov, 18 Latène (celtică).

bal și unic, dintr-o zonă restrînsă a spațiului germanic în spațiul est-dacic, așadar în urma unei mișcări lineare, simple, între două arii bine delimitate. Dimpotrivă, avem dreptul să presupunem că mișcările migratorii care au dus la nașterea acestei culturi au pornit din zone diferite ale vechii Germanii (în sensul larg dat acestui concept de Tacit), s-au împletit pe parcurs într-o mișcare mai amplă și au dus, în noua patrie, prin selecția și regruparea diferitelor elemente, la formarea unei *noi comunități etnice* și a unei *noi culturi* (M. Babeș 1973, p. 210—213; idem 1978, p. 15—16). Avînd în vedere caracterul în general unitar al descoperirilor funerare P—L timpurii, trebuie admis că mișcarea principală s-a declanșat pe un spațiu larg aproximativ în aceeași vreme — la începutul epocii preromane recente a fierului (în definiția lui Hachmann). Pe de altă parte, combinațiile de tipuri mai tîrzii (grupele Y și Z, respectiv fazele II și III, ilustrate în special la Borosești și Dolinjany) nu pot fi explicate decît prin aceea că la anumite intervale, pînă într-o vreme tîrzie (mijlocul sec. I î.e.n.), în răsăritul Daciei au sosit noi grupe de populație germanică, aducînd cu sine noi obiceiuri funerare (incinerația în groapă) și noi tipuri

de obiecte (fibulele II.4, III.2 și III.3, paftalele cu balama I.1—3, pandantivele-căldărușă). Această presupunere este confirmată și de unele contexte relativ tîrzii din așezări (ex. Ghelăiești), precum și de succesiunea tipologică, respectiv cronologică a colierelor în formă de coroană ajunse în zona noastră.

Principala contribuție a fost dată de aria culturii Jastorf dintre Elba și Oder, din Holstein pînă în Lausitz și Silezia inferioară, unde se înregistrează cele mai numeroase analogii ale culturii P—L și de unde, deci, va fi provenit marea majoritate a populației imigrate în Dacia. În această mișcare au fost însă desigur antrenate și grupe din Iutlanda și insulele daneze, din regiunile de la vest de Elba inferioară și — în drumul spre sud-est — din spațiul de la răsărit de Oder.[16]

Avem așadar de-a face cu o migrație policentrică, care s-a desfășurat în mai multe etape, respectiv valuri, pe durata a mai bine de un secol. Presupunînd că este vorba, în general, de grupe mici de populație, scindate din comunitățile lor inițiale, care și-au părăsit ținuturile de baștină și s-au reunit pe parcursul deplasării în noua patrie, nu este de așteptat ca aceste migrații să ducă la o întrerupere bruscă a locuirii în zonele de origine. Mai curînd este de așteptat ca ele să fi provocat doar o scădere a densității populației, reflectată în tabloul arheologic printr-o reducere, geografic și cronologic limitată, a numărului de descoperiri. Acesta pare să fie cazul grupei Jastorf din Mecklenburgul de sud-vest, unde H. Keiling (1979, p. 42—51) a observat „o scădere bruscă, puternică, a descoperirilor" la începutul fazei II b, cu alte cuvinte chiar în vremea apariției culturii P—L în Dacia. Este posibil ca, la o analiză mai atentă, și în alte grupe ale culturii Jastorf să fie sesizate fenomene asemănătoare.

Altfel stau lucrurile în spațiul de trecere de la răsărit de Oder, pînă în valea mijlocie a Nistrului, unde deocamdată nu au fost înregistrate urme sigure ale acestor migrații. De aici rezultă că viitorii purtători ai culturii P—L nu au făcut halte mai îndelungate în drumul lor spre sud-est, fără însă a exclude viitoare descoperiri, pe baza cărora căile de deplasare și eventuale legături în sens invers, cu spațiul originar, vor putea fi mai bine precizate (cf. și Z. Woźniak 1977, p. 276 urm.; în fig. 6/e, el ilustrează o piesă de la Zagorzyn, distr. Kalisz, pentru care singurele analogii sînt cîrligele de centură tip II.3 de la Borosești, fig. 9).

CONSIDERAȚII ISTORICE

Încă de la publicarea raportului general de săpături, R. Vulpe (1953; idem, 1955) a atribuit „necropola cu urne negre" de la Poienești bastarnilor. Cercetătorii români (M. Babeș 1970 b; V. Dupoi 1971; S. Teodor 1973 ș.a.), precum și cei mai mulți cercetători sovietici (G. B. Fedorov 1960, p. 53 urm.; D. A. Mačinski 1966, p. 94 urm.; I. V. Kuharenko 1978, p. 217 urm.) sînt și astăzi de părere că purtătorii culturii P—L trebuie identificați cu bastarnii istorici. De altă parte, R. Hachmann (1957, p. 89 urm.), K. Tackenberg (1962/63, p. 423) și Fr. Schlette (1977, p. 41 urm.) au pus la îndoială această identificare, înainte de toate datorită presupusului decalaj cronologic între data de început a culturii P—L, plasată de

[16] Fără a intra în detalii și luînd în considerare doar unele asemănări cu ceramica Przeworsk, autorii români care s-au pronunțat în privința originii culturii P—L au plasat patria inițială a purtătorilor acestei culturi, în principal, în spațiul Oder-Vistula (R. Vulpe 1955, p. 107; S. Teodor 1967, p. 42), ceea ce, desigur, nu corespunde realităților arheologice.

ei în jurul anului 100 î.e.n. sau chiar mai tîrziu, și prima apariție a bastarnilor în istoric, încă de pe la 200 î.e.n. Dimpotrivă, R. Wenskus (1961, p. 207 urm.) leagă apariția culturii P—L de „prima expansiune a populațiilor suebe, printre care îi socotim și pe bastarni și sciri". Indiferent de aceste deosebiti de păreri, în privința caracterului germanic al acestei culturi există un consens general [17].

Contrar reticențelor exprimate de unii dintre autorii amintiți, după părerea noastră, între faptele arheologice analizate mai sus și informațiile literare despre bastarni există o concordanță generală, care trebuie pusă în evidență sub cele trei aspecte esențiale pentru interpretarea istorică:

1. *Localizarea.* Cultura P—L este răspîndită în spațiul dintre Carpați și Nistru, în care Strabo (VII, 3, 17) și Ptolemeu (III, 5, 7) înregistrează pe bastarni, respectiv diferitele lor triburi (atmonii, sidonii și peucinii). În schimb, nici aceasta, nici vreo altă cultură de tip germanic, nu este cunoscută în Delta Dunării *(Peuce)*, unde același Strabo (VII, 3, 15), evident greșit, îi localizează pe peucini (M. Babeș 1977). La nord de Carpați, pînă în regiunea izvoarelor Vistulei, și în Slovacia, unde, judecînd după un alt pasaj din Ptolemeu (II, 11, 10), locuiau sidonii, se întîlnesc monumente ale culturii Przeworsk din epoca Latène tîrzie și romană timpurie. De aici se poate trage concluzia că purtătorii culturii P—L se numără printre populațiile care apar în izvoare sub numele de bastarni. Unii purtători ai culturii Przeworsk și, eventual, ai culturii Zarubinţî vor fi fost și ei considerați de autorii antici — pe drept sau nedrept — ca bastarni.

2. *Cronologia.* În prezent nu se mai poate vorbi de un decalaj de timp considerabil între datele arheologice și cele istorice privitoare la bastarni. Pe de o parte, cele mai vechi mențiuni despre aceștia (Pseudo-Scymnos 797, Trogus Pompeius, *Prolog.* XXVIII și, indirect, decretul olbian pentru Protogenes, SIG [4], p. 737 urm.) sînt discutabile din punct de vedere cronologic și, după părerea noastră, nu pot fi în nici un caz datate înainte de anul 200 î.e.n. Este dealtfel cunoscut că între anii 179 și 168, bastarnii au fost mai mult prezenți în Balcani, ca aliați ai regilor macedoneni Filip al V-lea și Perseu (cf. F. Papazoglu, 1978, p. 161—171), astfel că așezarea lor în spațiul de la răsărit de Carpați a devenit efectivă abia către mijlocul sec. II î.e.n. Acest fapt concordă în esență cu data de început a culturii P—L deplin constituite (faza I).

Data finală a acestei culturi (către sfîrșitul sec. I î.e.n.) devansează cu nu mai puțin de trei secole ultimele informații istorice despre bastarni, din vremea lui Diocletian (Eutropius, IX, 25). Dispariția culturii P—L

[17] Excepție face M. A. Romanovskaia (1969, p. 92—95), după care cultura P—L este o cultură autohtonă, în care prezența unor elemente Jastorf, pomeraniene sau celtice se explică prin „contactele populației locale cu triburile învecinate sau mai îndepărtate". Pe aceeași linie, unii autori vorbesc de o cultură mixtă, cu o componentă autohtonă și una bastarnă, în curs de asimilare (S. Teodor 1969, p. 39; eadem 1980 a, p. 223—224 și 1984, p. 135—136; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia 1970, p. 58). În ce ne privește, rămînem la convingerea mai de demult exprimată (M. Babeș 1969, p. 222—228), că în zona dată coexistă în paralel două culturi distincte: cultura geto-dacă (așezările de la Băiceni și Cucorăni fiind cele mai tipice) și cultura germanică de tip P—L, reprezentată prin necropole (*supra* nota 6) în care nu întîlnim nici un element autohton și prin așezări (nota 4) în care ceramica geto-dacă apare într-o proporție cu mult mai mică decît s-a admis (nota 5), ca reflex al unor contacte limitate între cele două populații. Notăm, în această ordine de idei, că pentru Transilvania secolelor III — II î.e.n., unde conviețuirea dintre daci și celți a fost mult mai strînsă, mai evidentă, se vorbește cel mult, în anumite cazuri, de așezări sau necropole mixte, nu însă de o cultură mixtă celto-dacică sau daco-celtică (cf. I. H. Crișan 1966, p. 75 — 84).

din răsăritul Daciei ar putea fi pusă, în aceste condiții, în legătură cu încercarea bastarnilor, conduși de regele Deldo, de a trece în masă la sud de Dunăre în anii 29 — 28 î.e.n. (Dio Cassius, LI, 23—25). Începînd din acest moment, ei nu mai joacă un rol independent în evenimentele istorice și apar doar ocazional în izvoare, participînd la o coaliție sau alta de dușmani ai Romei (de ex. in SHA, Vita Marci 22, 1). Astfel de mențiuni tîrzii se vor fi referit, așa cum am arătat deja, la purtătorii culturilor Przeworsk sau Zarubinți, care continuă să existe și în epoca romană. Restrîngerea ariei culturii P—L în faza a III-a la zona Nistrului mijlociu (unde se și află necropola de la Dolinjany) arată că slăbirea puterii bastarne a început încă de la mijlocul sec. I î.e.n., desigur în împrejurările, pentru răsăritul Daciei insuficient precizate de izvoare, ale acelor „incrementa Dacorum” sub Burebista.

3. *Originea.* Cei mai competenți autori antici (Strabo, VII, 3, 17; Tacit, *Germania*, 46; Pliniu, IV, 14, 100) atestă originea germanică a bastarnilor din răsăritul Daciei, fără a ne informa însă despre patria lor primitivă sau despre traseul migrației lor. Împrejurarea că bastarnii au fost considerați celți sau confundați cu celții de către Polibiu (XXVI, 9), Diodor (XXX, fr. 19), Tit Liviu (XL, 57,7) și Plutarh (*Aem. Paul.* 9) se explică numai prin aceea că ei au venit pentru prima oară în contact cu lumea clasică într-o vreme în care germanii nu erau cunoscuți, nici ca realitate, nici ca noțiune etnografică generică, și în care populațiile „barbare” de dincolo de Dunăre și Alpi se clasificau încă după schema tradițională *celții în apus — sciții în răsărit*. Nu trebuie deci uitat că bastarnii au fost primii germani intrați în scena istorică, cu mult înaintea apariției noțiunii de „germani” la Caesar, așadar *germani înaintea germanilor*.

Purtătorii culturii P—L provin în principal din interfluviul Elba-Oder, unde la granița dintre era veche și era nouă sînt atestate istoricește triburi germanice din grupa suebă (cf. și K. Peschel 1978). Admițînd că în vremea augustee cultura locală Jastorf este germanică, trebuie acceptat că și purtătorii culturii P—L, care s-au desprins din același cerc cultural Jastorf la începutul epocii preromane recente a fierului, erau germani.

Bastarnii sînt deci o populație germanică heterogenă, constituită ca urmare a unor migrații din Europa nord-centrală. În împrejurări și din cauze încă necunoscute, începînd din prima jumătate a sec. II î.e.n., grupe de populație din regiuni diferite ale spațiului germanic, în principal din regiunile suebe, s-au deplasat spre sud-est, în cadrul mai multor valuri de migrație neatestate istoric, dar, cum am văzut, sesizabile arheologic. Acești germani, care în spațiul originar purtau desigur nume diferite, și-au pierdut — în condițiile complexe ale migrației — vechea lor identitate tribală, s-au regrupat în noi comunități și au devenit cunoscuți lumii clasice sub un nume generic nou, acela de bastarni.

Avem, așadar, de-a face aici cu constituirea unei noi entități etnoculturale, după modelul teoretizat de R. Wenskus (1961, p. 431 urm.), prin desprinderea unor grupe din diferitele comunități inițiale și antrenarea altora pe parcursul deplasării spre un nou spațiu de locuire, mai apropiat sau mai îndepărtat de cel originar. În măsura în care în noile comunități nu se păstrează un nucleu tribal dominant, ele capătă în noua patrie noi denumiri. Acesta pare să fie și cazul bastarnilor, al căror nume semnifică „bastarzi” — „progenituri din împerechieri nelegiuite” (R. Much 1925, p. 16) și anume în sensul de rezultat al amestecului unor grupe germanice

de origini diferite, încălcînd principiile tradiționale ale endogamiei tribale. Dacă între numele sidonilor bastarni (Strabo, VII, 3, 17) și acela al sidinilor de pe coasta Mării Baltice (Ptolemeu, II, 11, 7) există o legătură reală, atunci s-ar putea presupune că în anumite cazuri participanții la migrațiile bastarne și-au păstrat totuși identitatea și numele tribal. Această ipoteză nu se confirmă însă arheologic, căci, așa cum rezultă din analiza materialului, „fenomenul bastarn" se caracterizează în esență prin amestecul heterogen de elemente etnice și culturale germanice.

Prin bastarni, pe teritoriul Daciei răsăritene s-a desfășurat un episod important de istorie universală. Aceștia au descoperit aici atracția lumii clasice și au deschis o cale pe care se vor scurge în secolele următoare și alte populații ale nordului germanic, fascinate de același miraj al civilizației și bogăției sudului. Nici una dintre aceste populații nu a rămas definitiv în Dacia, dar este evident că impactul lor a influențat într-o mare măsură și în chip durabil soarta istorică a spațiului carpato-dunărean, a Europei în general.

BIBLIOGRAFIE

Babeș, M. 1969 : *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor (O „fibulă pomeraniană" descoperită în România)*. În : SCIV, 20, 2, p. 195 — 217.

— 1970 a : *Récentes découvertes de dépôts de lingots en fer protohistoriques faites en Roumanie.* În : ArchRozhl, 22, 5, p. 608.

— 1970 b : *Dacii și bastarnii.* În : MemAntiq, 2, p. 215 — 236.

— 1973 : *Germanische latènezeitliche Einwanderungen im Raume östlich der Karpaten (Zu dem heutigen Stand der Forschung über die Poienești -Lukaševka-Kulturgruppe).* În : *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 3, Belgrad, p. 207 — 213.

— 1977 : *Peuce — Peucini.* În : Peuce, 6, p. 79 — 85.

— 1978 : *Moldova centrală și de nord în secolele II— I î.e.n. (Cultura Poienești-Lukașevka).* Rezumatul tezei de doctorat, București.

— 1980 : *Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii.* În : SCIVA, 31, 1, p. 23 — 31.

— 1981 : *The Bastarnae.* În : S. Marinescu-Bîlcu. *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania.* BAR, Int. Series, 107, Oxford, p. 109 — 113 și fig. 224 — 228.

— 1983 : *Paftale Latène tîrzii din sud-estul Europei.* În : SCIVA, 34, 3, p. 196 — 221.

Babeș, M., Mihăilescu-Bîrliba, V. 1970/71 : *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke" aus der Moldau.* În : 51.—52. BerRGK, p. 176 — 196.

Babeș, M., Untaru, I. 1969 : *Der früheste latènezeitliche germanische Fund aus der Moldau. Der Kronenhalsring von Davideni.* În : Dacia, N.S., 13, p. 283 — 290.

Babeș, M., Mirițoiu, N., Istrate, M., Coman, G. 1980 : *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poienești— 1979.* În : *Acta Moldaviae Meridionalis*, 2, p. 35—44.

Crișan, I. H. 1966 : *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania.* Baia Mare.

Dunăreanu-Vulpe, Ec. 1924 : *Chestiunea bastarnilor în legătură cu piatra sepulcrală de la Dragomirna.* În : BCMI, 18, 42, p. 177 — 184.

Dupoi, V. 1971 : *Bastarnii în Dacia.* În : AUB-Istorie, 20, 1, p. 27 — 50.

Fedorov, G. B. 1957 : *Lukaševskij mogil'nik.* În : KSMoscova, 68, p. 51 — 62.

— 1960 : *Naselenie prutsko-dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačeletii n. e.*, MIA Moscova 89.

Grace, V. 1952 : *Timbres amphoriques trouvées à Délos.* În : BCH, 76, p. 514 — 540.

Grace, V., Savvatianou-Petropoulakou, M. 1970 : *Les timbres amphoriques grecques.* În : *Exploration archéologique de Délos*, 27, p. 277 — 282.

Hachmann, R. 1957 : *Jastorf-Funde außerhalb der Jastorf-Kultur.* În : Die Kunde, N.F., 8, p. 77 — 92.

— 1960 : *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien.* În : 41. BerRGK, p. 1 — 276.

— 1970 : *Die Goten und Skandinavien*, Berlin.

Häffner, A. 1979 : *Zur absoluten Chronologie der Mittellatènezeit.* În : ArchKorrespondenzblatt, 9, p. 405 — 409.
Hingst, H. 1959 : *Vorgeschichte des Kreises Stormarn,* Neumünster.
— 1962 : *Zur Typologie und Verbreitung der Holsteiner Gürtel.* În : Offa, 9, p. 69 — 90.
Ignat, M. 1983 : *Vestigiile geto-dacice de la Zvoriștea și semnificația lor.* În : Suceava. Anuarul Muzeului Județean 10, p. 383 — 418.
Kasparova, K. V. 1981, *Hronologija zarubineckoj kul'tury pripjatskogo Poles'ja (po materialam mogil'nikov)* — avtoreferat dissertacii, Leningrad.
Keiling, H. 1979 : *Glövzin. Ein Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit im Kreis Perleberg,* Berlin.
Kostrzewski, J. 1919 : *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit,* Mannus-Bibliothek, 18—19, Leipzig — Würzburg.
Krämer, W. 1962 : *Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961.* În : Germania, 40, p. 297 — 317.
Krušel'nickaja, L. I. 1965 : *Keltskij pamjatnik v Verhnem Podnestrov'e.* În : KSMoscova, 105, p. 119 — 122.
Kuharenko, Ju. V. 1978 : *O pamjatnikah pojaneštskoj kul'tury na Ukraine.* În : Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi — Seria Archeologiczna, 25, p. 215 — 219.
László, A. 1969 : *Așezarea daco-getică de la Băiceni (secolele IV — II î.e.n.).* În : ArhMold, 6, p. 65 — 90.
Mačinski, D. A. 1966 : *K voprosu o datirovke, proishoždenii i etničeskoj prinadležnosti pamjatnikov tipa Pojanešty-Lukaševka.* În : Arheologija Starogo i Novogo Sveta, Moscova, p. 82 — 96.
Much, R. 1925 : *Der Eintritt der Germanen in die Weltgeschichte.* În : Germanistische Forschungen, Viena, p. 4 — 18.
Pačkova, S. P. 1977 : *Poselennja poblizu s. Kruglik na Bukovini.* În : Arheologija-Kiev, 23, p. 24 — 35.
— 1979 : *Urnove pohovannja v s. Grinčuk na Serednomu Dnistri.* În : Arheologija-Kiev, 29, p. 113 — 114.
— 1983 : *Arheologičeskie issledovanija mnogoslojnogo poselenija u s. Gorošova Ternopol'skoj oblasti.* În : Arheologičeskie pamjatniki Srednego Podnestrov'ja, Kiev, p. 4 — 54.
Papazoglu, F. 1978 : *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians,* Amsterdam.
Pasternak, J. 1944 : *Der Kronenhalsring von Ulwiwok.* În : Posener Jahrbuch für Vorgeschichte, 1, p. 103 — 110.
Pârvan, V. 1926 : *Getica. O protoistorie a Daciei,* București.
Peschel, K. 1978 : *Die Sueben in Ethnographie und Archäologie.* În : Klio, 60, p. 259 — 309.
Polenz, H. 1971 : *Mittel-und spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Landkreis Offenbach am Main.* În : Studien und Forschungen. Stadt und Landkreis Offenbach, 4.
Romanovskaia, M. A. 1962 : *Selišče Lukaševka II (po materialam raskopok 1959 g).* În : SAMoscova, 3, p. 293 — 298.
— 1964 : *Raskopki v Braneštah v 1962 g.* În : KSMoscova, 102, p. 37 — 42.
— 1969 : *Ob etničeskoj prinadležnosti naselenija ostavivšego pamjatniki tipa Lukaševka.* În : *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e* (MIA Moscova, 150), p. 81 — 95.
Schlette, Fr. 1977 : *Zum Problem ur- und frühgeschichtlichen Wanderungen und ihres archäologischen Nachweises.* În : *Archäologie als Geschichtswissenschaft. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte,* 30, Berlin, p. 39 — 44.
Sergheev, G. P. 1956 : *Nahodka mednyh sosudov na territorii Moldavii.* În : Izvestija Mold. Fil. Akad. Nauk, 4 (31), p. 135 — 139.
Seyer, H. 1982 : *Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn u.Z.* Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 34, Berlin.
Smirnova, G. I. 1981 : *Mogil'nik tipa Pojanešty-Lukaševka u s. Dolinjany na Bukovine (raskopki 1977—1978 gg.).* În : SAMoscova, 3, p. 193 — 207.
Steuer, H. 1973 : *Germanische „Feuerböcke" aus dem hannoverschen Wendland.* În : ArchKorrespondenzblatt, 3, p. 213 — 217.
Tackenberg, K. 1962/63 : *Zu den Funden von Lukaševka im Bezirk Kischinew, Moldau-Republik.* În : Alt-Thüringen, 6, p. 403 — 427.
— 1972 : *Zu den Wanderungen der Germanen im ersten Jahrhundert vor Chr. Geb.* În : Antike und Universalgeschichte (Festschrift Hans Erich Stier), Münster, p. 234 — 256.
Tallgren, A. M. 1926 : *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux.* În : ESA, 2.
Teodor, D. Gh. 1957 : *O necropolă Latène la Buhăiești-Negrești.* În : SCSIași, 8, p. 339 — 342.
Teodor, S. 1967 : *Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolele III—II î.e.n. din Moldova.* În : SCIV, 18, 1, p. 25 — 45.
— 1973 : *Bastarnii pe teritoriul Moldovei.* În : StMatSuceava, 3, p. 37 — 46.

— 1975 : *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*. În : ArhMold, 8, p. 121 – 201.
— 1980 a : *Așezarea de epocă Latène de la Botoșana, jud. Suceava*. În : SCIVA, 31, 2, p. 181 — 227.
— 1980 b : *Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani)*. În : Dacia, N.S. 24, p. 133 — 150.
— 1983 : *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică pînă la Burebista (Depozitul de la Oniceni — Neamț)*. În : Studia antiqua et archaeologica, 1, Iași, p. 94—102.
— 1984 : *Descoperiri din epoca Latène în zona Neamțului*. În : Thraco-Dacica, 5, p. 123 — 137.
Teodor, S., Șadurschi, P. 1980 : *Așezarea din cea de-a doua epocă a fierului de la Lozna, jud. Botoșani*. În : Materiale și cercetări arheologice. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, p. 225 -- 235.
Timoščuk, B. A., Vinokur, I. S. 1962 : *Pamjatniki epoki polej pogrebenii na Bukovine*. În : KSMoscova, 90, p. 73 — 76.
Vakulenko, L. V., Pačkova, S. P. 1979 : *O kul'turnoj prinadležnosti poselenija pozdnelatenskogo vremeni u s. Sokol*. În : Slavjane i Rus', Kiev, p. 5 — 21.
Vulpe, A., Căpitanu, V. 1971 : *Une tombe isolée de l'époque de Latène à Răcătău*. În : Apulum, 9, p. 155 — 164.
Vulpe, R. 1953 : *Săpăturile de la Poienești din 1949*. În : Materiale, 1, p. 213 — 506.
— 1955 : *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*. În : NEH, 1, p. 103 — 119.
Wenskus, R. 1961 : *Stammesbildung und Verfaßung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, Köln-Graz.
Woźniak, Z. 1977 : *Kulturelle Beziehungen zwischen den Gebieten Polens und der DDR während der Latène-und der frühen Kaiserzeit*. În : ArbForschBer Dresden, 22, p. 269 —287.
Zaharia, N., Petrescu-Dîmbovița, M., Zaharia, Em. 1970 : *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București.

ARCHÄOLOGISCHE UND HISTORISCHE ANGABEN ÜBER DAS NORDÖSTLICHE DAKIEN IN DEN LETZTEN JAHRHUNDERTEN VOR DER ZEITWENDE

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Arbeit wurde anläßlich der XII. wissenschaftlichen Konferenz der Fachgruppe Ur- und Frühgeschichte der Historiker-Gesellschaft der DDR in Meiningen (7.—10. November 1983) vorgetragen und erscheint gleichzeitig, in annährend gleicher Form, im Konferenzband *Frühe Völker in Mitteleuropa* (hrsg. von Fr. Horst und Fr. Schlette, Berlin, 1986). Sie faßt die Dokumentation und die Ergebnisse der Monographie *Das nordöstliche Dakien in den letzten Jahrhunderten vor der Zeitwende* (im Druck, in deutscher Sprache, Bukarest-Bonn) zusammen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 5. Grobe Tonware vom P—L-Typus aus Borosești, Jud. Iași (1 — 2, 6 — 7 Gräberfeld, 3 — 4 Siedlung) und Șorogari, Jud. Iași (5). 1—2, 5—7 1/4 nat. Gr.; 3—4 1/3 nat. Gr.

Abb. 6. Typologie und Verbreitung der germanischen „Feuerböcke".

Abb. 7. Fibeltypen und-varianten der P—L-Kultur (II — vom Mittellatèneschema, III — vom Spätlatèneschema).

Abb. 8. Verbreitung der Fibeln Typ II.4 und II.5 a—b, der Sarubincer und der „pommerschen" Fibeln.

Abb. 9. Gürtelhaken und-zubehör der P—L-Kultur.

Abb. 10. Verbreitung der Gürtelhaken Typ I. 1, 2, 4 und III. 3, sowie der rautenförmigen Bronzebückelchen.

Abb. 11. Kleinschmuck aus Metall, Stein und Knochen (oben), Perlen aus Glas(I) und Glasfluß(II) und bronzener Armring vom P—L-Typus.

Abb. 12. Typologie und Verbreitung der Kronenhalsringe (Typen B—F).

Abb. 13. Die relativ-chronologische Stellung der Friedhöfe der P—L-Kultur (X, Y, Z Kombinationsgruppen, I — III die Stufen der P—L-Kultur).

Abb. 14. Die relative Chronologie der P—L-Kultur aufgrund der Kombinationsanalyse der Gräberfelder (links — Typen die nur in einer Stufe vorkommen, rechts — gemeinsame Typen der Stufen I und II).

Abb. 15. Vergleichende Zeittabelle der jüngeren vorrömischen Eisenzeit Mittel- und Osteuropas.

Abb. 16. Archäologische Kulturen und Gruppen im Mittel- und Osteuropa gegen Mitte des 1. Jh.v.u.Z.: 1 geto-dakische, 2 P—L-, 3 Sarubincy-, 4 Przeworsk-, 5 Oksywie-Kultur, 6 Gubener („lausitzer"), 7 Elbe-Saale-, 8 Mittelelb-Havel-, 9 Seen-, 10 Warnow-Odermündungs-, 11 Jastorf-, 12 südjütische, 13 mitteljütische, 14 nordjütische, 15 Nienburger, 16 Kobyly-Gruppe, 17 Puchov-, 18 keltische Latène-Kultur.

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ZONA SUD-VESTICĂ A CETĂȚII DE LA ALBA-IULIA (1968—1977). I*

de

RADU R. HEITEL

În august 1968, din însărcinarea Direcției monumentelor istorice, am început cercetarea pe cale arheologică a catedralei romano-catolice din Alba-Iulia, monument de artă și arhitectură datînd din secolul al XIII-lea. Aceste cercetări au stat de la bun început sub controlul științific al Institutului de arheologie din București — reprezentat prin profesorul Ion Nestor — și al Institutului de istorie și arheologie din Cluj — reprezentat prin profesorul Virgil Vătășianu.

Din august 1972, în urma unei înțelegeri survenite între D.M.I., reprezentată atunci de profesorul Vasile Drăguț și institutele din București și Cluj, responsabilitatea șantierului arheologic a revenit subsemnatului. Dată fiind însă importanța cu totul deosebită a obiectivului, reprezentanții institutelor amintite au continuat controlul științific asupra cercetărilor și în cursul campaniilor ce-au urmat. În cursul campaniei din 1977 cercetările au fost sistate.

Încă din anul 1967 restauratorii monumentului — sub conducerea cunoscutului arhitect-restaurator Ștefan Balș — au cerut cercetării arheologice stabilirea principalelor lui faze de evoluție, înțelegînd prin aceasta descoperirea și identificarea monumentelor ce l-au precedat și totodată sprijinirea pe căile investigației arheologice a cercetării de arhitectură.

Planul de săpături supus de noi în 1968 comisiei de avizare D.M.I. — plan întocmit și în funcție de un raport general privind în special datele arheologice și istorice cunoscute pînă atunci [1] — prevedea cercetarea monumentului printr-o serie de secțiuni dispuse pe axele vest-est și nord-sud. Secțiunea inițială vest-est (CI), ce trebuia să intre pe mediana monumentului, a fost gîndită drept secțiunea care să ofere cheia înțelegerii stratigrafiei terenului. Punctul ei de pornire urma să se situeze pe cît posibil mai departe spre vest de portalul catedralei, respectînd astfel unul din principiile fundamentale ale metodei stratigrafice, mai ales atunci cînd se atacă obiective arheologice ale căror planuri sînt cunoscute [2]. Acest

* Textul ce se publică în acest număr al revistei SCIVA constituie primul capitol al unei lucrări de mai mare întindere. Celelalte capitole vor apare în mod succesiv în următoarele numere ale revistei.

[1] Raportul a fost cerut de Ion Nestor și a fost predat de către noi în decembrie 1967.

[2] În principiu se consideră ca obligatorie stabilirea pe cît posibil mai precisă a succesiunii straturilor rezultate din depunerile naturale — ideală fiind *interceptarea lor în afara stratigrafiei arheologice a obiectivului dat* — în raport cu nivelurile și straturile formate pe cale artificială, cel puțin unul dintre acestea din urmă fiind cu siguranță legat în mod direct de obiectivul supus cercetării.

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie, 1985, p. 215—231

plan, în ciuda susținerii lui de către institutele de specialitate, nu a fost acceptat.

Din datele privind cronologia săpăturilor precizate pe planul general (fig. 1) se poate constata faptul că, pînă la urmă, planul inițial al săpăturilor a fost îndeplinit, dar într-un mod ce a condus la efectuarea în ultimele campanii de săpături a cercetărilor ce ar fi trebuit să fi fost executate în primele campanii. Această ordine a cercetărilor — este bine să se sublinieze acum și aici acest lucru — a îngreuiat mult înțelegerea de la bun început corectă a întregii situații arheologice din zona catedralei, influențînd în mod hotărîtor și deciziile noastre în legătură cu publicarea rezultatelor cercetărilor efectuate în cursul campaniilor 1968—1977.

Întrucît pentru arheologia Alba-Iuliei în cursul mileniului 1 și în primele două secole ale celui de-al doilea — arheologie cu deosebite implicații în istoria Transilvaniei — dincolo de importanța materialelor arheologice descoperite în cursul cercetărilor, o importanță cu totul aparte o prezintă *stratigrafia arheologică* a zonei cercetate de noi, încercarea de a o prezenta în mod sintetic va constitui și subiectul primului capitol al acestei lucrări. În cursul descrierilor de ordin stratigrafic vom face apel numai la datele perfect asigurate din punct de vedere arheologic, date oferite de succesiunea pe anumite axe a unor edificatoare profile arheologice. Pentru a ușura înțelegerea complexei situații stratigrafice din interiorul și exteriorul catedralei am recurs la prezentarea ei în cadrul unui tablou sinoptic, realizat la o scară care să permită publicarea lui, coroborînd datele oferite prin alăturarea și a două profile realizate pe teren la sc. 1 : 20, profile edificatoare pentru arheologia monumentului și a zonei înconjurătoare (este vorba de profilele secțiunilor C.V și C.XVII).

În momentul cînd au început cercetările noastre, în discuțiile privind istoria monumentului specialiștii — de înțeles, majoritatea istorici de artă — se prevalau în mod special de lucrările celor doi mari cunoscători ai artei și arhitecturii medievale est-central-europene, profesorii Virgil Vătășianu (Cluj-Napoca) și Entz Geza (Budapesta) [3].

În viziunea lui V. Vătășianu, monumentul actual, în formele sale inițiale expresie a romanicului tîrziu și a primelor influențe directe — în Transilvania — ale artei gotice, constituia opera celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, iar bazilica romanică ce l-a precedat (monument a cărui existență a fost sesizată de prima restaurare a monumentului, restaurare condusă pînă în 1917 de arh. Istvan Möller) [4], opera primei jumătăți a secolului al XII-lea. Existența resturilor unei *rotonde* alipite — inadvertent — de ceea ce trebuia să fi fost zidul de sud al bazilicii inițiale (fig. 1), nu a ridicat nici un semn de întrebare, monumentul fiind considerat un „baptisteriu" contemporan cu bazilica și ca atare databil, la fel, în secolul al XII-lea. În sprijinul datării ansamblului în secolul al XII-lea V. Vătășianu a invocat — fapt ce imediat ne-a reținut atenția — și un argument de ordin arheologic. Existența unui cimitir — considerat din capul locului drept contemporan cu perioada de construcție a bazilicii — , cimitir semnalat prin descoperirea de către D. Protase, undeva pe latura de nord a catedralei, a 26 de morminte datate în secolul al XII-lea pe baza unor inventare specifice epocii și a unor monede aflate *in situ*; (monedele începeau cu emisiuni ale regelui *Coloman*, deci anul

[3] Cf. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările romîne*, București, 1959, indice, Alba-Iulia ; Entz Géza, *A Gyulafehérvári Székesegyház*, Budapesta, 1958.
[4] *Ibidem.*

1095). După V. Vătăşianu sfîrşitul acestei prime catedrale s-a datorat teribilului raid tătar din 1241 [5].

Pentru Entz Geza — dincolo de unele ipoteze privind epoca lui Ştefan cel Sfînt — bazilica şi rotonda-baptisteriu (în legătură cu datarea căreia, într-adevăr, formulează şi unele rezerve) sînt monumente ecleziastice edificate în cursul secolului al XI-lea, pentru ca în ceea ce priveşte datarea începuturilor şantierului actualei catedrale să o situeze, oricum, înainte de secolul al XIII-lea [6].

Asupra structurilor, ordonanţelor şi datării monumentelor cercetate vom reveni [7] în cadrul unui capitol închinat în mod special acestei atît de importante probleme. În actualul context însă ţinem să subliniem doar următorul fapt. În concepţia noastră privind scopul cercetărilor ce le efectuăm, în directă legătură cu arheologia acestor monumente, prin şi dincolo de obligaţia ce o avem de a stabili şi data — pe cît posibil mai exact— planurile şi structurile lor iniţiale, în cel mai înalt grad trebuia să intereseze *identificarea straturilor arheologice în care* — după o expresie a regretatului nostru profesor Ion Nestor — „s-au înfipt fundaţiile acestor monumente".

În cele ce urmează vom încerca să expunem rezultatele pe care le-am obţinut. Vom începe — între altele pentru a uşura într-o şi mai mare măsură înţelegerea planului general şi a tabloului sinoptic (fig. 1 şi 2) — printr-un scurt istoric al desfăşurării săpăturilor noastre.

Am precizat mai sus faptul că planul iniţial al săpăturilor a fost respins. În consecinţă pînă în anul 1973 au fost lucrate 14 secţiuni, secţiuni care, — cu excepţia secţiunii C II/1968 — au cercetat numai interiorul catedralei. Totuşi, aceste secţiuni au oferit o serie de date şi materiale arheologice unele, într-adevăr, de o deosebită importanţă, aceasta în pofida faptului că au fost receptate în mod disparat. În ultimă analiză, în cadrul campaniilor 1968—1972, cele mai importante date arheologice au fost obţinute în cursul campaniilor din 1968 şi 1972. Rezultatele care au convins, în special, au fost acelea obţinute în cursul campaniei din 1972, an cînd s-a hotărît predarea — începînd cu data de 15 august — întregului interior al catedralei şantierului de restaurare, între altele, pentru ca şantierul să poată executa, sub nivelul la care urmau să fie instalate noile pardoseli, o reţea de şanţuri, şanţuri în care trebuiau amplasate tuburile unei instalaţii termice. Evident, aceste şanţuri urmau să străpungă într-o serie de puncte resturile de ziduri sau fundaţiile monumentelor anterioare actualei catedrale. Ca atare, în 1972, din luna aprilie şi pînă în ziua de 12 august, cercetările au fost efectuate în mod continuu, pe parcurs ele fiind controlate de trei ori, ultima comisie fiind aceea din 5 august, ea constituind şi comisia care, în urma expunerii noastre şi a unei analize de ordin general a situaţiei arheologice, a considerat drept încheiate cercetările arheologice din interiorul catedralei. Totodată, comisia a considerat ca absolut necesară continuarea cercetărilor, în primul rînd în zona situată la vest de catedrală, ajungîndu-se astfel în situaţia de a se îndeplini planul iniţial al săpăturilor [8].

[5] *Ibidem* : pentru rotondă. cf. Entz G., *op. cit.*, p. 71 şi passim.

[6] *Ibidem*.

[7] O primă publicare a monumentelor anterioare actualei catedrale a fost efectuată de noi, în RRHA, 1, 1975.

[8] Din comisii, permanent au făcut parte : prof. I. Nestor, prof. V. Vătăşianu, prof. K. Horedt, prof. V. Drăguţ, prof. H. Teodoru şi arh. Şt. Balş. Menţionăm — pentru a ne arăta şi pe această cale recunoştinţa — vizitele de lucru pe şantier ale prof. I.I.Russu (Cluj-Napoca)

Rolul pe care în planul inițial l-ar fi jucat secțiunea CI a fost preluat de secțiunea C VIII/1972—1974. Pentru a indica orientarea ei din punct de vedere metodologic, tronsoanele secțiunii au fost notate *a*, *b*, *c*, pornind de la exterior spre interior. Dintre tronsoanele secțiunii C VIII, situațiile de plan și profilele studiate și identificate în C VIII-a /1973—1974 s-au dovedit a fi edificatoare, C VIII b și c avînd, în schimb, meritul de-a fi contribuit în mod decisiv la datarea cu precizie a șantierului bazilicii romanice de sub actuala catedrală (perioada regelui Ladislau I, 1074—1095) [9].

O altă secțiune a cărei stratigrafie s-a dovedit a prezenta o deosebită importanță pentru înțelegerea situației arheologice din interiorul catedralei, circumstanțiind totodată și unele date obținute în exterior, a fost secțiunea C V/1972. Această secțiune a fost dispusă pe un ax nord-sud și ne-a oferit șansa — rară — de a pătrunde într-o zonă nederanjată nici în cursul secolelor și nici de restaurarea Möller [10].

Mai departe secțiunile care au coroborat și circumstanțiat într-o și mai mare măsură — de fapt hotărîtoare — observațiile și concluziile la care s-au ajuns în C V și C VIII-a — oferind totodată și posibilitatea structurării tabloului sinoptic (fapt ce ne-a și permis să evităm publicarea la scară mică a unor profile lungi și deosebit de complexe și ca atare dificil de urmărit și înțeles), au fost secțiunile C XIV/1975 și C. XVII/ 1976. Desigur, contribuția la înțelegerea complexei situații arheologice din zona catedralei au adus și observațiile efectuate în celelalte secțiuni, dar în mod cert profilele lor nu au prezentat importanța celor studiate și identificate în secțiunile citate mai sus. Așadar, pentru a evita dificultățile inerente înțelegerii unei atît de complexe situații arheologice vom prezenta în mod unitar întreaga situație stratigrafică pe axul vest-est — *dealtfel axul desfășurării ei* — discutînd această situație bazați în special pe profilul de sud al secțiunii C VIII-a (pe planul general A—B); profilul de nord al secțiunii C XVII (fig. 3; pe planul general C—D), precum și pe profilul de est al secțiunii C V (fig. 4); pe planul general E—F), acolo unde va fi cazul coroborînd concluziile noastre cu observații efectuate și în alte secțiuni.

Printre primele măsuri de ordin tehnic-arheologic pe care le-am luat a fost trasarea — pornind de la unul dintre componentele fixe ale monumentului [11] — cotei *000 (Waagriss)*, axul orizontal obținut constituind

căruia îi datorăm posibilitatea sistematizării întregului material litic roman descoperit atît în cursul cercetărilor noastre, cît și în cursul lucrărilor șantierului de restaurare (vezi și I. I. Russu în RevMuzMon, 9, 1980, p. 34 — 42). În sistematizarea materialului gliptic, un ajutor colegial — fapt pentru care mulțumim și pe această cale — am primit și din partea colegei Lucia Marinescu de la Muzeul de istorie al R. S. România. În ceea ce privește materialul numismatic descoperit în cursul cercetărilor noastre, atît de epocă romană cît și medievală, datorăm datarea lui prof. Octavian Iliescu, Elena Isăcescu și Elena Știrbu, cărora și cu acest prilej le aducem mulțumirile noastre.

Drept colaboratori care au contribuit în mod deosebit la bunul mers al șantierului trebuie citați, Dan Căpățînă (București. în 1973), Hans Seiwert (Sibiu, în 1973—1975), Cristian Istrătescu (București, 1973—1974), Constantin Ittu (Sibiu, în 1973—1974), Martin Rill (Sibiu, în 1973—1975), Gheorghe Tudoran, (București, în 1974—1976), Stelian Iordache (București, în 1976) și Ioan Șerban (Alba Iulia, în 1973—1976). Pentru devotamentul său față de cercetarea arheologică și pentru munca depusă pînă în ultima zi a șantierului cităm în mod aparte pe Dan Dorin Ovidiu (București, în 1974—1977), actualmente la Muzeul din Sebeș-Alba.

[9] Radu Heitel, *op. cit.*

[10] „Restaurarea Möller" a produs în straturile arheologice din interiorul catedralei, în unele porțiuni, distrugeri aproape complete. De pildă, în secțiunea C I (1968), profilul de nord s-a prăbușit la un moment dat complet întrucît stîlpii de schelă au fost băgați în pămînt pînă la 3 m adîncime!

[11] Prin „component fix" se înțelege unul dintre elementele de structură ale unui monument, element care în mod sigur nu va fi afectat în cursul lucrărilor de restaurare.

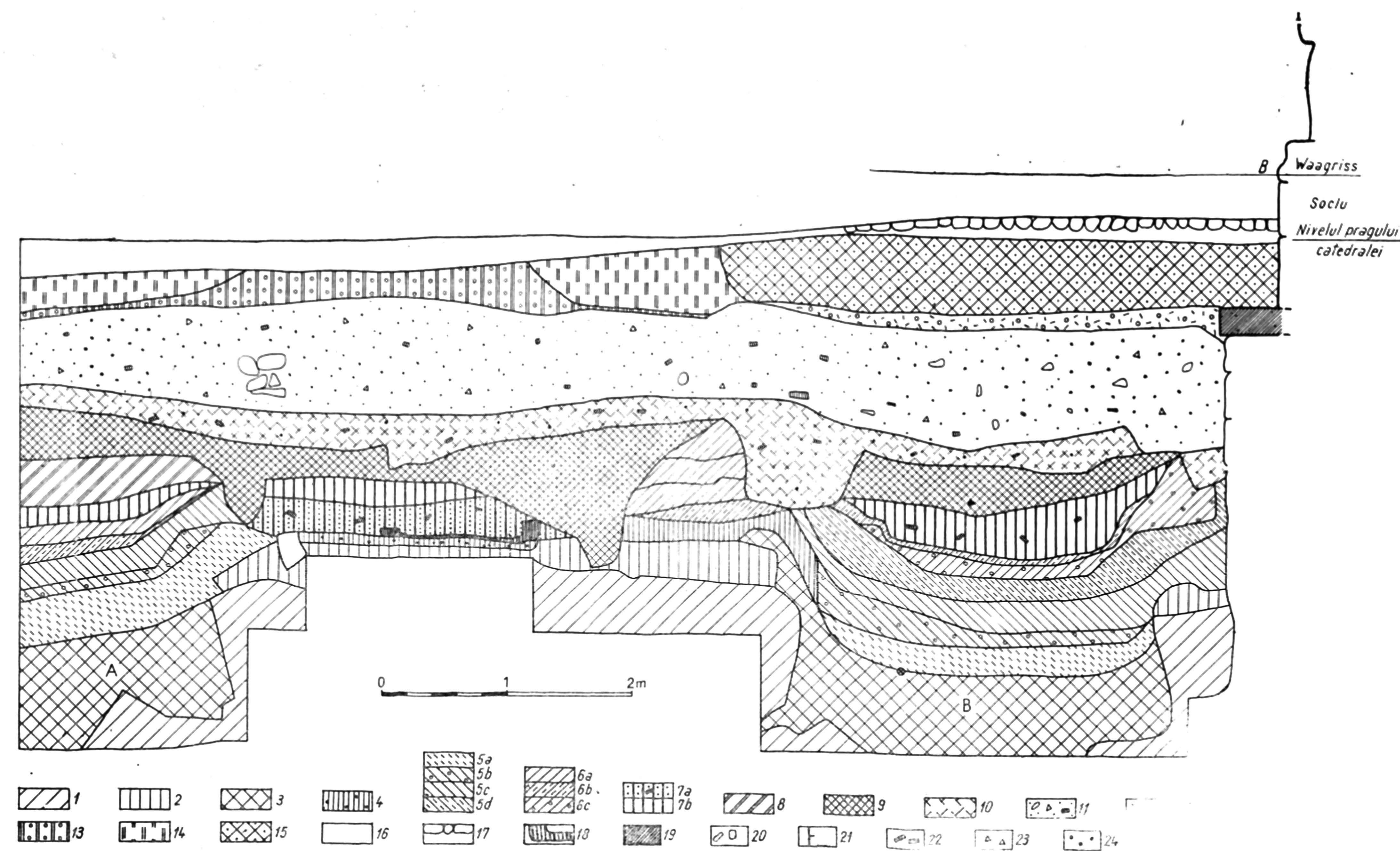

Fig. 3. Profilul de nord al secțiunii C XVII; 1. Pămîntul viu; 2. Humus antic 3. Bordeie (A și B, între anii 106 — 117); 4. Nivel (anii 106 — 117); 5a, b, c, d. Nivelări — prima jumătate a sec. II; 6 a, b, c. Nivelări — prima jumătate a sec II (la bază monedă de la *Hadrian* — an. 117 — 130); 7a, b. Niveluri și depuneri din, respectiv, a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III; 8. Strat din sec. III; 9. Depuneri din sec. IV — V; 10. Strat din sec. VI; 11. Strat format de umpluturile gropilor necropolei din sec. XII; 12. Nivel constructiv — prima jumătate a sec. XIII; 13. Strat — a doua jumătate a sec. XIII; 14. Strat — prima jumătate a sec. XVI; (ab.1512?); 15. Umpluturi și nivelare — prima jumătate a sec. XVIII; 16. Nivel modern; 17. Pavaj din bolovani; 18. Vatră; 19. Urme de arsură; 20. Pietre; 21. Soclu; 22. Cărămizi; 23. Fragmente de țigle; 24. Cărbune; 25. Monedă.

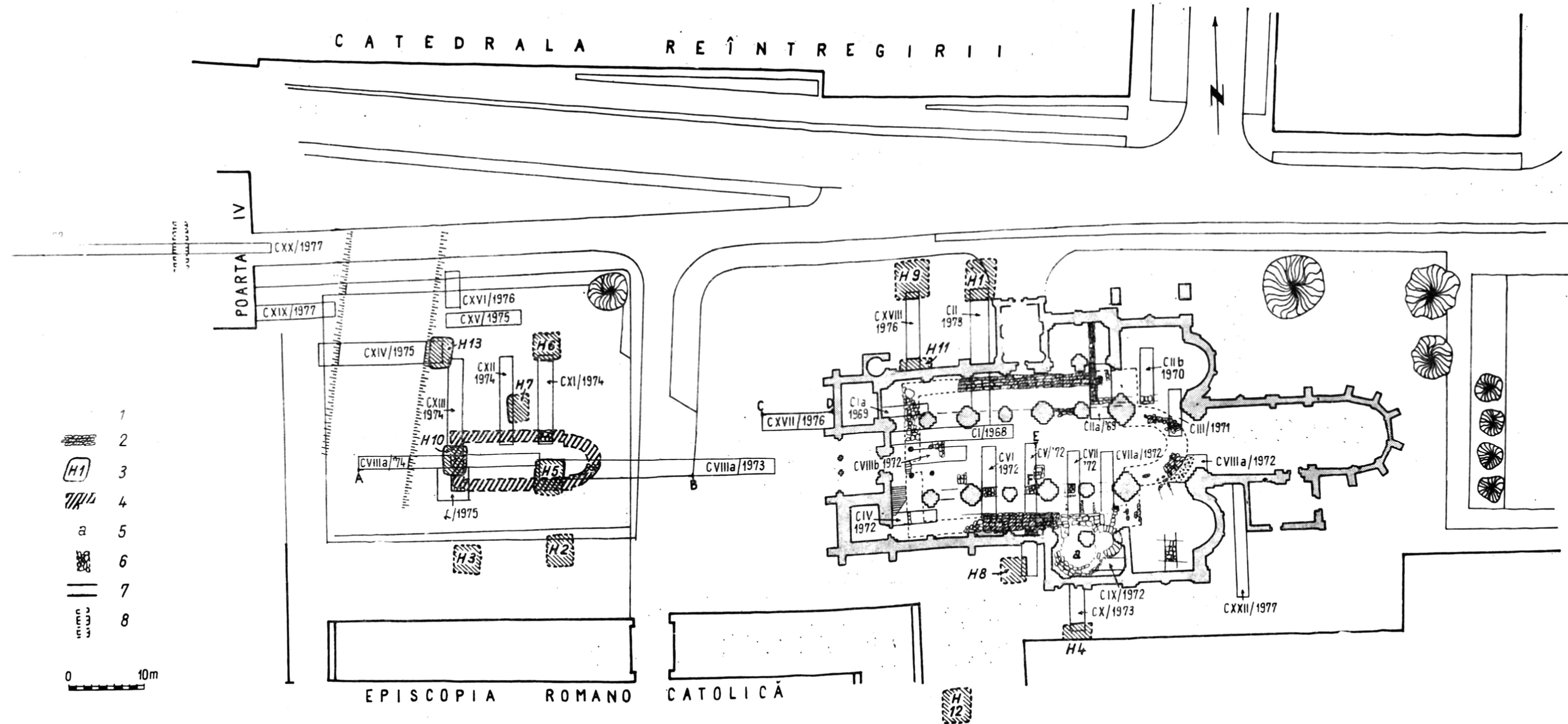

Fig. 1 Planul general al cercetărilor. 1. Valul. 2. Zidurile termelor. 3. Locuințe din a doua jumătate a sec. IX. 4. Monument ecleziastic din prima jumătate a sec. XI. 5. Rotonda. 6. Absida și fragmente din zidurile monumentului ecleziastic din a doua jumătate a sec. XI. 7. Catedrala actuală (sec. XIII). 8. Fundație zid (sec. XVI?).

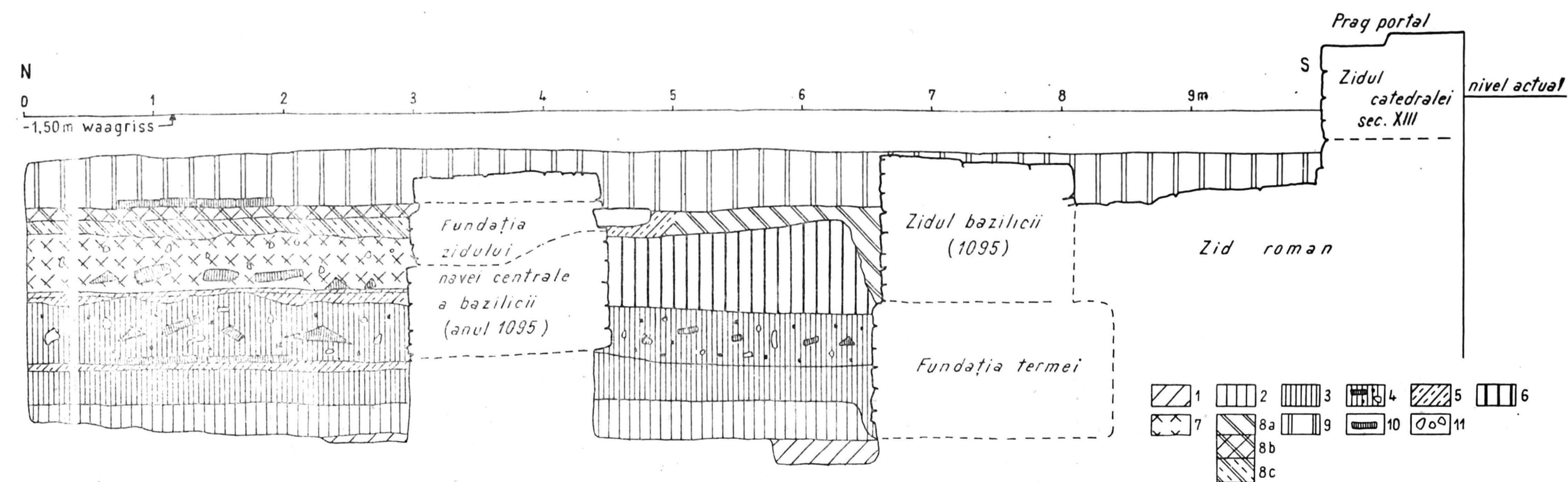

Fig. 4. Profilul de est al secțiunii CV: 1. Pămîntul viu; 2. Humus antic; 3. Strat, sec. II; 4. Umpluturi (a doua jumătate a sec. III?); 5. Nivelare și podea din lut, sec. VI; m.5. Nivelare — a doua jumătate a sec. XI; 6. Depuneri — sec. IV — V; 7. Umplutura locuinței din sec. VI; 8a, b, c. Nivelări și pat de pardoseală din a doua jumătate a sec. XI; 9. Umpluturi moderne; 10. Cărămizi pavimentare; 11. Pietre.

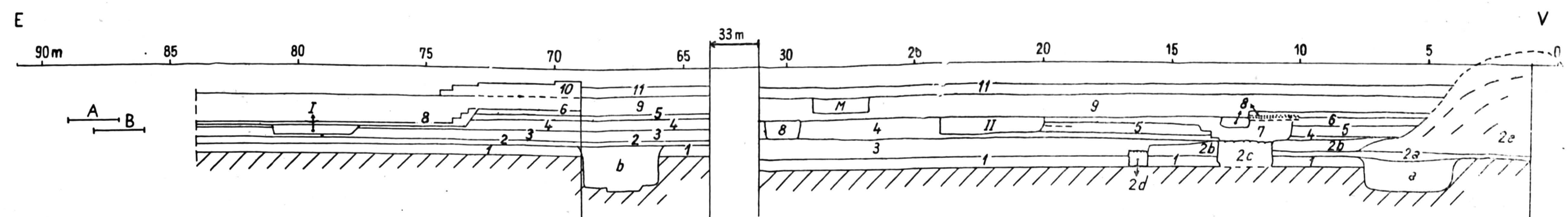

Fig. 2 Tabloul sinoptic al stratigrafiei arheologice (ax, vest-est). 1. Humus antic; a, b, bordeie (între anii 106—117): 2a. Nivelări și strat din prima jumătate a sec. II; 2b. Strat de balast; 2c. Via Sagularia; 2d. Zid de sprijin; 2e. Valul: 3. Niveluri și două straturi, respectiv din a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III; 4. Depuneri din IV—V; 5. Strat sec. VI; 6. Depuneri din sec. VII—VIII; 7. Strat și locuință—a doua jumătate a sec. IX; 8 (m. 10—15) Nivelul constructiv și fundația zidului de vest al monumentului ecleziastic din prima jumătate a sec. XI; 8 (m. 30). Fundația absidei monumentului din prima jumătate a sec. XI; 8 (m. 75). Nivelul monumentului ecleziastic din a doua jumătate a sec. XI. 9. Stratul format de umpluturile gropilor necropolei din sec. XII; 10. Nivelări din prima jumătate a sec. XIII. M. Mormînt din prima jumătate a sec. XIII; 11. Nivelări din sec. XVI—XVII și prima jumătate a sec. XVIII.

axul de referință, pe de o parte, al nivelurilor arheologice aflate sub el, iar pe de altă parte al releveelor necesare cercetării de arhitectură vizînd niveluri aflate deasupra lui. Punctul ales s-a situat *pe ancadramentul portalului de vest al catedralei (dreapta) la 50 cm deasupra pragului* (fig. 2).

În raport cu cota dată, nivelul de călcare la începuturile secolului al II-lea e.n. a fost interceptat la —3,60 m. Nivelul s-a situat pe un strat de humus (pe profile *„humus antic”*), avind o grosime medie de 0.30 m, sub care a apărut pămîntul viu (lut galben). Urmărirea acestui nivel în secțiunea C VIII-a, C XVII și C V a demonstrat faptul că — în această zonă — la începuturile secolului al II-lea terenul era vălurit, de sub actuala catedrală începînd totuși să coboare, în pantă lină, spre est, deci în direcția marginei de est a terasei Mureșului.

De la acest nivel au fost săpate bordeiele unei așezări — așezare a cărei întindere, în condițiile date, nu a putut fi precizată —, bordeie descoperite atît în C VIII-a și C XI/1974 cît și în C XVII/ 1976 (fig. 2 și 3). Podelele lor (lut bătut) au fost interceptate, în medie, la —4,80 m față de cota *000*, fapt ce nu a permis cercetarea lor completă [12]. În schimb observațiile de ordin stratigrafic, cronologic și cultural au condus totuși la unele concluzii de o importanță aparte.

În medie gropile lor au fost săpate pînă la o adîncime de 1,60 m. Ele par să fi avut planuri rectangulare, cu laturile de aproximativ 3 × 3,50 m, iar spre colțul de nord-est vetre deschise, din lut și pietre, în două cazuri și cotloane. Poziția lor stratigrafică (fig. 2 și 3), identitatea structurilor și a materialelor ceramice descoperite în umpluturile lor și mai ales seria monedelor descoperite în bordeiele A și B din C XVII [13], precum și căpăcuirea lor de un strat de nivelare, în C XVII datat printr-o monedă de argint, descoperită *in situ*, în perioada împăratului Hadrian (117 — 138), le asigură — cu o deosebită siguranță — o datare între anii 106—117. Aceste bordeie, în care — după cum vom vedea în capitolul închinat ceramicii — a apărut și un material ceramic revelator, marchează existența unei așezări civile ce trebuie să fi precedat — desigur, cu doar puțin timp — instalarea pe terasa Mureșului a legiunii a XIII-a Gemina. După opinia noastră ea corespunde cimitirului de pe „Podei”, cercetat de D. Protase, cimitir ce dovedește continuitatea acestei așezări, *extra muros*, și după anul 117 [14].

În secțiunea C VIII-a (1974 ; fig. 2) cercetările au demonstrat faptul că bordeiele aflate în acea zonă au fost acoperite de un val de pămînt, cu o lățime de aproximativ 10m, avînd un șanț de apărare cu o lățime de cca. 6m și cu o adîncime probabilă de 4,50 m [15]. În careurile 9 — 5 ale

[12] În zona catedralei ca și, foarte probabil, în zonele adiacente, nivelul de epocă romană datorită marilor adîncimi la care se află și suprapunerii lui de către straturi arheologice de epocă postromană nu poate fi și nu trebuie să fie cercetat în suprafață.

[13] În legătură cu identificarea monedelor, vezi și nota 8 ; în *bordeiul B*, monedă de argint de la Vespasian (69 — 79 e.n.) ; monedă din bronz de la Traian (98 — 117), precum și o monedă din bronz ilizibilă ; în *bordeiul A*, două monede din bronz, una ilizibilă, cealaltă emisiune din anii 98 — 117.

[14] Cf. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 16 — 19 ; idem, Apulum, 12, 1974, p. 134 — 158 (De fapt, date fiind descoperirile recente, nu mai avem de-a face cu „Necropola orașului Apulum” ci cu „cea mai veche necropolă a orașului Apulum” (R.H.).

[15] Descoperirile noastre efectuate în C XIV (prin secționarea valului, surprinderea bermei și a începutului escarpei șanțului de apărare a valului) par să nu aibă nici o legătură directă — după cum ar fi fost de așteptat — cu descoperirile semnalate de Gh. Anghel, în Apulum, 13, 1975, p. 268 și fig. 8, unde se redă profilul unei secțiuni ce a fost lucrată „de șantierul de restaurare a catedralei Reîntregirii”, în text fiind menționată descoperirea fundației zidului

secțiunii au fost descoperite, pe lîngă o porțiune din *via sagularia*, un zid de sprijin și — pornind de la acest zid — un strat de balast ce s-a întins peste baza valului, încadrînd astfel *via sagularia* propriu-zisă, construită din piatră brută de mici dimensiuni cu mult mortar. Această cale de circulație prezintă unele urme de refacere [16]. Înălțimea originară a valului trebuia să fi fost de cca. 4 m, dar, desigur, această cotă, ca și cele ipotetice propuse mai sus, vor trebui verificate prin noi săpături. Și, la fel, în aceeași direcție de cercetare, numai pe calea unor săpături care *să respecte întru totul cerințele metodei stratigrafice*, vor trebui verificate raporturile de ordin cronologic și spațial dintre acest val și nu o dată postulatul și identificatul castru din piatră al *Legiunii a XIII*. Aceasta cu atît mai mult cu cît sînt suficiente dovezi pentru a crede în funcționalitatea acestui val de-a lungul întregii epoci romane și — deosebit de important — după această epocă, în diferite perioade, pînă în secolul al XIII-lea [17].

În zona cercetată de noi valul a fost ridicat astfel. După instalarea peste nivelul originar de călcare și peste umpluturile artificiale ale bordeielor amintite a unui strat de pămînt de natură vegetală (culoarea castanie), bătut, gros de 0,50, și care spre exterior trebuie să fi format și *berma* (după cum indică și unele observații efectuate în C XIV), s-au așezat — dispuse în pantă — straturi succesive de pămînt bătut, straturi alternînd pămînt de natură vegetală cu straturi de lut galben.

Fenomenul de aplatizare și — după cum apar lucrurile în zona cercetată de noi — nivelarea lui în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea — ne împiedică astăzi să știm dacă acest val a avut sau nu și o palisadă [18].

Destul de dificilă se dovedește încercarea de a data valul în mod exact, mai precis, de a facilita pe această cale stabilirea raportului cronologic dintre val și castrul din piatră al legiunii. Desigur, acum și aici nu se pot discuta implicațiile problemei. În acest context ne vom rezuma doar la precizarea datelor și raporturilor stratigrafice înregistrate în zona cercetată de noi (evident, ele prezintă și o serie de valori de ordin general).

Bordeiul descoperit în C VIII-a a fost umplut în mod artificial, după cum dovedesc straturile de pămînt bătut, precum și numărul redus

vechii cetăți și identificarea „în exteriorul lui...", a șanțului de apărare. În ultima analiză, afirmația ar fi fost de preluat ca o ipoteză de lucru dacă nu ar fi fost, ulterior, pusă sub semnul îndoielii de M. Rusu, care, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, 22, 1979, p. 53, consideră fundația drept *temelia zidului castrului legiunii a XIII-a Gemina* și prevalîndu-se de profilul amintit susține că „... temelia zidului roman era înfiptă parțial *peste berma și aggerul castrului de pămînt*" (s.n.); dată fiind lățimea pe care a ar fi avut-o o astfel de „temelie" afirmația este de neacceptat.

[16] În C XIII, în balastul de pe lîngă *Via sagularia*, două monede, dintre care, una din bronz suflat cu argint, emisiune, *Caracalla*, din an. 218 — 222, și o alta (bronz argintat) de la *Iulia Mamaea*, an 222 — 235. Dealtfel în această perioadă și valul a suferit unele refaceri, fapt identificat în C XIV cu toată siguranța, datorită descoperirii la baza unui strat de pămînt purtat pe val a două monede, respectiv, una din bronz, *Diadumenian* (217 — 218) și, lîngă o porțiune arsă (vatră?), o piesă de argint, emisiune, *Elagabalus*, din an 222.

[17] Cu acest prilej precizăm și faptul că toate urmele de *locuire organizată* din secolele VI, IX și XI, precum și mormintele din secolul al XII-lea, au apărut *numai în incinta fortificației cu val*, stratigrafia demonstrînd că pînă în secolul al XIII-lea, valul era încă destul de înalt, iar șanțul de apărare trebuie să fi fost încă destul de adînc.

[18] În acest context este de semnalat faptul că într-un strat de nivelare a valului (cel mai vechi) și a șanțului de apărare a apărut, în C XIV, o monedă din bronz, de la Matei Corvin (1458—1490), iar în profilul de nord al secțiunii C VIII-a (1974), în plin val, urma unui stîlp de lemn, ce trebuie să fi avut la bază un diametru de cca 20 cm.

al fragmentelor ceramice ce-au apărut numai pe podea — şi a fost direct căpăcuit de stratul-suport al valului. Bordeiele descoperite în C XVII nu au fost umplute pe cale artificială, umpluturile lor sînt unitare, conţin numeroase fragmente ceramice, un fragment de fibulă, monede ş.a., iar straturile de nivelare — datate în mod asigurat prin moneda de la Hadrian — nu prezintă fenomene de tasare remarcabile, ceea ce de regulă înseamnă că nivelarea s-a executat un timp oarecare după umplerea lor. Observaţia permite — în legătură directă cu problema datării exacte a valului — formularea următoarei ipoteze. Dacă nivelarea din perioada Hadrian s-a executat după un timp suficient de lung pentru ca gropile unora dintre bordeie să se fi umplut aproape complet şi pe cale naturală, atunci datarea valului în perioada Traian se impune, fapt ce poate însemna că între ridicarea valului şi construcţia castrului din piatră a trecut foarte puţin timp.

După nivelările din perioada Hadrian intrăm într-o epocă cînd în spaţiul dat se construieşte masiv. Afirmaţia se bazează pe faptul că în secţiunea C II/1968, în careul 11 (caroiaj din 2 m în 2 m), aflat în interiorul catedralei (colaterala nord; fig. 1), la baza unei porţiuni ce a rămas dintr-un strat de pietriş, strat ce a marcat construirea unui zid, masiv, în *opus quadratum*, s-a descoperit, *in situ*, o monedă de argint de la *Sabina* (126 — 136), monedă — în cazul dat — constituind pentru datarea respectivului complex arhitectural un precis *terminus postquem*. În mod evident — în ciuda unor întreruperi a legăturilor stratigrafice — zidul interceptat în colaterala sudică, zid care a avut şi un turn tangent (fig. 1) şi a fost construit în aceeaşi tehnică şi în aceleaşi dimensiuni, nivelul său de fundare fiind identic cu cel al zidului din colaterala-nord (în C V ca şi în C II, — 3,20 m faţă de Vaagriss), a făcut parte din acelaşi complex arhitectural. Remarcăm aici şi faptul că în primele travee estice ale colateralei-nord, masivul zid roman a suprapus resturile unei clădiri de plan rectangular (fig. 1), construită de la nivelul humusului antic, avînd zidurile de 0,70 m lăţime, de tipul *opus quadratum*, clădire care, evident, a făcut parte din construcţiile iniţiale ale castrului legiunii [19].

În ceea ce priveşte funcţionalitatea acestui mare complex, descoperirea în carourile exterioare ale secţiunii C II a unor compartimentări practicate prin ridicarea unor suporturi din piatră brută de mici dimensiuni sau din fragmente de ţigle suprapuse (unele purtînd ştampila, *LEGXIII G.*), în medie avînd înălţimea de 0,60 m (constituind acele cunoscute *suspensurae)*, existenţa între aceste suporturi a unor straturi de *opus signinum*, precum şi apariţia în careul 4, aşezate pe aceste straturi, a unor elemente de *hypocaust* (diam. 20 cm, gros. 10 cm), au condus la concluzia existenţei în acest spaţiu, în cursul secolului al II-lea, a unei mari terme, aparţinînd legiunii a XIII-a Gemina. Concluzia a fost coroborată, între altele, şi de descoperirea în C V, peste resturile unei pardoseli, a unor mari fragmente de ţigle, patru dintre ele purtînd ştampila legiunii, iar dintre aceste patru, trei păstrînd şi antroponimul *AUR GODES* (Aurelius Godes). Asupra zidăriilor romane descoperite în interiorul catedralei vom reveni în capitolul următor ce va fi închinat monumentelor din piatră cercetate de noi la Alba. Acum şi aici însă ţinem să mai oferim unele date de ordin arheologic obţinute în cursul cercetărilor efectuate în interiorul catedralei, întrucît considerăm că vor contribui şi ele la înţelegerea stratigrafiei arheo-

[19] Remarcăm aici faptul că în timp ce pietrele din fundaţie erau legate cu un mortar de bună calitate, blocurile de piatră din elevaţie (retrasă cu 5 cm) nu erau legate cu mortar.

logice identificate în exteriorul catedralei, cît și a puținului ce a rămas din această stratigrafie în interiorul ei.

Între altele, seria monedelor recoltate din umpluturile — masive — cercetate atît în CI cît și în ultimele carouri ale secțiunii C II, pe de o parte romane, iar pe de alta medievale, au indicat următoarele : Seria romană (monede, AE., de la *Iulia Domna* — 193 — 217 ; *Severus Alexander* — 222 — 235 ; *Iulia Mamaea* — 222 — 235 ; și *Filip tatăl* — 244 — — 249) a dovedit faptul că în prima jumătate a secolului al III-lea în acest spațiu activitatea a continuat din plin. Sînt de semnalat și resturi de fundații construite din bolovani de rîu, *a secco*.) Seria monedelor ce au marcat circulația în epocă medievală (două din argint, respectiv, de la Andrei al II-lea — 1205—1235 și o emisiune a principelui german Eberhard al II-lea — 1200—1246 ; *Maria* 1382—1387 ; două monede, respectiv, din bronz și argint, de la *Ferdinand I* — 1527—1564 și o monedă de argint de la *Leopold* — emisiune, post 1693), dacă prin primele două a ridicat problema existenței unor niveluri arheologice databile în prima jumătate a secolului al XIII-lea — legate, eventual, de începuturile construcției actualei catedrale — prin ultima a oferit un strîns *terminus post quem* pentru a data instalarea în nava centrală a unei pardoseli din lespezi mari de piatră (unele fiind foste pietre de mormînt), lucrare efectuată la începutul secolului al XVIII-lea [20].

Înainte de a încheia excursul de mai sus și a reveni la stratigrafia arheologică cercetată în zona de vest a catedralei, mai precizăm încă de pe acum următorul fapt : Stratigrafia arheologică din interiorul catedralei nu a fost în cea mai mare parte distrusă numai de repetatele înhumări practicate în interior începînd din secolul al XIV-lea, de numeroasele construcții de mari altare, de marea criptă de sub absida altarului gotic sau numai de gropile adînci executate de șantierul Möller. După cum vom vedea atunci cînd ne vom ocupa de monumentele din piatră, încă din a doua jumătate a secolului al XI-lea, constructorii bazilicii din perioada Ladislau au răzuit terenul, înlăturînd astfel nivelurile arheologice din secolul al VI-lea (în parte) pînă în secolul al XI-lea. Așa s-a și explicat faptul că atît în vechea bazilică cît și în actuala au fost și-au rămas necesare trepte de coborîre (vezi cotele pe fig. 2).

În actualul context — revenind acum la datele de ordin stratigrafic cu valori generale — este important de reținut că în depunerile (culoare castanie cu tente vineții), databile în secolul al II-lea, legate, pe de o parte, de *via sagularia* (C VIII-a), iar pe de alta avînd la bază nivelările de epocă Hadrian (C XVII) în spațiul secționat de C VIII-a (1973) și respectiv C XVII (ca dealtfel și în C XIII și C XIV) materialele ceramice au fost relativ puține, în strat, *in situ*, ele fiind asociate doar cu două fragmente de fibule și cu o singură monedă de argint (C VIII-a) de la *Antoninus Pius* (138—161). Aceasta în pofida faptului că depunerile de mortar și mici fragmente de țigle indică în mod clar vecinătatea unor mari construcții

[20] Pe o porțiune aflată în cele două travee centrale ale navei principale s-a descoperit o pardoseală formată din lespezi mari de piatră, în majoritatea lor rezultatele prelucrării unor piese litice romane sau a unor pietre de mormînt, pietre — după unele resturi rămase din inscripțiile lor sau după anumite elemente de decor d—atabile în sec. XV și XVI. În mod sigur avem de-a face cu o pardoseală instalată la începutul secolului al XVIII-lea la sfîrșitul perioadei cînd catedrala a fost (din anul 1560 pînă în anul 1716) cedată bisericii reformate. Este și perioada cînd au fost distruse și unele altare, cîteva adevărate opere de artă. Asupra materialului litic vom reveni cu unele date, importante, în capitolul următor.

(desigur— după cum au arătat comparațiile de mortare efectuate de noi pe teren—, nu poate fi vorba numai de termele amintite).

În schimb depunerile din secolul al III-lea, în general de culoare castanie închisă cu tente roșcate — deci niveluri a căror cromatică a fost influențată și de focul unor vetre sau de unele incendii cu efecte limitate (în C XVII, în profilul de nord a și apărut marginea unei vetre deschise) — impregnate și ele — dar într-o măsură cu mult mai redusă—cu granule de mortar, cuprind, pe lîngă fragmente de cărămidă și țiglă (de mai mari dimensiuni ca în depunerile anterioare) numeroase fragmente ceramice, fibule, un fragment de oglindă și diferite alte obiecte.

Pentru a înțelege și mai bine consistența acestor depuneri, în ultimă analiză databile — fapt din nou de reținut — *numai în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.*, pe lîngă seria monedelor deja amintite (din valul roman, din C XVII — nota 13 — și din interiorul catedralei, în text), edificatoare apare și seria monedelor descoperite în C VIII-a : *Iulia Domna* (AE., 193—217), *S. Severus* (209, AR), *Geta* (211, AR.), *S. Alexander* (222—235, AR.), *Iulia Mamaea* (222—235, AR.) și *Gordian II* (242—244, AR.).

La prima vedere, situația stratigrafiei arheologice ulterioare depunerilor din prima jumătate a secolului al III-lea a apărut ca deosebit de complicată. Aceasta datorită, în special, sutelor de gropi aparținînd cimitirului primei bazilici, cimitir care, din punct de vedere cronologic, acoperă întreg secolul al XII-lea. Rezolvarea problemelor ridicate de această situație a fost posibilă numai datorită cîtorva factori favorabili. Astfel, lungimea secțiunilor axiale și mărimea spațiului cercetat, pe de o parte, au permis, spre vest (oferind totodată și „cheia" înțelegerii întregii stratigrafii arheologice), ieșirea — pe mici dar edificatoare porțiuni — din aria cimitirului, datat în secolul al XII-lea pe de altă parte, pe axul vest-est, au condus la interceptarea unor porțiuni în care gropile cimitirului au pătruns doar în mică măsură în depunerile din secolul al VI-lea [21]. Astfel, de pildă, în C VIII-a (fig. 2) s-a interceptat o porțiune rămasă din depuneri formate peste *via sagularia* din secolul al IV-lea pînă în secolul al VIII-lea (numite de I. Nestor, în 1974 „stratul prefeudal"), precum și resturile unei locuințe de tip semibordei din secolul al VI-lea răzuite (pentru nivelare) de către constructorii unui monument eclezіastic din prima jumătate a secolului al XI-lea. Mai departe un caz similar a apărut și în C V — fig. 4 — de data aceasta datorită constructorilor bazilicii din a doua jumătate a secolului al XI-lea. În schimb în C XVII, au fost identificate, sub limita inferioară a gropilor cimitirului din secolul al XII-lea, două straturi formate, respectiv, în secolele IV — V și VI. Ceramica descoperită în structurile stratigrafice menționate mai sus aparține secolelor IV — V, VI și VIII (*materiale databile în secolul al VII-lea nu au apărut*) și va fi discutată în cadrul unui capitol dedicat în mod special ceramicii descoperite de noi la Alba. De asemenea, în cadrul unui capitol aparte vor fi discutate și obiectele din metal, dintre care aici amintim numai o cataramă

[21] Unul din exemplele edificatoare îl constituie secțiunea C XVII unde în profilul de sud — reflectînd situația din jumătatea de sud a secțiunii — gropile au intrat și în straturile romane, în timp ce în partea de nord ele au ajuns numai pînă la stratul secolului al VI-lea. Un exemplu similar a oferit de la bun început secțiunea C II (1968), unde în 2/3 din secțiune, ținînd de profilul de est, au apărut elemente din termele romane pentru ca în treimea de vest să interceptăm gropile cimitirului din secolul al XII-lea și cu acest prilej, în careul 1, primele elemente din așezarea datată în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

de *tip Sucidava,* din bronz, descoperită în locuința de tip semibordei identificată în C VIII-a (1973), piesă care — alături de altele — a asigurat datările în secolul al VI-lea (după cum vom vedea în capitolul respectiv, cu precădere, în a doua treime a secolului al VI-lea).

În C XVII s-a dovedit că stratul format în cursul secolelor IV — V se caracterizează prin culoarea cenușie deschisă, nivelurile fiind nediferențiabile, rarele fragmente ceramice, descoperite *in situ*, în majoritatea lor aparținînd cunoscutelor „chiupuri".

În aceeași secțiune, stratul format în cursul secolului al VI-lea, structural mai consistent, conține numeroase fragmente de cărbune de lemn — fag și salcie —, bucăți de chirpic, arse, fragmente de cărămizi romane, precum și fragmente ceramice caracteristice epocii, și prezintă o culoare cenușie închisă. Aici este de subliniat faptul că elementele ce caracterizează în C XVII stratul din secolul al VI-lea au apărut și în umpluturile locuințelor din secolul al VI-lea — după cum am mai precizat în partea răzuită în secolul al XI-lea — atît în locuința din C V (nr. 1, 1972) cît și din C VIII-a (nr. 2, 1973), în ultima la baza umpluturilor, fiind descoperită și catarama de *tip Sucidava* amintită mai sus. Îndeobște o astfel de situație reflectă existența a mai multor locuințe într-un spațiu dat, destul de apropiate una de alta și care toate își încheie existența în cursul unui incendiu general. Puținele observații care s-au putut efectua nu permit o reconstituire, propiu-zisă, a tipului de locuință, în afara faptului că avem de-a face cu semibordeie, cu pereții din lemn (s-ar părea stîlpi cu împletituri) lutuiți (cu strat subțire) și — după unele indicii aflate în locuința din CV — forte probabil, cu vetre deschise din piatră și podite cu fragmente de țigle romane, vetre atît de interior cît și de exterior, cele din interior plasate direct pe o podea de lut.

Fragmentele ceramice databile în secolul al XVIII-lea (de tip Bratei 2) apărute atît în unele porțiuni din C VIII-a în depuneri cu niveluri nediferențiabile și în asociere cu fragmente ceramice databile în secolele IV — V și VI (depuneri prezentînd o culoare cenușie cu tente castanii), cît și în umpluturile gropilor din secolul al XII-lea, au arătat că în cursul secolului al VII-lea, în această zonă a terasei Mureșului, s-au efectuat săpături de suprafață (foarte probabil, lucrări agricole), fapt ce a condus la un fenomen de telescopare. Ulterior, pînă în a doua jumătate a secolului al IX-lea, terenul nu a mai fost solicitat, fapt care, desigur, a permis și formarea unui strat de natură vegetală. De la acest nivel s-au săpat gropile locuințelor de tip Dridu, locuințe asupra cărora — dată fiind importanța arheologică și istorică — vom stărui în cele ce urmează.

Existența acestei așezări — incendiate — ne-a fost tot mereu semnalată, prin apariția în diferite puncte, în umpluturile unor gropi de morminte din secolul al XII-lea sau în săpături executate de șantierul de restaurare, a numeroase bucăți de chirpic ars păstrînd urmele structurilor de lemn (pari și loazbe), resturi de podea (în C X /1973, un rest de podea, *in situ* — caz unic —, s-a aflat chiar între rămășițele unor zidării romane), resturi provenite din cuptoare de tip „pietrar", mult cărbune de lemn și cenușă, precum și prin apariția — hotărîtoare pentru datarea așezării în *a doua jumătate a secolului al IX-lea* — a unei serii de fragmente ceramice, absolut caracteristice epocii. Dintre acestea în mod special, au fost de remarcat fragmentele ceramice aparținînd unor cunoscute categorii ale vaselor decorate în tehnica lustrului (cu rețea sau fără).

Observațiile efectuate in săpăturile amintite, precum și în cursul cercetărilor întreprinse asupra a două locuințe identificate în secțiunile C VIII-a (1974 și o casetă, 1975 ; fig. 1) și C XIV (1975 H 10, respectiv, H 13) au permis localizarea a treisprezece locuințe de acest tip. Cercetările asupra locuințelor au dovedit că H 10 nu a fost atins decît în mică parte de un mormînt din secolul al XII-lea (făcînd parte din mormintele aflate la marginea de vest a cimitirului), iar H 13 s-a aflat complet în afara cimitirului. În ceea ce privește datarea sfîrșitului așezării aceasta a fost oferită de edificatoarea situație stratigrafică în care s-a aflat H 10. Și anume : în umplutura lui H 10, pînă la nivelul pietrarului, a pătruns fundația zidului de vest al bisericii din prima jumătate a secolului al XI-lea, constructorii monumentului, în cursul săpăturii, dînd și peste un mormînt pe care l-au răvășit și aproape sigur jefuit. Groapa acestui mormînt nu a fost mai adîncă de 0,60m, iar lungimea nu pare să fi depășit 2 m ; (cu aproximație, lățimea a fost de 0,80 m). Orientarea pare să fi fost *sud-est — nord-vest.*

Groapa mormîntului, în cea mai mare măsură, a intrat în umplutura jumătății de sud a locuinței H 10. Dintre pietrele aflate la talpa fundației au fost scoase un fragment de *occipital*, un fragment de *humerus*, și o *claviculă*, iar din pămîntul de umplutură aflat la vest de fundație, un fragment de *radius*, patru *falange*, precum și un fragment de *craniu de cal*. Din inventarul ce trebuie să se fi aflat în mormînt nu a mai fost recuperată decît o singură aplică de harnașament (sau de centură), piesă turnată, din bronz, cordiformă, concavă, cu marginele striate („perlate'' după unii) decorată în cîmp cu obișnuita semipalmetă stilizată, realizată în relief plat. Pe revers piesa are trei agățători din același metal. Această aplică, tipologic, face parte dintr-o serie de piese similare, cunoscute îndeosebi din inventarele cimitirelor de războinici maghiari și cu destulă siguranță se poate data în cursul primei jumătăți a secolului al X-lea (asupra ei vom reveni în capitolul dedicat pieselor din metal). Oricum, acest mormînt constituie un sigur *terminus ante quem* pentru datarea sfîrșitului așezării din a doua jumătate a secolului al IX-lea ; (foarte probabil — dat fiind și ceea ce știm acum în legătură cu necropola așezării descoperită, relativ recent, la cca. 1 km nord-vest — incendiul trebuie să se fi produs în cursul celui de-al doilea sau — cel mai tîrziu — în cursul celui de-al treilea deceniu al secolului al X-lea).

Bazați pe datele obținute și pe o serie de observații înregistrate în cursul cercetărilor vom încerca — în actualul context în mod sintetic — o reconstituire a tipului de locuință din a doua jumătate a secolului al IX-lea (și începuturile celui de-al X-lea) de la Alba-Iulia, tip care îl credem, în această epocă, caracteristic — cel puțin — întregului spațiu sudic al Transilvaniei intracarpatice.

În general, în medie, planurile rectangulare ale locuințelor — de tip semibordei — aveau dimensiunile de 4 × 3 m, adîncimile pînă la care erau săpate fiind de 0,60 pînă la 1m, axul lung fiind orientat pe direcția sud-nord.

În H 10, după o nivelare a terenului, săpătura constructorilor locuinței a mers pînă la 1 m, tăind nivelurile de epocă postromană și în parte romană, pentru ca să se oprească pe *via sagularia*. În cadrul dat, pe niște stîlpi înfipți la colțuri și în punctele mediane (s-ar părea din lemn de fag) s-au fixat după cum apar lucrurile cu partea nelucrată (sau foarte puțin lucrată) spre interior — loazbe din lemn de brad. Această dispoziție a materialului lemnos în construcție s-a reflectat în mod clar în urmele lăsate pe bucă-

ţile de chirpic arse, recoltate din umplutura locuinţei, resturi care, totodată, au demonstrat şi faptul că, după ce au fost ridicaţi, pereţii din lemn au fost cu grijă lutuiţi (de pildă, forma unei bucăţi de chirpic şi impresiunile păstrate au arătat că, odată cu pereţii, şi colţurile exterioare ale locuinţei erau în mod deosebit de îngrijit lutuite).

Podina a fost executată tot din lut (grosime medie de 2 cm), fiind perfect netezită şi orizontalizată. Accesul în locuinţă se făcea printr-o deschidere rezervată în peretele de est, pe trei trepte exterioare (sesizabile în profil), treptele indicînd şi locul deschiderii (spre colţul de sud-est) şi totodată lăţimea ei de aproximativ 0,80 m. Structura ca atare a acoperişului nu am fost în măsură să o reconstituim dar numeroasele resturi de cărbune de lemn, prezenţa în compoziţia umpluturilor a unei mari cantităţi de cenuşă provenită din arderea stufului [22], ne-a determinat să vedem acoperişurile locuinţelor ca executate din şarpante de lemn, în două ape, acoperite cu snopi de stuf suprapuşi.

O altă observaţie ar fi aceea că după terminarea construcţiilor, în jurul lor se presară pietriş de rîu pe terenul nivelat în pantă. După o observaţie efectuată în profilul de nord al secţiunii C XIV, foarte probabil, este vorba de o parte din pămîntul scos atunci cînd s-a săpat groapa locuinţei, pămînt lutos instalat şi nivelat în pantă pentru îndepărtarea apelor de ploaie.

Un interes deosebit îl prezintă construcţia pietrarului din H 10, plasată în colţul de nord-est al locuinţei. În jurul unui plan oval, avînd axul lung de 1 m (orientat sud-nord ; celălalt ax avînd lungimea de 0,90 m), plan marcat prin instalarea unui strat de lut gros de 5 cm, amestecat şi cu pietre de rîu de mici dimensiuni, s-a ridicat în boltă, din piatră brută (mărimea pietrelor descrescînd spre cheie), cuptorul propriu-zis. Gura cuptorului a fost construită prin aşezarea pe verticală a două lespezi (cea dinspre latura de vest fiind dispusă oblic în raport cu axul lung — după cum s-a şi dovedit — această dispoziţie uşurînd scoaterea cenuşii spre centrul locuinţei) [23], lespezile verticale fiind acoperite de o a treia — în termeni moderni — instalată conform principiului arhitravei. Întreaga construcţie din piatră a cuptorului a fost, pe măsura ridicării ei, lutuită cu grijă, locul cheii fiind lăsat deschis (deci tiraj reglabil; înălţimea — interioară — la cheie fiind de 0,60 m).

Din punct de vedere constructiv H 13 apare drept identică cu H 10. Deosebirile constau numai în faptul că pietrarul din H 13 a fost de mai mici dimensiuni şi nelutuit, în plus, adîncite în podea şi pe treapta de acces inferioară, au apărut fragmente din două ţigle de mari dimensiuni, precum şi două cărămizi romane. Între resturile acestor locuinţe s-au găsit şi unele obiecte asupra cărora vom insista în capitolul privind ceramica.

Nivelul stratigrafic următor — care a sigilat şi umplutura locuinţei H 10 — a fost constituit de constructorii monumentului eclezíastic din prima jumătate a secolului al XI-lea. Nivelul ca atare a fost identificat în profilul de sud al Secţiunii C VIII a (1974), pe o lungime de 90 cm, fiind direct legat de construcţia fundaţiei zidului de vest al monumentului

[22] Faptul a fost verificat şi prin experienţe efectuate pe şantier. Tipul acesta de locuinţă îşi găseşte şi azi frapante analogii în unele sate mai retrase în care s-au mai păstrat, din păcate fără a atrage, în măsura în care s-ar cuveni, atenţia etnografilor (de pildă, pînă recent, un asemenea tip se mai păstra în satul Gîrbova de Sus-Aiud, sat românesc cunoscut, atestat documentar în anul 1506).

[23] În cenuşă s-a descoperit şi un mîner din corn de cerb.

şi avînd o grosime medie de 4 cm (pămînt lutos de culoare brun-castanie, el conţinea mortar şi pietriş de rîu). Pe suprafaţa unde s-a edificat monumentul, constructorii au răzuit, în parte, „stratul prefeudal" şi depunerile din secolele IX — X, cu această ocazie răzuind în parte şi locuinţa din secolul al VI-lea (nr. 2, 1973). Asupra construcţiei monumentului vom reveni, pe larg, în capitolul dedicat monumentelor din piatră.

O importanţă deosebită o prezintă şi identificarea nivelului din a doua jumătate a secolului al XI-lea. Identificarea a fost posibilă datorită cercetării resturilor rămase din două locuinţe de suprafaţă, apărute, respectiv, în C VIII-a (1974) şi C XIV — C XV.

Ca şi aşezarea din a doua jumătate a secolului al IX-lea, cea din a doua jumătate a secolului al XI-lea a fost anunţată de o serie de fragmente ceramice apărute — marea majoritate — în umpluturile gropilor de morminte din secolul al XII-lea, pe aproape întreaga arie cercetată de noi. Această ceramică face parte din aşa numita, în Transilvania, „ceramica de tip Ciugud" dar, de fapt, în realitate, ea aparţine tipurilor caracteristice în secolele XI — XII întregului sud-est european şi în parte est-centralului.

În C XIV şi C XV s-a constatat faptul că o parte dintr-o podea de lut (în medie de 2 cm grosime) a acoperit umplutura (nivelată) din colţul de nord-est al locuinţei H 13. Cu aproximaţie, dimensiunile planului par să fi fost de 3 × 3 m. În exterior, spre nord, la cca 1 m a apărut şi o groapă cu resturi menajere. Din păcate, raritatea elementelor de ordin material nu a permis o încercare de reconstituire, dar tocmai acest fapt ne-a determinat să credem în existenţa unor locuinţe „sezoniere", foarte probabil de genul colibelor, după cum apar lucrurile, aparţinînd celor ce au lucrat pe şantierul bazilicii de sub actuala catedrală, edificată în perioada domniei regelui Ladislau (1077 —1095).

În caseta (1975) practicată în C VIII-a, în legătură — între altele — cu cercetările întreprinse pentru stabilirea în mod exact a planului şi structurilor monumentului din prima jumătate a secolului al XI-lea, la 1m distanţă, spre vest, de fundaţia lui, situate pe nivelul lui de călcare (echivalent cu nivelul locuinţei din C XIV — C XV), au apărut resturile unei vetre deschise, de plan oval, înconjurată de bucăţi din piatră brută, unele cu pregnante urme de arsură. Două dintre pietrele vetrei au păstrat însă, în mod clar, şi resturi de mortar. Cercetările au arătat că avem de-a face cu pietre ce fuseseră luate *din emplectonul zidăriei monumentului din prima jumătate a secolului al XI-lea.* Ca atare, din punct de vedere stratigrafic, descoperirea a marcat totodată, pe de o parte, un *terminus ante quem* pentru datarea sfîrşitului monumentului din prima jumătate a secolului al XI-lea, iar pe de alta, a venit să limiteze, clar, datarea perioadei de existenţă a locuinţelor sezoniere numai în cea de-a doua jumătate a secolului.

„Capacul" peste întreaga situaţie arheologică aflată în exteriorul catedralei l-a constituit necropola din secolul al XII-lea.

În actualul context nu vom insista decît asupra unor aspecte care ţin de sau coroborează datele de ordin stratigrafic, asupra necropolei urmînd a reveni în capitolul dedicat obiectelor de metal (date fiind şi semnificaţiile — cu deosebite implicaţii de ordin cultural — istoric — pe care le au inventarele descoperite în morminte).

Spaţiul cuprins de acest cimitir, spre vest, s-a limitat pe lîngă (C VIII-a 1974), sau în apropierea valului roman (C XIII), la nord pare să

fi avansat pînă la cca 30 m de bazilică, spre sud pînă la cca 15 m (spre sud mormintele, în general, sînt cu mult mai rare, fapt căruia pînă acum nu i, s-a găsit o explicație satisfăcătoare). pentru ca spre est, în zona absidei bazilicii, să nu mai apară nici un mormînt. Totodată cercetările au mai demonstrat și faptul că, spre deosebire de catedrala din secolul al XIII-lea, în interiorul bazilicii construită în a doua jumătate a secolului al XI-lea *nu s-a înmormîntat niciodată*.

Din necropola din secolul XII noi am lucrat 291 de morminte, număr în care am inclus și cele 9 morminte *tăiate de fundațiile catedralei din secolul al XIII-lea* (C XVII și C XVIII) [24]. În toate secțiunile mormintele se suprapuneau fără însă ca mormintele mai vechi să apară ca deranjate, ceea ce arată că cei înhumați făceau parte din anumite grupuri familiale, fapt ce ar explica și densitatea lor mai mare sau mult mai mare în anumite spații. După calculele noastre — desigur cu o largă aproximație — în necropola din secolul al XII-lea au fost înhumați cca 1 200 de indivizi. Fără excepție orientarea mormintelor se situează pe variante ale axului vest-est. Acum și aici precizăm numai faptul că adîncimea maximă a gropilor a fost de 1,20 m, iar cea minimă de 0,60 m și că umpluturile prezintă o culoare brun-cenușie pentru ca acolo unde ele au intrat în locuințe să apară și numeroase fragmente de cărbune de lemn, bucăți de chirpic arse, fragmente de podele și pietre cu urme de arsură (adîncimile au fost calculate de la nivelul de călcare originar).

Într-o serie de morminte s-au descoperit monedele care, de obicei, în momentul înhumării, se depuneau pe gura celui decedat. În condiții de ordin arheologic perfect asigurate s-au descoperit 22 de monede de argint și 2 din bronz (una din monedele de bronz, emisiune Bela al III-lea, este *schifată*). În cadrul seriei, de la emisiunile Coloman (1095—1114) și pînă la ultimele, aparținînd regelui Bela al III-lea (1172—1196) *nu există nici o întrerupere*. După monedele lui Bela al III-lea, următoarele ce-au apărut — două dintre ele am văzut însă în ce condiții (interiorul catedralei) — sînt de la Andrei al II-lea (1205—1235) și o monedă de la principele german Eberhard al II-lea (1200—1240). Aici este de subliniat faptul că între Bela al III-lea și Andrei al II-lea lipsesc emisiunile de la regii Emeric (1196—1204) și Ladislau al III-lea (6 luni—1204—1205 mai — dealtfel de la ultimul nici nu sînt de așteptat). Foarte probabil acest „hiatus" de 8 ani indică tocmai perioada începuturilor demantelării bazilicii edificate sub regele Ladislau I și ca atare, totodată, perioada cînd s-a și inițiat șantierul actualei catedrale, proces ce, aproape sigur, trebuie că a și condus la oprirea înhumărilor în arealul bazilicii. Faptul apare confirmat și de apariția tipului de mormînt — denumit de noi — „mormînt în cistă din cărămidă cu nișă pentru cap" (11 morminte, respectiv, în CX, M I; în C VIII a, M II; în C XI, M III, M IV; în C XIII, MV, M VI; în C XII, M VII—XI).

Mormintele de acest tip au fost săpate în aria necropolei din secolul al XII-lea, în mod evident, fără a ține seama de existența unor morminte mai vechi. Este drept, adîncimea mică la care au fost săpate și relativa lor raritate (ele par să fi fost dispuse în șiruri, aproximativ la 10 m un șir de altul, pentru ca mormintele din cadrul aceluiași șir să se situeze,

[24] Situația cunoscută a șantierului, datele pe care le-am oferit mai de mult și pe care le oferim și în actualul context privind cimitirul din secolul al XII-lea cercetat de noi în jurul catedralei r.c. din Alba-Iulia credem că sînt mai mult decît suficiente pentru a demonstra, între altele, faptul că informațiile privind rezultatele cercetărilor noastre oferite de colegul clujean M. Rusu (cf., *op. cit.*, p. 58 și nota 20) sînt eronate.

uneori, chiar la cîțiva metri unul de altul), nu au fost în măsură să afecteze prea mult mormintele din secolul al XII-lea [25]. Dintre mormintele ce-au păstrat cele mai multe elemente *in situ*, M II din C VIII-a (1973) s-a dovedit a fi fost și cel mai bine conservat.

M II, cu orientarea vest-est, a fost construit după săparea unei gropi de 2,40 m lungime și 1,20 m lățime, pînă la maximum 0,70 m adîncime în raport cu nivelul originar de călcare. Construcția a început prin așezarea pe fundul gropii a două rînduri de cărămizi alăturate (întregul material întrebuințat este roman), pe lîngă pereții gropii fiind ridicați, pînă la înălțimea de 0,40 m, din cărămizi suprapuse, doi pereți, un al treilea închizînd mormîntul la capătul de est. Între cărămizi s-a întins cîte un strat subțire de lut.

Partea construcției ieșită din comun apare la capătul de vest unde peretele din cărămizi nu mai este ridicat decît pentru a încadra craniul, formînd astfel o nișă, închisă numai de o singură cărămidă instalată pe verticală. După depunerea celui decedat în cistă, cu mîinile întinse lîngă corp — în cazul lui M II (ca și în cazul lui M V, C XIII), lîngă colul femural stîng, aflîndu-se și o monedă de argint de la Andrei al II-lea (1205—1235), se pare, inițial depusă într-o pungulită — cista a fost acoperită cu țigle romane, de mari dimensiuni, fără însă a se căuta o etanșeizare completă. După cum am mai specificat, elementele rămase din celelalte ciste au indicat o identitate în modul de construcție și o consecvență în păstrarea unor anumite detalii de ritual, precum și, în linii mari, o contemporaneitate a lor în ***cadrul de timp dat de prima jumătate a secolului al XIII-lea.***

Incontestabil prezența mormintelor în ciste din prima jumătate a secolului al XIII-lea reflectă începuturile construcției actualei catedrale, după cum întreruperea înhumărilor la sfîrșitul secolului al XII-lea reflectă începuturile demantelării bazilicii din a doua jumătate a secolului al XI-lea. Aproape sigur cei înhumați în ciste sînt coloniști germani, aduși la Alba-Iulia în momentul inițierii șantierului noii catedrale.

În interiorul catedralei nivelul de călcare actual este cel din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În exterior, mai există straturi de nivelare din secolele XV — XVI (zona valului roman), și în special, din secolul al XVIII-lea (perioada de construcție a cetății de tip Vauban), dar asupra cărora nu am considerat necesar să insistăm, ci doar ajunși aici să le relevăm meritul de a fi protejat în unele zone stratigrafia mileniului.

În ultimă instanță, dacă cromatica stratigrafiei fundamentale a zonei catedralei se poate reduce la nuanțele de castaniu pentru epoca romană, la nuanțele de cenușiu pentru secolele IV—V și VI și la brun-cenușiul (cu pregnante diferite în funcție de situație) secolelor IX—XII, documentele arheologice circumstanțiază în mod revelator structura stratigrafică, ca atare, prin piesele și ceramica de epocă romană și romană-tîrzie, prin ceramica din secolul al VIII-lea, prin ceramica, piesele și elementele de ordin constructiv din a doua jumătate a secolului al IX-lea și a doua jumătate a secolului al XI-lea, în sfîrșit, prin existența celor două monumente, respectiv, din prima și a doua jumătate a secolului al XI-lea și a necropolei din secolul al XII-lea, cu întregul ei inventar (în special inele de tîmplă cu un capăt în formă de *S* și inele de deget, din bronz sau argint).

[25] Calculele aproximative se bazează pe mormintele identificate în C XI, C XII și C XIII, cele din C XI corespunzînd șirului marcat de M.II din C VIII-a (1973).

Pentru stratigrafia stabilită de noi relevante și revelatoare apar și descoperirile efectuate în ultimii ani la aproximativ 1 km nord-vest de catedrală.

Dacă pentru epoca romană seria mormintelor descoperite în zona respectivă este edificatoare, necropola databilă în a doua jumătate a secolului al IX-lea și în primele decenii ale secolului al X-lea *corespunde, cu toată siguranța, așezării descoperite de noi*. În schimb, necropola așezării din secolul al VI-lea nu a fost încă semnalată. La fel nu am identificat — și nici nu avem pînă în acest moment informații care să indice că a existat — o așezare databilă în cursul secolului al X-lea, așezare care să corespundă necropolei III, necropolă descoperită în același spațiu și, după opinia noastră, databilă în ultimele două treimi ale veacului al X-lea. Dacă se va dovedi însă că în spațiul acestei necropole înhumările au continuat și în prima jumătate a secolului al XI-lea și chiar dincolo de mijlocul veacului, atunci, desigur, va fi de ridicat problema legăturilor dintre această ultimă fază a necropolei III și monumentul eclezlastic din prima jumătate a veacului al XI-lea descoperit la vest de catedrală. Aceasta întrucît — după cum s-a putut observa — în spațiul cercetat de noi nu a fost identificat nici un mormînt care să poată fi socotit drept contemporan cu monumentul edificat în cursul primei jumătăți a veacului al XI-lea și demantelat în cea de-a doua lui jumătate.

În ceea ce privește a patra necropolă descoperită în zona de nord-vest, după opinia noastră databilă începînd cel mai devreme cu a doua jumătate a secolului al XI-lea, continuînd în tot cursul veacului al XII-lea și, poate, pînă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, eventual, ea ar constitui necropola celor ce-au construit locuințele „sezoniere" din a doua jumătate a secolului al XI-lea descoperite la vest de catedrală. Dată fiind contemporaneitatea acestei necropole — precum și a altor descoperiri similare din Alba-Iulia (asupra acestei probleme vom reveni în alt capitol) — cu necropola cercetată de noi în jurul catedralei, foarte probabil, necropola aflată în zona de nord-vest aparține populației autohtone în timp ce aceea din jurul catedralei populației maghiare.

În legătură directă, sau indirectă, cu datele stratigrafice din zona catedralei romano-catolice vom reveni, atunci cînd va fi cazul, în cursul următoarelor capitole, capitole ce vor fi dedicate, respectiv, monumentelor, ceramicii și pieselor din metal și os.

PRINCIPAUX RÉSULTATS DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES EFFECTUÉES DANS LA ZONE SUD-OUEST DE LA CITÉ D'ALBA IULIA (1968—1977). I

RÉSUMÉ

L'auteur consacre le premier chapitre de l'ouvrage à la stratigraphie archéologique (les chapitres suivants seront publiés dans d'autres numéros de la revue). Les recherches et l'étude des vestiges archéologiques mis au jour ont permis l'identificaton des horizons archéologiques suivants (cf. tableau synoptique, fig. 2) :

a) fond de cabane, remblai de terre, murs appartenant à des thermes, et deux strates à plusieurs niveaux, datées, sur la base d'une série de

monnaies découvertes *in situ*, de la première et de la seconde moitié du second siècle et de la première moitié du IIIème siècle.

b) deux strates, datées respectivement des IV — Vème et VIème siècles (avec les vestiges de deux habitations du VIème siècle).

c) niveau téléscopé du VIIIème siècle.

d) strate et habitations de la seconde moitié du IXème siècle (incendiés au cours du premier tiers du Xème siècle).

e) monument ecclésiastique et niveau de la première moitié du XIème siècle.

f) niveau de la seconde moitié du XIème siècle (huttes de surface).

g) monument ecclésiastique de la seconde moitié du XIème siècle construit entre 1075 et 1095).

h) nécropole du XIIème siècle.

i) le monument actuel, du XIIIème siècle, et des sépultures de la première moitié du XIIIème siècle.

j) niveaux et strate datant respectivement des XVIème — XVIIème siècles et de la première moitié du XVIIIème siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan général des recherches. 1. Remblai. 2. Murs des thermes 3. Habitations de la seconde moitié du IXème siècle. 4. Monument ecclésiastique de la première moitié du XIème siècle. 5.a. Rotonde. 6. abside et fragments des murs du monument ecclésiastique de la seconde moitié du XIème siècle. 7. Cathédrale actuelle (XIIIème siècle). 8. Fondation de mur (XVIème siècle ?).

Fig. 2. Tableau synoptique de la stratigraphie archéologique (axe ouest-est). 1. Humus antique ; a, b, huttes (entre 106 — 117) ; 2,2 a. Niveaux et strate de la première moitié du second siècle ; 2b. Strate de ballast ; 2c. Via sagularia ; 2d. Mur de soutènement ; 2e. Remblai. 3. Niveaux et deux strates, appartenant l'une à la seconde moitié du second siècle, l'autre à la première moitié du IIIème siècle ; 4. Dépôts des IVème — Vème siècles ; 5. Strate du VIème siècle ; 6. Dépôts des VIIème — VIIIème siècles ; 7. Strate et habitation, de la seconde moitié du IXème siècle ; 8 (m. 10 — 15). Niveau de construction et fondations du mur ouest du monument ecclésiastique de la première moitié du XIème siècle ; 8 (m. 30). Fondations de l'abside du monument de la première moitié du XIème siècle ; 8 (m. 75). Niveau du monument ecclésiastique de la seconde moitié de XIème siècle ; 9. Strate formée par le remplissage des fosses de la nécropole du XIIème siècle ; 10. Niveaux de la première moitié du XIIème siècle. M. Tombe de la première moitié du XIIIème siècle ; 11. Niveaux des XVIème — XVIIème siècles et de la première moitié du XVIIIème siècle.

Fig. 3. Profil nord de la section C XVII. Terre vierge : 2. Humus antique ; 3. Huttes (A et B, entre 106 et 117) : 4. Niveau (106 — 117) ; 5a. b, c, d. Niveaux de la première moitié du second siècle (à la base, monnaie d'Hadrien — 117 — 138) ; 7a, b. Niveaux et dépôts datant respectivement de la seconde moitié du XIIème siècle et de la première moitié du IIIème siècle ; 8. Strate du IIIème siècle ; 9. Dépôts des IV — Vème siècles ; 10. Strate du VIème siècle : 11. Strate formée par le remplissage des fosses de la nécropole du XIIème siècle ; 12. Niveau de construction de la première moitié du XIIIème siècle : 13. Strate de la seconde moitié du XIIIème siècle : 14. Strate de la première moitié du XVIème siècle (an 1512 ?) ; 15. Remplissage et nivellement de la première moitié du XVIIIème siècle : 16. Niveau moderne ; 17. Pavage de grosses pierres ; 18. Foyer ; 19. Traces de combustion : 20 Pierres ; 21. Socle ; 22. Briques ; 2. Fragments de tuiles ; 24. Charbons : 25. Monnaie.

Fig. 4. Profil est de la section C V. 1. Terre vierge ; 2. Humus antique ; 3. Strate du IIème siècle ; 4. Remplissages (de la seconde moitié du IIème siècle ?) ; 5. Nivellement et plancher d'argile, VIème siècle ; m.5. Nivellement, seconde moitié du XIème siècle ; 6. Dépôts, IV — Vèmes siècles ; 7. Remplissage de l'habitation du VIème siècle ; 8a, b, c. Nivellements et revêtement de la seconde moitié du XIème siècle ; 9. Remplissage moderne : 10. Briques de pavage ; 11. Pierres.

DESCOPERIRE ARHEOLOGICĂ ÎN PEȘTERA IZBUCUL TOPLIȚEI

de

HALASI GABOR, EMÖDI IOAN

Izbucul Topliței se află în Valea Topliței, masivul Pădurea Craiului, la o altitudine de 250 m. Este cantonat în calcare cretacice și reprezintă nivelul inferior, activ, al unui grup de peștri fosile situate în imediata apropiere. Aceste peșteri au fost cunoscute de mult timp și semnalate, între altele, în „Ennomeration de grottes visitées" de Emil Racoviță.

În iulie 1982 T. Borodan, G. Halasi și F. Pantea au început explorarea sifonului de la intrarea peșterii cu ajutorul scafandrului autonom, descoperind continuarea submersă a galeriei.

Ulterior G. Halasi și G. Birtalan, traversînd un al doilea sifon, pătrund printr-o diaclază îngustă într-o sală (fig. 1) în care observă obiecte de ceramică și resturi de schelete omenești (fig. 2—5).

Ei comunică această descoperire Institutului de speologie „Emil Racoviță" și Muzeului Țării Crișurilor.

Speologii Cristian Lascu și Șerban Sârbu efectuează o scufundare în izbuc identificînd cu această ocazie noi obiecte de interes arheologic și realizînd o suită de fotografii. Ulterior, după o sumară pregătire tehnică, I. Emödi pătrunde în peșteră pentru a face o serie de observații care sînt prezentate în continuare.

Diaclaza de acces îngustă coboară spre sală într-un unghi foarte înclinat și este în întregime obturată cu blocuri de calcar, argilă, numeroase fragmente mari și mici de ceramică, oase, precum și bucăți mari de argilă arsă, cărămizie. Acestea din urmă reprezintă resturile unei vetre, probabil de cult, aflată undeva deasupra, într-o altă încăpere, pînă azi inaccesibilă. După toate semnele galeria de acces a fost astupată *intenționat* încă în antichitate, pentru a camufla vestigiile aflate în interior.

După constatarea acestor fapte s-au examinat materialele arheologice din Sala Mare. Deși acestea au fost deranjate de inundații, totuși s-a putut constata că ele aparțineau unor morminte de înhumație. Din păcate numai 2—3 din aceste schelete se mai păstrează și azi *in situ* în conexiune anatomică. În același timp s-au observat mai multe resturi de schelete — oase lungi — depuse intenționat separat într-o nișă din perete. Pînă la efectuarea unor cercetări sistematice găsim inutilă avansarea unor ipoteze și amănunte privind aceste descoperiri și caracterul lor. În jurul scheletelor se află vreo 15 vase de lut întregi, mărgele, unelte de piatră cioplită. O mare cantitate de ceramică fragmentară se află presărată pe podeaua sălii, în toate părțile. Două topoare de bronz de tip Baniabic, aflate oarecum distanțate față de morminte, provin din inventarul acestora. Notăm că o parte a obiectelor sînt acoperite de argilă, altele au fost deplasate de inundații, în special vasele întregi care au fost rostogolite de apă, un vas întreg s-a găsit la 40 cm adîncime în nămolul de la malul rîului subteran.

Încadrarea cultural-cronologică a materialelor văzute în peșteră se poate face cu ușurință deoarece numeroase materiale de acest gen (fig. 2—6)

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie 1985, p. 232—234

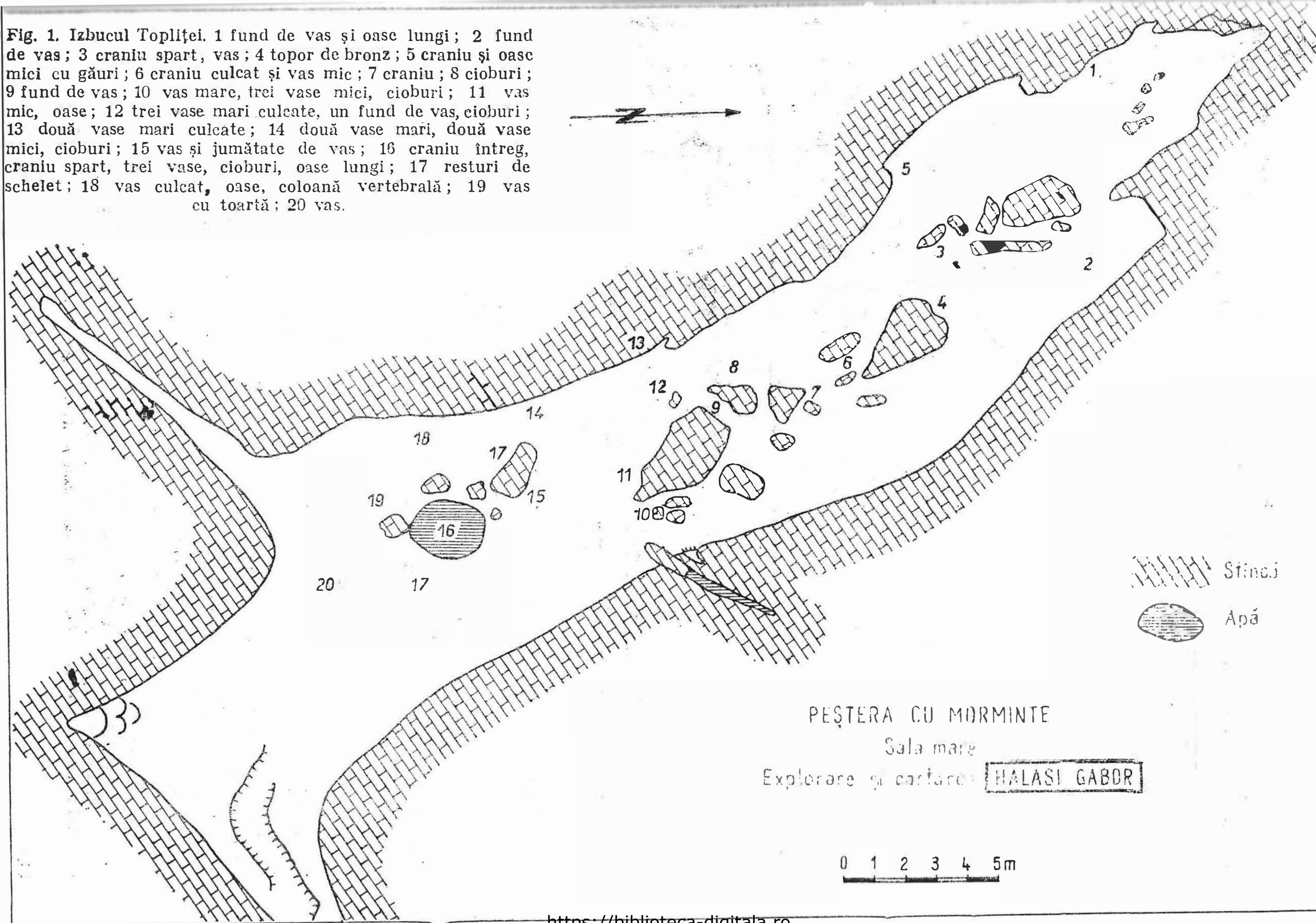

Fig. 1. Izbucul Topliţei. 1 fund de vas şi oase lungi; 2 fund de vas; 3 craniu spart, vas; 4 topor de bronz; 5 craniu şi oase mici cu găuri; 6 craniu culcat şi vas mic; 7 craniu; 8 cioburi; 9 fund de vas; 10 vas mare, trei vase mici, cioburi; 11 vas mic, oase; 12 trei vase mari culcate, un fund de vas, cioburi; 13 două vase mari culcate; 14 două vase mari, două vase mici, cioburi; 15 vas şi jumătate de vas; 16 craniu întreg, craniu spart, trei vase, cioburi, oase lungi; 17 resturi de schelet; 18 vas culcat, oase, coloană vertebrală; 19 vas cu toartă; 20 vas.

b

Fig. 2. Izbucul Topliței. Imagini din peștera cu morminte.

a

b

Fig. 3. Izbucul Topliței. Imagini din peștera cu morminte.

a

b

Fig. 4. Izbucul Topliţei. Imagini din peştera cu morminte.

a

b

Fig. 5. Izbucul Topliței. Imagini din peștera cu morminte.

cît și urmele unor obiceiuri funerare și a unor practici rituale asemănătoare au fost descoperite în mai multe peșteri din Bihor [1]. Cronologic ele se încadrează la începutul epocii bronzului, aparținînd fazei timpurii

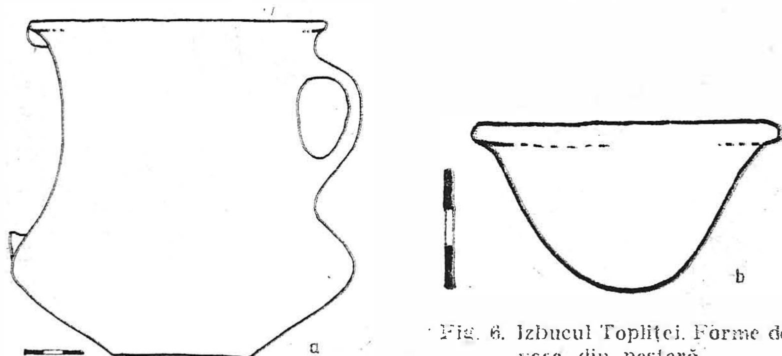

Fig. 6. Izbucul Topliței. Forme de vase din peșteră.

a culturii Nagyrev. Unele trăsături specifice conferă o notă aparte, de aspect regional, acestei grupe numite de noi Călățea-Gălășeni.

În încheiere reamintim că în cursul preistoriei peșterile au fost deseori folosite ca necropole, locuri de cult, de depunere a ofrandelor[2]. Un mare neajuns în cercetarea acestor vestigii îl reprezintă faptul că ele ajung în fața arheologilor în stare deranjată și amestecate cu materiale ale altor epoci. Descoperirea din peștera de la Izbucul Topliței reprezintă una din acele excepții fericite unde, cu toate deranjările provocate de ape, obiectele se află *in situ*, sau poziția lor originară se poate stabili cu ușurință. Ele nu sînt amestecate cu vestigii din alte epoci. Cercetarea atentă și aprofundată a lor va putea contribui la descifrarea riturilor și ritualurilor funerare practicate acum patru milenii.

DÉCOUVERTE ARCHÉOLOGIQUE DANS LA GROTTE IZBUCUL TOPLIȚEI

RÉSUMÉ

Dans une galerie de la grotte de Toplița, dans la Masif de Pădurea Craiului (dép. de Bihor), les spéléologues ont constaté l'existence de squelettes humaines, de vases céramiques et d'autres objets provenants de tombes à inhumations boulversées par les inondations.

La matériel archéologique et ostéologique de cette galerie—inaccessible à l'heure actuelle — appartient exclusivement à la période ancienne de l'âge du bronze, plus précisement à un aspect local de la culture de Nagyrev.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Izbucul Topliței. 1 base de vase et os longs ; 2 base de vase ; 3 crâne brisé, vase ; 4 hache en bronze ; 5 crâne et os courts troués ; 6 crâne couché et petit vase ; 7 crâne ; 8 tessons ; 9 base de vase ; 10 trois petits vases, tessons ; 11 petit vase, ossements ; 12 trois grandes vases couchés, base de vase, tessons ; 13 deux grandes vases couchés ; 14 deux grandes vases, deux petits vases, tessons, 15 vase et moitié de vase ; 16 crâne brisé, crâne entier, trois vases, tessons, os longs ; 17 restes de squelette ; 18 vase couché, ossements colonne vertébrale ; 19 vase à anse ; 20 vase.

Fig. 2—5. Izbucul Topliței. Images de la grotte avec les tombes.

Fig. 6. Izbucul Topliței. Formes de vases de la grotte.

[1] I. Emödi, *Contribuții la cunoașterea începutului epocii bronzului din nord-vestul Transilvaniei* (manuscris depus la 2 dec. 1982 la redacția Marmația) ; vezi Thraco-Dacica, 6, 1985, sub tipar.

[2] M. Bleahu, *Omul și peștera*, București, 1978, p. 155 ; I. Emödi, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 481 ; idem, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 229 ; idem, ActaMN, 20, 1984.

INFORMAȚII NOI PRIVIND EPOCA BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL MOLDOVEI

de

M. BRUDIU

Cercetările arheologice referitoare la epoca bronzului în zona de sud-est a Moldovei, efectuate pînă în prezent, au atestat prezența unor comunități umane în perioadele timpurie, mijlocie și tîrzie. Majoritatea descoperirilor aparțin necropolelor, iar acestea datează din perioada mijlocie, pe cînd așezările datează din perioada tîrzie și aparțin culturilor Noua și mai puțin Coslogeni.

Sînt astăzi bine cunoscute cercetările de la Poiana [1] din perioada interbelică, apoi cele de la Balintești [2], Stoicani [3], Gîrbovăț [4], Cavadinești [5]. Acestora li se mai pot adăuga descoperiri perieghetice mai recente [6], precum și unele descoperiri fortuite [7].

În ultimii ani au fost cercetate două movile situate, una în perimetrul urban al Galaților, iar alta la Vînători lingă Galați, și un mormînt de pe faleza Briteșului, punctul „La Jolică" [8] (fig. 7/8).

Cercetarea celor două movile a avut caracter de salvare, ambele aflîndu-se în zone unde se desfășura activitatea unor șantiere de construcții.

Movila de la Vînători [9] se afla la 1 km nord de localitate, fiind numită movila de la Nicolae Țocu. În toamna anului 1981, a fost săpată pentru a da posibilitatea construirii unui canal de irigații din sistemul amplelor lucrări de acest fel din Cîmpia Covurluiului [10].

Movila a fost înaltă de 3 m avînd diametrul de 60 m. În decursul săpăturii au fost descoperite 14 morminte care se aflau grupate în jumătatea sudică a movilei (fig. 1 A). Cultural-cronologic trei aparțin perioadei de tranziție la epoca bronzului (Foltești tîrziu — Iamnaia: M 10, M 11,

[1] Radu și Ecaterina Vulpe, Dacia, 3 — 4, 1927—1932, p. 278 și urm.
[2] Eugenia Zaharia, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 139 — 176.
[3] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 116 — 132.
[4] Adrian Florescu, Arh. Mold. 2 — 3, 1964, p. 143 — 216.
[5] I. T. Dragomir, Materiale 6, 1959 p. 453 — 471 și Materiale 7, 1961 p. 151 — 162.
[6] M. Brudiu, Materiale, 9, 1970, p. 512 — 528.
[7] I. T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p. 89 — 106; idem, Muzeul Național 13, 1976, p. 53 — 60;
[8] Cercetare de salvare efectuată de I. Limbidis în anul 1973, cu ocazia instalării unei conducte pentru irigații, care a distrus mormîntul aflat la adîncimea de 3m. A fost un singur vas, care ne-a fost încredințat pentru cercetare de către autorul descoperirii, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[9] M. Brudiu, *Cercetări arheologice de salvare în două necropole de la Vînători, județul Galați*, comunicare la a XVI-a sesiune de rapoarte de săpături arheologice, Vaslui, 27 — 29 martie 1982.
[10] Datorită urgenței lucrărilor, movila a fost săpată cu buldozerul și o echipă de lucrători de la șantierul Vînători. La lucrările de salvare am primit ajutor de la inginerul topometru C. Lungu, căruia îi adresăm mulțumiri.

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie 1985, p. 235—248

M 13),[11] şapte aparţin sfîrşitului perioadei mijlocii a epocii bronzului (M2, M4, M6, M7, M8 M9, M 14) şi patru perioadei migraţiilor (M 1, M 3, M 5, M 12).

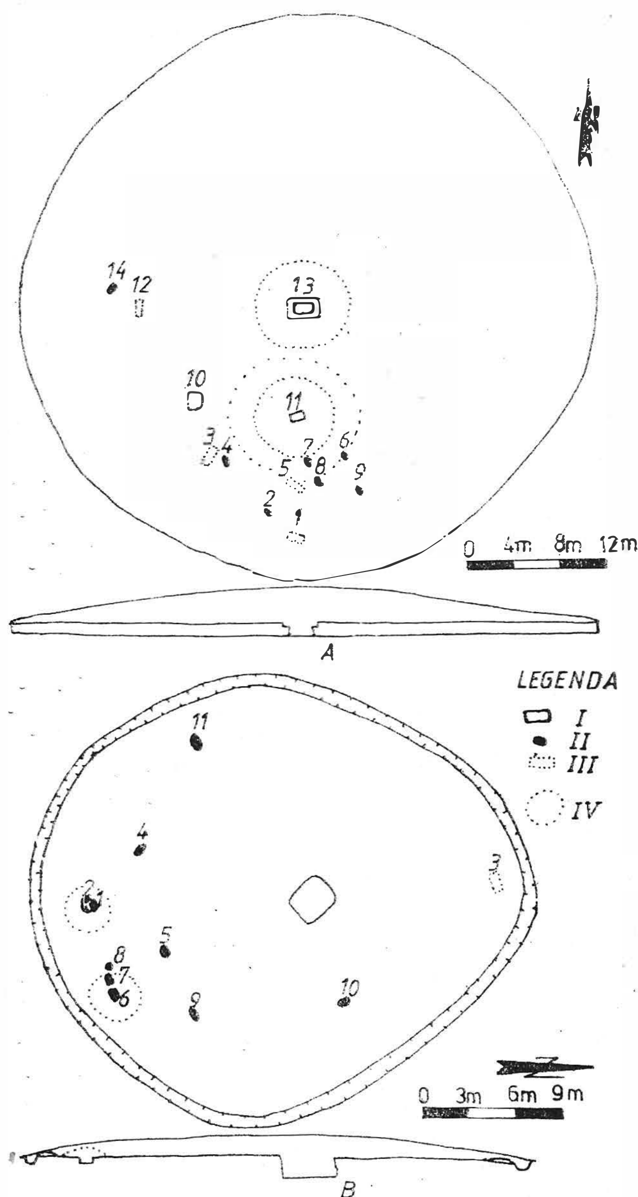

Fig. 1.A. Planul necropolei tumulare de la Vînători; B. Planul necropolei tumulare din cartierul Dunărea Galaţi I morminte cu ocru; II morminte în poziţie chircită; III morminte din era noastră; IV morminte cu movile mici.

[11] M. Brudiu, *Cercetări arheologice de salvare*... În raportul de săpături, prezentat la sesiunea de la Vaslui, martie 1982, aceste morminte au fost atribuite perioadei mijlocii a epocii bronzului. Ulterior la Colocviul XI, organizat de Institutul de arheologie Bucureşti, în zilele de 2 — 4 decembrie 1982, aceste morminte au fost încadrate în perioada de tranziţie de la epoca neolitică, la epoca bronzului.

Vom prezenta mormintele din movila de la Vînători, mai întîi cele aparținînd perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului. Considerăm oportun acest lucru deoarece multe dintre numeroasele movile care se găsesc în spațiul geografic dintre Carpați și Cîmpia Ucrainei au fost ridicate de comunitățile umane care au trăit în cele două epoci — de tranziție de la neolitic la epoca bronzului și a bronzului — așa cum au dovedit cercetările din țara noastră și din Uniunea Sovietică[12], și nu exclusiv perioadei de tranziție așa cum se considera în trecut.

M.10. A avut groapa în solul de tranziție (B) de sub mantaua movilei, la adîncimea de 1,60—1,80 m. Groapa avea forma dreptunghiulară, cu latura de la vest puțin curbată. În groapă erau șase schelete, toate în poziție ușor chircită, două aparțineau unor maturi, iar patru erau de copii (fig. 2/2). Dispunerea scheletelor era următoarea : paralel cu latura nordică a gropii era un schelet de matur orientat est-vest culcat pe partea stîngă, cu fața spre sud, ținînd în brațe un copil, al cărui schelet era tot în poziție chircită, așezat în partea dreaptă, orientat est-vest, cu fața spre matur (nord). Al doilea copil avea aceeași poziție și orientare ca primul, s-a găsit alături de acestea. Urma al doilea matur, care, după scheletul gracil putea să fie mama, se găsea în poziție chircită cu aceeași orientare, culcat pe partea stîngă. În fața sa era cel de-al treilea copil, tot în poziție chircită, dar culcat pe partea dreaptă, deci cu fața la mamă. Paralel cu latura vestică, adică la picioarele grupului celor cinci se afla al patrulea copil, tot în poziție ușor chircită, avînd numai genunchii îndoiți.

Sub scheletul maturului I s-a găsit ocru. În fața celui de-al doilea copil s-a găsit un bulgăre de ocru și două așchii de silex de Prut (fig. 3/4, 5). S-a mai găsit ocru și sub ceilalți copii. Lîngă craniul maturului al doilea s-a găsit un vas cu corpul ovoidal, bază conică, gura puțin evazată și incompletă. Pe umeri sînt urme de la două torți dispuse simetric. Pasta este fină cu ingredient (fig. 3/1).

M 11. Acest mormînd a avut o movilă înaltă de 1 m cu un diametru de 13 m, fiind acoperită de mantaua movilei mari. În apropierea gropii s-au găsit resturi de lemn și de vegetație sub forma unor pete albe, precum și o parte din pămîntul galben scos din groapă.

Groapa mormîntului avea forma dreptunghiulară cu latura de vest curbată. Adîncimea gropii de la baza movilei era de 0,60 m. Scheletul era în poziție ușor chircită, fiind orientat vest-est, culcat pe partea stîngă (fig. 2/3). Oasele aveau ocru. În dreptul bărbiei s-a găsit un vas miniatural (fig. 3/3) din pastă gălbuie cu ingredient de fragmente ceramice pisate. Forma vasului este tronconică, gîtul scurt și gura puțin evazată, pe umăr și pe marginea gurii este un ornament realizat prin linii scurte, verticale, incizate. Alături de acest vas s-a găsit un bulgăre de ocru. Peste schelet s-au găsit resturi de lemn de la podul care susținea movila.

M 13. A fost descoperit în centrul movilei. În jurul gropii era o zonă rotundă cu diametrul de 9 m ocupată de pămîntul galben rezultat de la săparea gropii. Groapa avea o formă dreptunghiulară, orientată est-vest (2,20 m × 1,90 m). După ce a fost adîncită groapa, la 0,40 m de la orizontul de călcare antic, s-a creat cîte un prag cu lățimi variabile pe cele patru laturi ale gropii, și anume, pe laturile nordică și estică de 0,40 m, sudică de 0,30 m, vestică de 0,10 m. Apoi groapa propriu-zisă, a fost adîncită pînă la 1,10 m de la baza movilei. La nivelul orizontului de călcare

[12] V. A. Dergačev, *Materialy raskopac arheologhičeskoi expedicii no srednem Prute, 1975—1976*, Chișinău, 1982, p. 10 — 48.

antic au fost găsite urme de pari groși între 10—15 cm. La marginea gropii, pe direcția est-vest se aflau trunchiuri de lemn, groase de 25—30 cm, iar în dreptul gropii erau prăbușite peste trepte și peste schelet. Scheletul era așezat pe o podină de lespezi subțiri.

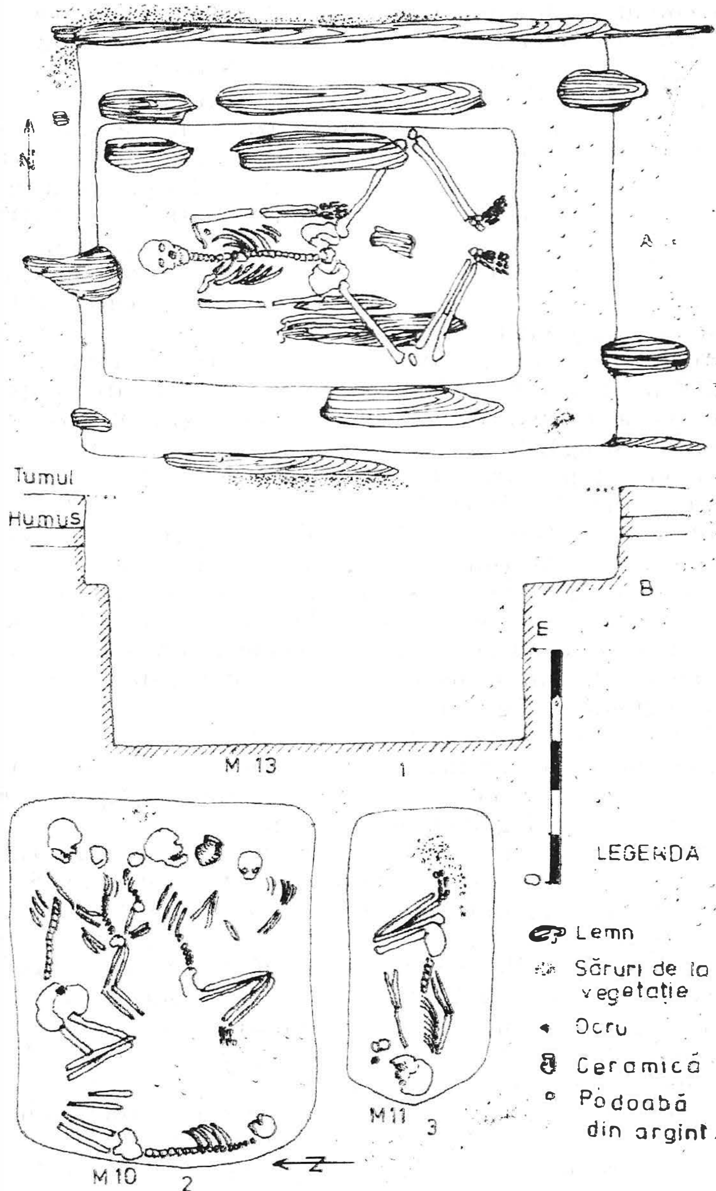

Fig. 2. Planurile mormintelor din perioada de tranziție de la Vînători: 1 : M 13 : A planul mormîntului, B profilul mormîntului; 2 — 3 planurile mormintelor M 10 și M 11.

Scheletul avea capul la vest, picioarele la est, așezat pe spate cu genunchii în sus și mîinile întinse pe lîngă corp. În decursul timpului picioarele s-au îndepărtat, căzînd în dreapta și în stînga, fiecare dintre ele (fig. 2/A).

Ca inventar s-a găsit, sub clavicula stîngă, o podoabă din argint de filon, avînd forma unei spirale (fig. 3/2), iar lîngă umărul drept se afla un bulgăre de ocru vișiniu.

Scheletul era bine conservat, dar oasele aveau o mică rezistență, mai ales craniul.

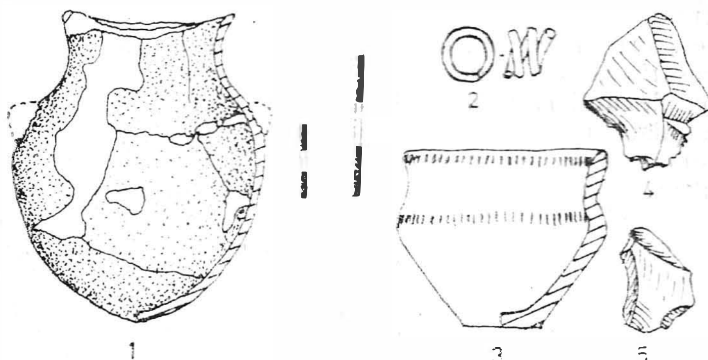

Fig. 3. Inventarul mormintelor din perioada de tranziție de la Vînători : 1 Vas din M 10 ; 2. podoabă din argint din M 13 ; 3. vas ceramic din M 11 ; 4, 5 așchii de silex.

Care este poziția cronologică a celor trei morminte cu ocru ale căror gropi erau situate în pămîntul galben? Dintre cele trei morminte două au avut tumul (M 11 și M 13), iar altul (M 10) a fost plan. Avînd în vedere că dintre cele două morminte tumulare, cel principal (M 13) acoperă cu mantaua sa M 11, rezultă că acesta din urmă este anterior. M 10, care este plan și în care au fost găsite șase schelete, a avut ca inventar vasul cu corpul ovoidal, (fig. 3/1) și două așchii de silex. Dacă avem în vedere că atît acest mormînt cît și M 11 au gropile dreptunghiulare și colțurile rotunjite, caracteristici care aparțin mormintelor culturii Iamnaia [13] — considerăm aceasta ca o dovadă a contemporaneității lor. Vasul miniatural din M 11, reflectă probabil legăturile grupurilor migratoare cu cele autohtone aparținînd culturii Cernavoda II.

Cele trei morminte din movila de la Vînători au unele caracteristici care le situează în perioada tîrzie a acestei culturi. În primul rînd morții au fost așezați fie pe spate sau ușor lateral dreapta sau stînga, dar întotdeauna cu genunchii ridicați. Gropile sînt rectangulare, unul cu treaptă (M 13). Ca inventar au avut : un vas ovoidal, precum și un inel în spirală din argint. Toate acestea sînt specifice culturii Iamnaia, întîlnindu-se la mormintele din zona Niprului [14]. De asemenea se mai pot adăuga și alte elemente specifice, cum ar fi folosirea podului de lemn, a vegetației și mai ales a ocrului [15].

Cele mai importante descoperiri aparținînd culturii Iamnaia tîrzie au fost făcute între Prut și Nistru la Gliboke și Nerușoi, precum și în zona Prutului mijlociu [16].

[13] Eugen Comșa, Pontica, 11, 1978, p. 23.

[14] Arheologia Ukrainskoi SSR, 1, 1971, p. 271 — 278.

[15] *Ibidem*.

[16] Idem, p. 279 ; V. A. Dergačev, *op. cit.*, p. 10 — 48.

Cele mai apropiate analogii în descoperirile de pe teritoriul țării noastre pentru mormintele de la Vînători (jud. Galați). le găsim la mormintele de la Smeeni. Chiar dacă nu se poate găsi o identitate absolută, sînt totuşi suficiente pentru a le integra în acelaşi grup. Ne referim la mormintele în trepte din faza întîi, la care se întîlnesc şi bîrne de lemn, precum şi poziția scheletelor identică. Morminte cu trepte au fost găsite și la Gurbăneşti [17].

Cercetătorul Dinu Marin, ocupîndu-se de mormintele cu ocru din regiunile răsăritene ale României, a ajuns la concluzia că la sfîrșitul dezvoltării complexului Horodiştea-Foltești au pătruns grupele mormintelor de tip Iamnaia, iar altele la începutul epocii bronzului [18].

În concluzie, mormintele cu ocru de la Vînători datează din faza tîrzie a culturii Iamnaia — fază care, potrivit vasului din M 11, este contemporană cu cultura Cernavoda II. O locuire aparținînd culturii Cernavoda II a fost identificată de noi în 1966 pe faleza lacul Brateș de pe teritoriul localităţii Vînători [19], la 1 km est de movila de la Nicolae Țocu.

Avînd în vedere orizontul cultural Cernavoda II identificat la Foltești, se poate considera că în zona de la confluența Prutului cu Dunărea se găsea o lume sedentară în al cărei mediu cultural aveau loc infiltraţii ale populaţiilor răsăritene.

În ultimii ani arheologii din țara noastră au ajuns la concluzii importante cu privire la datarea înmormîntărilor tumulare cu ocru. Astfel Sebastian Morintz a decelat un orizont II cronologic în care se încadrează seria înmormîntărilor în tumul cu groapă în trepte, care „în sud estul României, preced cu puțin sau sînt chiar în parte contemporane... cu faza tîrzie a culturii Cernavoda II, corespunzătoare culturii Folteşti" [20]. Mai recent A. Laszlo aduce încă o precizare : „În stadiul actual al cercetărilor *terminus post quem* pentru apariția populației tumulilor cu morminte în groapă la Dunărea inferioară și de mijloc îl constituie perioada Horodiştea (Erbiceni), Foltești și Cernavoda III Boleraz, sau, în orice caz o anumită etapă a acestei perioade" [21].

În continuare vom prezenta mormintele din movila de la Vînători, datînd din perioada mijlocie a bronzului.

M 2 este mormînt cu catacombă, în poziţia chircită, orientat est-vest, descoperit la 1,20 m adîncime. Scheletul era așezat pe partea stîngă (fig. 4/1).

În zona abdomenului s-a găsit un vas din pastă cenuşie, cu pete negre, suprafaţa mată, cu corpul bitronconic, fundul drept, marginea gurii puţin evazată (fig. 7/1).

M 4. A fost descoperit în mantaua movilei la adîncimea de 0,80 m. Era în poziție chircită așezat pe partea stîngă, cu genunchii aduși la piept. Nu a avut inventar (fig. 4/2).

M 6. A fost găsit la adîncimea de 1,10m, în mantaua movilei, scheletul fiind rău conservat. Era în poziție chircită, așezat pe partea dreaptă, orientat est-vest (fig. 4/3). În dreptul abdomenului a fost descoperit un vas (fig. 7/3), din pastă cenușie cu ingredient de fragmente cera-

[17] Dinu V. Rosetti. Materiale. 6, 1959, p. 791 și urm.
[18] Dinu Marin, în „Preistoria alpina ital", 1974, p. 261 — 275.
[19] M. Brudiu, Materiale, 9, 1970, p. 513, fig. 1/5.
[20] Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978. p. 97.
[21] A. Laszlo, în AIIA Iași 20, 1983, p. 370.

mice pisate. Forma vasului este tronconică, cu fundul drept, gura puțin evazată și toarta ușor înălțată.

M 7. A fost descoperit în mantaua tumului la adîncimea de 1,50m. Scheletul era în poziție chircită, așezat pe partea stîngă, avînd genunchii aduși la piept. Orientarea era est-vest. Nu a avut inventar (fig. 4/4).

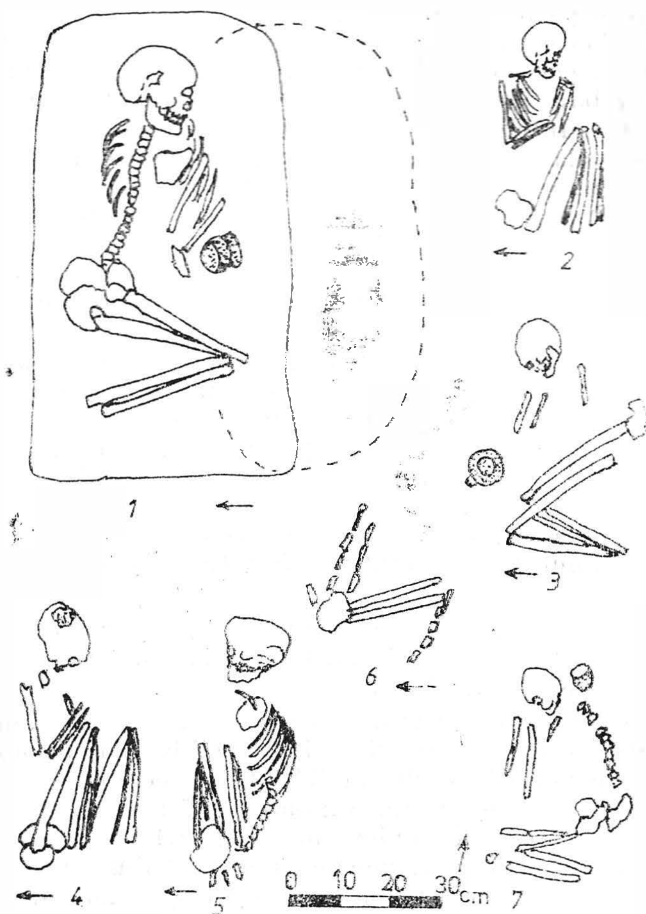

Fig. 4. Planurile mormintelor din epoca bronzului de la Vînători: 1 : M2 ; 2 : M4 ; 3 : M6 ; 4 : M7 ; 5 : M8 ; 6 : M9 ; 7 : M 14.

M 8. Descoperit tot în mantaua movilei la adîncimea de 1,60 m, scheletul era în poziție chircită, așezat pe partea dreaptă, cu genunchii foarte mult aduși la piept. Orientarea era est-vest. Nu a avut inventar (fig. 4/5).

M 9. S-a găsit in solul negru de sub baza movilei. Scheletul fiind în poziție chircită, așezat pe partea stîngă, orientat est-vest. Starea de conservare era foarte rea, craniul fiind complet dispărut. Nu a avut inventar (fig. 4/6).

M 14. A fost descoperit în mantaua movilei avînd orientarea nord-sud, scheletul era în poziție chircită, așezat pe partea dreaptă (fig. 4/7).

În zona occipitală a avut un vas din pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie-gălbuie cu ingredient de fragmente ceramice pisate (fig. 7/2). Starea de conservare a scheletului este foarte rea.

Se impune o precizare din punct de vedere stratigrafic în legătură cu M2, care a avut catacombă situată sub baza movilei dar spre margines sudică a acesteia. Celelalte șase morminte situate în mantaua movilei au avut scheletul în poziția chircită înghesuită.

Mormîntul cu catacombă, deși aparține unui alt grup etnic, cronologic poate fi datat în perioada bronzului mijlociu, sfîrșitul culturii mormintelor cu catacombă, fiind contemporan cu prima etapă a mormintelor de tip Srubnîi [22]. Întrucît planul gropii puț intretăia planul gropii nișă, constituie o dovadă că mormîntul aparține etapei tîrzii a acestei culturi.

Acest mormînt a fost urmat de grupul mormintelor descoperite în mantaua movilei (M4, M6, M7, M8, M9, M 14) care n-au avut ocru, iar ca inventar numai M6 și M14 au avut cîte un vas. Aceste vase au bune analogii în cultura Srubnîi din nordul Mării Negre, în kurganul 4 de la Starosilski,[23] regiunea Kerson, la Kalfa pe Nistru [24], la Butori, raionul Grigoriopol [25].

Alte analogii găsim pe teritoriul țării noastre la Baldovenești [26] (jud. Brăila), la Stoican [27], la Smeieni (faza IV) [28]. Ceașca cu corpul sferic, fundul drept și toarta ușor inălțată de la marginea vasului are bune analogii cu vasul identic de la Sultana [29] și Cuca atribuite culturii Coslogeni [30].

Analogiile la care ne-am referit permit încadrarea grupului de morminte în discuție la sfîrșitul perioadei bronzului mijlociu și începutul perioadei tîrzii a bronzului.

Cel de-al doilea obiectiv arheologic pe care îl prezentăm în continuare este un tumul din cartierul Dunărea Galați care a fost cercetat în 1976 [31].

Movila se află pe terasa înaltă de la confluența Siretului cu Dunărea și are la centru înălțimea de 1,70 m, iar în plan prezintă o formă relativ ovală (DM 33 × 30m) (fig. 1/B).

În cursul săpăturilor au fost descoperite 11 morminte, dintre care 10 aparținînd sfîrșitului perioadei mijlocii a epocii bronzului (Monteoru II b) și unul de la începutul secolului al XIX-lea, precum și șase bordeie din aceeași vreme. A mai fost găsită o groapă de formă trapezoidală, pereții verticali, situată în centrul movilei, adîncă de 1,10 m în care nu s-a găsit nimic din punct de vedere arheologic (fiind probabil cenotaf).

M 1. A fost găsit la adincimea de 0,50 m, oasele fiind reînhumate de către cei care s-au instalat cu bordeiele (fig. 5/1).

[22] O. M. Leskov, in Arheologija Ukrainskoi SSR, 1, 1971, p. 430, fig. 119.
[23] I. O. Șilov, Arheologija, 22, 1977, p. 63, fig. 6/3.
[24] G. F. Čebotarenko, KS, 105, 1965, p. 106 — 107, fig. 24/3.
[25] A. I. Meliukova, Arheologiceskaja issledovanja v Moldavii (1973) p. 57, 58.
[26] N. A. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila ; 1968, p. 44 și 49.
[27] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 124 și fig. 58/1.
[28] N. I. Simache și Victor Teodorescu, Materiale, 8, 1962, p. 279.
[29] Sebastian Morintz și Barbu Ionescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 116 (fig. 17/1).
[30] Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, p. 122 ; M. Brudiu, Danubius, 8 — 9, 1979, p. 159, fig. 2/1. Acest tip de vas a apărut și in mormintele plane aparținînd culturii Noua din sudul Moldovei la Trestiana, com. Grivița, jud Vaslui. Vezi Eugenia Popușoi, Cercetări istorice, Iași, 11, 1980, p. 130, fig. 19/2,4. Această descoperire poate atesta interferența dintre cele două culturi în zona de sud a Moldovei.
[31] La săparea tumulului au participat efectiv I. Limbidis restaurator principal la Muzeul județean Galați împreună cu M. Brudiu muzeograf principal, la care a participat cu intermitență un grup de tineri muncitori.

M 2. Schelet în poziție chircită, capul spre sud. În dreptul feței au fost găsite două vase, unul mai mare de formă sferoidală, cu două torți proeminente, cu orificii verticale. Buza puțin evazată (fig. 7/5). Pasta este zgrunțuroasă cu bucăți mici de calcar. Celălalt vas este conic, iar pasta este identică cu a primului (fig. 7/6).

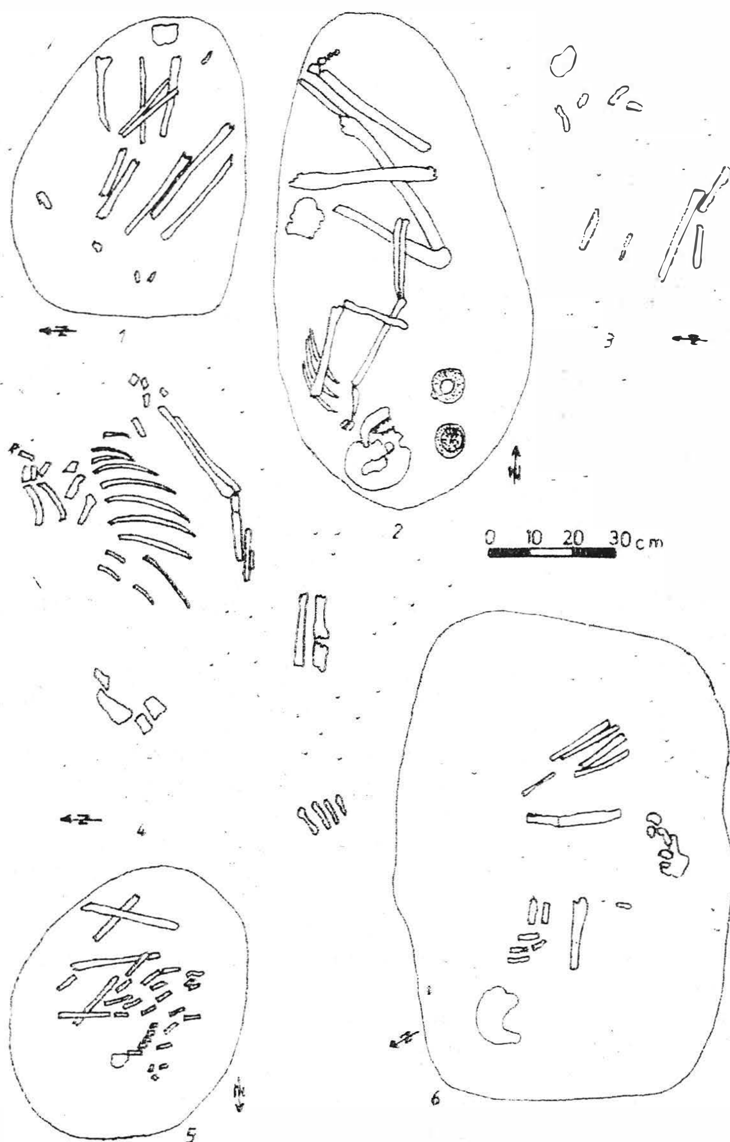

Fig. 5. Galați, tumul din cartierul „Dunărea" — 1 : M 1 ; 2 : M2 ; 3 : M4 ; 4 : M5 ; 5 : M9 ; 6 : M 10.

Groapa era ovală, iar mormîntul a avut un tumul mic (fig. 5/2).

M 3. Mormînt recent.

M 4. A fost descoperit la adîncimea de 0,80 m. Scheletul a fost reinhumat. Printre oase au fost găsite cîteva fragmente ceramice întregibile parțial (fig. 5/3 ; fig. 7/7).

M5. A fost găsit la adîncimea de 0,85 m. Scheletul chircit era orientat cu capul spre est, fiind așezat pe partea stîngă. Groapa era în solul de tranziție (fig. 5/4).

M6 s-a găsit la adîncimea de 1 m, într-o groapă aproape rotundă. Scheletul era foarte rău conservat. A avut o movilă mică. Nu a avut inventar (fig. 6/1).

M7 a fost descoperit sub M6 la o adîncime de 0,30 m sub acesta. Avea un grad de conservare mai bună. Nu a avut inventar. Scheletul era orientat cu capul la est, fiind culcat pe partea stîngă. Groapa era în solul de tranziție (B) (fig. 6/3).

M8. S-a găsit la adîncimea de 1,60 m la vest de M7, avînd poziție chircită. În dreptul pieptului s-au găsit urme de cenușă, cărbuni și arsură. Cantitatea de cărbune n-a fost suficientă pentru datare. Nu a avut inventar (fig. 6/4).

M9. A fost descoperit la baza movilei. Scheletul a fost deranjat și rău conservat. Nu a avut inventar (fig. 5/5).

M10. S-a găsit în solul de tranziție. Craniul era sfărîmat. Scheletul era în poziție chircită orientat nord-sud, nu a avut inventar (fig. 5/6).

M11. A fost descoperit pe latura vestică a movilei. Scheletul bine conservat, în poziție chircită, orientat nord-sud avînd la cap cîteva oase de animal și o cană din pastă de bună calitate, cu lustru, cu toartă butonată aplicată lateral pe vas (fig. 7/4). Groapa era în solul galben, avînd forma ovală, cu pereții oblici. Nu a avut movilă (fig. 6/2).

Din punct de vedere stratigrafic situația se prezintă astfel : Există un grup de morminte 6, 7, 8, care se suprapun : M8 este cel mai adînc și mai vechi, latura estică a gropii fiind tăiată de groapa M7 care este situat mai sus cu 30 cm față de M8. Deasupra M7, cu 30 cm, se află M6 care a avut și o movilă mică.

Prin urmare, cu excepția mormintelor deranjate (M 1, M4) toate celelalte morminte pot fi cuprinse în trei grupe : 1) plane (M7, M8, M9, M 10, M 11) și 2) cu movile mici (M2 și M6), 3) în mantaua movilei (M5). După poziția M6 se poate considera că grupul mormintelor plane sînt vechi, iar cele cu movile mici ca și în mantaua movilei, mai noi.

O altă caracteristică a acestei movile este că a avut un șanț larg între 1 m — 0,80 m și adînc de 0,60 m. În plan șanțul înscrie o formă aproape circulară cu deformare în partea nordică. Pămîntul din șanț a fost aruncat în interiorul movilei. Este posibil ca șanțul să fi fost săpat după ce au fost înmormîntate cele două generații de oameni, în morminte plane și movile, și anume, cu ocazia amenajării mormîntului central (cenotaful), cînd probabil s-a ridicat movila.

În afară de aceste informații trebuie să mai adăugăm faptul că în decursul săpăturilor au mai fost descoperite un vîrf din silex și o dălțiță de bronz (fig. 6/5, 6), acestea provenind de la deranjamentele mai noi ale movilei.

În ceea ce privește datarea complexului funerar de aici trebuie să avem în vedere odată cu inventarul destul de sărac al unor morminte și faptul că mormintele nu au avut ocru, aceasta fiind un indiciu al datării mai tîrzii a mormintelor din această movilă. În mormîntul 2 au apărut două vase, unul dintre acestea, cel cu bucăți de calcar pisat, are bune analogii ca pastă și formă cu vasul din M 307 de la Brăilița, datat în perioada bronzului mijlociu — cultura de stepă nord-vest pontică [32]. O precizare

[32] N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv de arheologie al Muzeului Brăilei*, 1978, nr. 340, (M. 307), p. 166.

de cronologie se poate obține cu ajutorul vasului din M11. Acest tip de vas a cunoscut o largă răspîndire în etapa tîrzie a culturii Monteoru IIb faza Balintești, fiind întîlnit în cimitirul de la Balintești [33] și Căbești [34], dar și în faza I a culturii Noua de la Gîrbovăț-Zahareasca, Trușești-Movila din șesul Jijiei, Nicoleni [35] și Cavadinești [36].

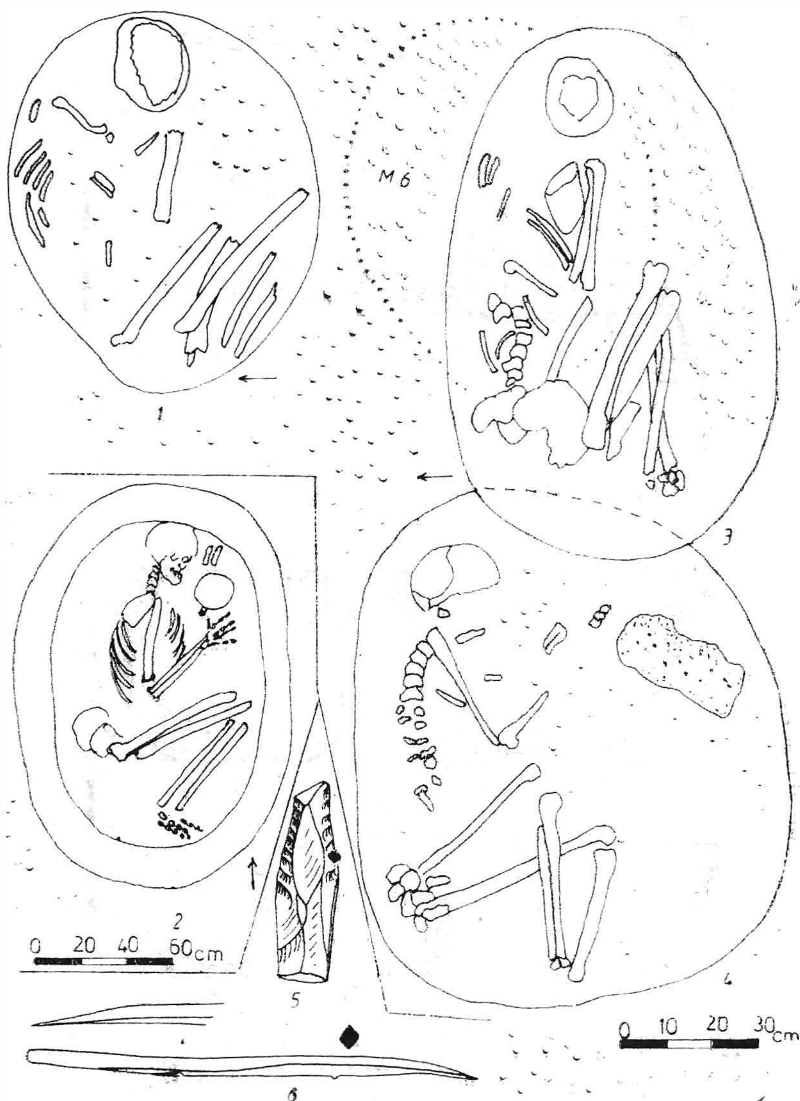

Fig. 6. Galați, tumul din cartierul „Dunărea"Galați — 1 : M6 ; 2 : M 11 ; 3 : M7 ; 4 : M8 ; 5 străpungător din silex ; 6 împungător-dălțiță din bronz.

[33] Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 130

[34] C. Buzdugan, Carpica, 1, 1968, p. 63 — 67, fig. 1/2.

[35] Adrian Florescu, *op. cit.*, p. 167.

[36] I. T. Dragomir, Materiale, 6, 1961, fig. 5/3.

În ultimul timp, Alexandru Oancea, aducînd noi clarificări în legătură cu sfîrșitul culturii Monteoru [37], stabilește că acest vas apare în etapa cronologică denumită Monteoru IIb — Balintești, contemporană cu Coslogeni I, și cu aspectul Petrișoru—Racovițeni, etapă corespunzătoare celei de-a doua jumătăți a sec. XIV și începutul secolului al XIII-lea î.e.n.

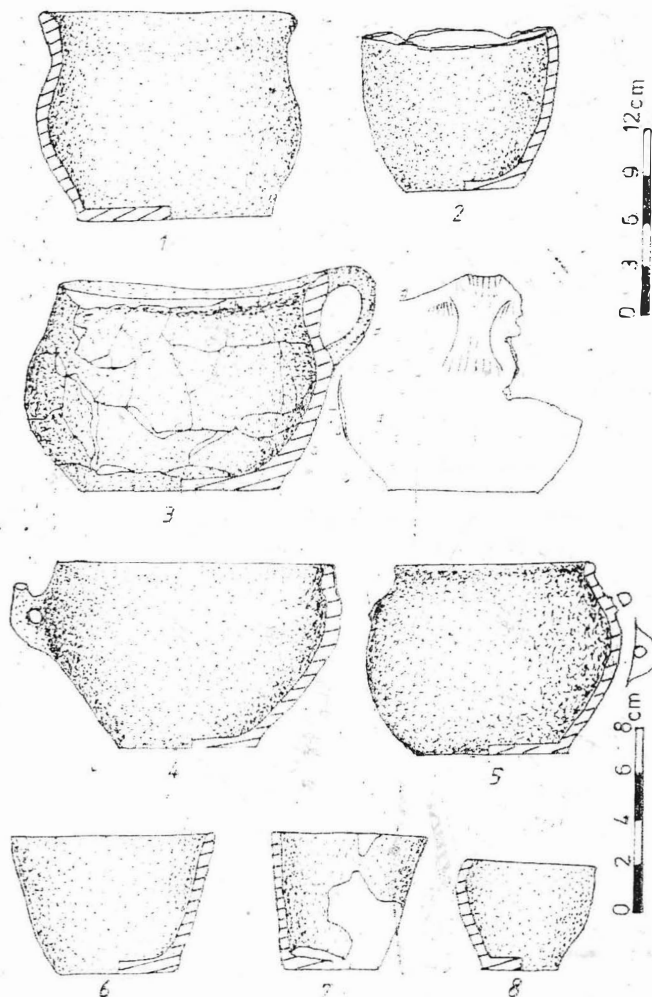

Fig. 7. Vase ceramice din movila de la Vînători —, 1 : M2 ; 2: M 14: 3 : M 16; Tumul din cartierul Dunărea Galați — 4 : M 11 ; 5, 6 : M2 ; 7 : M4 : 8 vas din mormîntul de pe faleza L. Brateș.

Prin urmare, acest vas este întîlnit la începutul perioadei bronzului final, adică la începutul culturilor Coslogeni și Noua.

În afară de aceasta este necesar să mai precizăm cărui grup etno-cultural au aparținut mormintele din acest complex funerar. Cercetătorul Adrian C. Florescu a precizat că ritul funerar specific culturii Noua era

[37] Al. Oancea, Dacia, N. S., 25, 1981, p. 175.

„înhumația, cu scheletele chircite, pe stînga sau dreapta, în mormintele plane” [38]. Pe de altă parte, cercetătorul Sebastian Morintz menționează că „cercetările de la Sultana au arătat că se practica inhumația în movile mai vechi [39]. Referindu-se la deosebirile dintre Noua și Sabatinovka, Adrian C. Florescu arăta că „in grupul Sabatinovka se intîlnesc morminte cu schelete în poziția chircită, pe o parte dar inhumate în curgane” [40].

Coroborînd informațiile referitoare la datarea mormîntului 11 cu vasul care se datează în perioada tîrzie a culturii Monteoru (M IIb Balintești) și Noua timpuriu (I) cu faptul că ritul funerar din necropola tumulară din cartierul Dunărea Galați are morminte sub movile mici, precum și în mantaua movilei mari, considerăm că acest complex funerar poate fi atribuit perioadei bronzului mijlociu și culturii Coslogeni. Totodată avem și o dovadă a raporturilor comunităților acestei culturi cu cele ale culturi Monteoru IIb Balintești.

Piesa din bronz, ac la un capăt și dăltiță la celălalt (fig. 6/6) este cunoscută în perioada fazei Monteoru IIb la Balintești [41] ca și în faza Noua I,[42] care corespunde culturii Coslogeni dezvoltate. Alte patru exemplare de dălți sînt în depozitul de obiecte de bronz descoperit la Băleni, județul Galați, considerat că aparține culturii Noua [43]. Tot culturii Noua aparține și vasul cu proeminențe perforate vertical din M2, descoperit în tumulul din cartierul Dunărea Galați, avînd bune analogii cu vasul M IIb din cimitirul de la Balintești [44], precum și cu un vas de același tip aparținînd culturii Noua, aflat în expoziția permanentă a Muzeului din Botoșani [45]. Astfel de vase au mai fost descoperite în așezări aparținînd culturii Noua din Transilvania [46].

În ceea ce privește mormîntul descoperit în zona falezei Brateșului în care a apărut un vas cu pereții puțin arcuiți în interior (fig. 7/8), dar cu o pastă identică cu a vaselor din M2 și M4, poate fi datat în aceeași perioadă cu tumul din cartierul Dunărea.

Cele două movile: de la Vînători și din cartierul Dunărea Galați aduc informații asupra a două perioade foarte frămîntate din epoca bronzului. Mai întîi în legătură cu sfîrșitul perioadei de tranziție la epoca bronzului și, în cel de al doilea rînd, din perioada mijlocie și începutul perioadei tîrzii a epocii bronzului. În fiecare din cele două perioade au loc deplasări ale unor comunități indo-europene în zona Dunării de Jos, ale căror urme nu au rămas decît în monumentele funerare tumulare. Din cercetările perieghetice de pînă acum avem în evidență peste 280 tumuli în zona sudică a județului Galați [47]. Informațiile arheologice obținute din cele două movile prezente aici le putem considera ca eșantioane prețioase pentru înțelegerea unor realități bogat reprezentate în sud-estul Moldovei.

[38] Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 183
[39] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 15; Sebastian Morintz și Barbu Ionescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 116.
[40] A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 148.
[41] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 154, fig. 7/6.
[42] Al. Florescu, *op. cit.*, p. 159
[43] I. T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p.90, fig. 1/7, 8.
[44] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 130
[45] Descoperire inedită din județul Botoșani, pentru care am primit informații de la Paul Șadurschi.
[46] T. Soroceanu și M. Istrate, în „Studii și Comunicări de Arheologie” Sibiu, 19, 1975, p. 23.
[47] M. Brudiu, *Complexe tumulare funerare din sud-estul Moldovei* sub tipar la Peuce — — Tulcea, 1984.

NEW INFORMATION ABOUT THE AGE OF BRONZE IN SOUTH-EASTERN MOLDAVIA

SUMMARY

The author communicates the results of the researches in two tumular necropoles : the first one, the tumulus at Nicolae Țocu, Vînători, Galați coventy and the second, the tumulus in the „Dunărea" District, Galați. In the tumulus at Vînători there have been discovered 3 tombs with ochre on the period of transition to the Age of Bronze, seven tombs without ocre containing and skeletons in a croched position, T.2, T.6, T.14. had a pot each dating from the midde Age of Bronze.

There have also been discovered four tombs dating from the „Dunărea" district, Galați there have been discovered eleven tombs ten of which were from the Age of Bronze. They did not have ochre but contained skeletons in a crouched position. The inventary consists only of ceramics pots in T2 (2), T4(1) and T 11(1).

On the basis of the discovered materials the author dates this necropolis at the end of the middle period and the Age of Bronze. From the cultural point of view, burials in tumulus belong to the Coslogeni Culture. However, same types of pots belong to the late period of the Monteoru Culture as well as to the period of the Noua Culture.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. A. The plan of the tumular necropolis et Vînători : B. The plan o. the tumular necropolis in the Dunărea District, Galați : I tomb with ochre II tombs in a crouched position ; III tombs in our era ; IV tombs provided with smoll mounds.

Fig. 2. The plans of the tombs at Vînători, in the period of transition 1 : T 13 : A the of the tombs profile : 2 — 3 the plans of the tombs T.10 and T.11.

Fig. 3. The inventory of the tombs at Vînători an the period of transition : 1 pot in T.10 ; 2, silver jewel in T.13 ; 3 ceramics pot in T.11 : 4, 5, silex pieces

Fig. 4. The plans of the tombs in the Age of Bronze at Vînători ;
1 : T.2 ; T.4 : 3 : T.6 : 4 : T.7 : 5 : T.8 : 6 : T.9 : 7 : T.14.

Fig. 5. Galați, a tumulus in the „Dunărea" District—1 : M1 : 2 : M2 ; 3 : M4 ; 4 : M5 ; 5 : M9 : 6 : M 10.

Fig. 6. Galați, a tumulus in the „Dunărea" District— 1 : T.6 : 2 : T.11 ; 3 : T.7 : 4 : T.8 ; 5 : Silex awl ; 6 : awl chisel of bronze.

Fig. 7. Ceramics pots in the tumulus at Vînători 1 : T.2 ; 2 : T 14 : 3 : T.6. A tumulus in the Dunărea District, Galați, 4 : T.11 ; 5, 6 : T.2 ; 7 : T.4 ; 8 : A pot in the tomb on the cliff of the Brates Lake.

DATE NOI DESPRE *ALA I TUNGRORUM FRONTONIANA* ÎN DACIA

de

D. PROTASE

Înființată probabil pe vremea lui Augustus cu elemente din tribul tungrilor germanici și numită *Frontoniana* în sec. I, după un *praefectus* al ei cu cognomenul *Fronto*, această trupă a staționat inițial în Germania Inferior (la *Asciburgium*—Asberg și Bonn), acolo avînd în efectivele sale numeroși recruți de origine celtică. Prin anii 70—71, pentru o scurtă perioadă de timp, din Germania a fost mutată în Dalmatia și apoi în Pannonia (la *Carnuntum* și *Campona*), unde apare frecvent în inscripții și diplome militare între anii 80 și 114. Din garnizoana panonică unitatea a putut participa la războaiele lui Domițian și Traian împotriva dacilor [1].

Pe baza documentației epigrafice și arheologice actuale se adeverește că *ala I Tungrorum Frontoniana* a fost adusă din Pannonia Inferior în Dacia sub domnia lui Hadrian. Între anii 114 (Pannonia) și 133 (Dacia) nu există nici un reper cronologic cert privind cantonamentul acestei unități militare. Totuși, se pare că ea a putut fi transferată în provincia traiană prin anii 118 — 119, cu prilejul reformelor hadrianice [2]. Aici este atestată printre trupele din Dacia Porolissensis, prima dată în diploma militară de la Gherla din 2 iulie 133 [3], iar apoi în cea din 27 septembrie 158 (Domașnea) [4] și în cele trei diplome militare din anul 164 (Gilău, Palatovo, Cășei) [5]. Dar în inscripții sigur datate și în diplomele de la începutul domniei acestui împărat trupa nu este menționată.

Chiar de la sosirea ei în provincia carpatică, unitatea a fost încadrată în *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)* [6], creat de Hadrian la începutul domniei sale, odată cu reformele politico-administrative, în urma cărora au rezultat nu numai *Dacia Inferior* și *Dacia Superior*, ci și *Dacia Porolis-*

[1] Pentru istoricul unității în general și pentru perioada anterioară venirii ei în Dacia, vezi C. Cichorius, RE, I/1, 1893, col. 1267 — 1268 ; W. Wagner, *Dislokation*, p. 76 — 79 ; K.Kraft, *Rekrutierung*, p. 49, 162 — 164 ; G. Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 38 — 40 ; K. Scherling, RE, VII, A_2, 1948, col. 1357—1359 ; F. Fülep, *Intercisa*, I, Budapesta, 1954, p. 241.

[2] A. Radnóti-L. Barkóczi, Acta Arch. 1, 1951, 3 — 4, p. 195 — 197 ; F. Fülep, *loc. cit.* ; C. Daicoviciu—D. Protase, JRS, 51, 1961, p. 64 — 65 ; iidem, Acta MN, 1, 1964, p. 167 — — 168 ; IDR, III/1, 1977, p. 125 — 126.

[3] C. Daicoviciu—D. Protase, *loc. cit.* ; IDR, I, 1975, p. 103 — 107.

[4] CIL, XVI, 110 și *Suppl.*, p. 216 ; IDR, I, p. 121 — 126. Considerăm convingătoare argumentația lui A. Stein, *Reichsbeamten*, p. 32 — 34, că diploma datează nu din anul 159, ci din 158.

[5] I. I. Russu, Materiale, 2, 1956 : p. 703 — 713 ; idem, IDR, I, p. 126 — 132 (Gilău); CIL, XVI, 185=IDR, I, p. 132 — 135 (Palatovo-Bulgaria); G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, p. 183 — 217 = IDR, I, p. 135 — 136 (Cășei).

[6] Cît privește *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, vezi M. Macrea, Dacia, N. S. 8, 1964, p. 145 — 160 ; C. Daicoviciu-D. Protase, Acta MN, 1, 1964, p. 176 — 177 ; I. Mitrofan, Acta MN, 1, 1964, p. 206 — 209 ; D. Protase, *Actes IX congr*, p. 227 — 233.

S C I V A , t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie 1985, p. 249—253

sensis [7]. Provincia din urmă dispunea și de armata sa proprie, constituită exclusiv din trupe auxiliare *(alae și cohortes)*, fapt din plin dovedit de numeroase ștampile tegulare cu sigla *EX D P*, descoperite la *Napoca*, *Potaissa*, *Porolissum*, Romita și Gilău. Fără îndoială că atare situație organizatorică a durat pînă la aducerea legiunii V Macedonica din Moesia Inferior (de la *Troesmis*-Turcoaia), la *Potaissa*-Turda, în anii 167—168, cînd trupele auxiliare din Dacia Porolissensis — dată fiind de acum prezența unei legiuni — au fost încadrate într-o nouă formă de organizare militară, *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)* fiind desființat [8].

Timp de aproximativ un secol și jumătate, cît neîntrerupt a stat în Dacia, lagărul permanent al trupei — se știe încă din secolul trecut — a fost la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud) [9], pe frontiera de nord a Daciei, unde s-a menținut pînă la părăsirea acestei regiuni de autoritățile militare și civile romane. În ultimele două secole, aici s-au descoperit majoritatea vestigiilor sale epigrafice, care — cele mai îndeaproape databile — se eșalonează acum de la Hadrian pînă la Severus Alexander, inclusiv [10].

Cunoștințele actuale despre *ala I Tungrorum Frontoniana* și lagărul ei de la Ilișua se prezintă apreciabil îmbogățite, fie prin descoperirea întîmplătoare de noi materiale arheologice și piese sculpturale ori epigrafice, fie mai ales prin investigațiile arheologice întreprinse în ultima vreme [11].

În urma cercetărilor noastre, s-a constatat că, la venirea sa, această unitate de cavalerie a găsit, pe platoul „Cetate" de la est de sat, un castru de pămînt mai mic (circa 120 × 130 m), făcut de o trupă încă necunoscută [12], castru pe care l-a desființat și pe locul lui a construit un alt castru de pămînt mai mare, cu trei șanțuri de apărare. Ulterior, probabil sub Antoninus Pius ori cel mai tîrziu sub Marcus Aurelius, castrul de pămînt a fost

[7] Pe baza unor indicii documentare demne de luat în seamă, în timpul din urmă se înclină spre susținerea că Dacia Porolissensis a fost înființată de Hadrian deodată cu Dacia Inferior și Dacia Superior, în 118 — 119, chiar dacă nu există încă dovada epigrafică peremptorie. Vezi în această privință C. C. Petolescu, RIR, 32, 1979, 2, p. 264 — 271 ; idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 105 — 109.

[8] Vezi bibliografia din nota 6.

[9] Este puțin probabil ca *ala I Tungrorum Frontoniana* să fi staționat un timp și, în sud-vestul Daciei, la Vîrșeț în Banat, unde se cunoaște pînă acum doar o singură inscripție funerară (CIL, III, 6274 = IDR, III 107), pusă de un *signifer* al ei în memoria soției sale. Acest monument putea fi ridicat independent de staționarea trupei la Vîrșeț unde militarul respectiv (al cărui nume nu s-a păstrat în inscripția fragmentară) își avea familia sau rudele.

[10] *CIL*, III. 786—820, 7626—7629 (inscripții pe piatră) și 1633, 8074, 8076, 8077 (ștampile tegulare).

[11] Pentru monumentele sculpturale, o statuetă de bronz a Venerei și două inscripții funerare, una conținînd și numele traco-dace *Aur. Brisanus* și *Aur. Mucatius*, vezi D. Protase, Materiale, 4, 1957, p. 319—323 ; idem, Apulum, 4, 1961, p. 127 — 138.

Începînd din anul 1978 pînă în 1984, în castrul de la Ilișua s-au desfășurat săpături arheologice conduse de subsemnatul (din partea Universității din Cluj-Napoca), în colaborare cu G. Marinescu și C. Gaiu (de la Muzeul de istorie din Bistrița). Cercetările vor continua și în anii următori.

Notăm că între anii 1858—1862, castrul, baia, așezarea civilă și teritoriul învecinat au fost parțial cercetate prin săpături și sondaje arheologice de K. Torma, care a publicat rezultatele și toate inscripțiile cunoscute pînă atunci, în *EMÉ*, 3, 1864—1865, p. 10 — 67 și 16 planșe. Inscripțiile au fost apoi prelucrate de Th. Mommsen în CIL, III (vezi nota 10).

[12] Eventual o vexilație din legiunea XIII Gemina (ca la Tihău) sau o trupă auxiliară, neatestată epigrafic. Oricum, cele două ștampile tegulare *COH II BR∞* și *COH II BRITANN*, menționate de K. Torma și Th. Mommsen (CIL, III, 8074, 11 a—b) ca fiind de la Ilișua se pare că provin din altă parte (foarte probabil de la Romita), ele amestecîndu-se din greșeală printre ștampilele alei Frontoniana. În cele șapte campanii de săpături noi n-am găsit decît ștampile (în cîteva variante) ale acestei din urmă unități militare.

înlocuit în același perimetru cu un puternic castru de piatră, care a dăinuit pînă la sfîrșitul stăpînirii romane în aceste părți. În sec. III zidurile lui de incintă — care se vede că au suferit stricăciuni de pe urma unor atacuri — au fost reparate în grabă cu monumente funerare luate din cimitir, iar *porta praetoria* (ambele culoare) a fost blocată cu un zid rudimentar de piatră, improvizat în grabă.

Subliniem că, din punct de vedere strategic, un important sector de limes, împînzit cu turnuri de apărare și observație, situat în exteriorul liniei de castre (zona Breaza-Sita-Perișor-Zagra), aparținea de *ala I Tungrorum Frontoniana*, ca asigurare cu efective militare, instalații și materiale de luptă, supraveghere și control [13].

Pînă acum, prin săpăturile noastre s-au cercetat : *porta praetoria*, și *principalis sinistra*, două bastioane de colț, *principia*, porțiuni din curtină, sistemul defensiv și s-au secționat mai multe barăci ale soldaților. Lîngă *principia*, în partea stîngă, s-a identificat în 1984 o clădire mare de piatră, care ar putea fi *horreum* sau *valetudinarium*. Clădirea comandamentului și barăcile soldaților au suferit violente distrugeri prin foc și chiar sfîrșitul vieții militare în castru este marcat de urmele unui puternic incendiu. Pe locul castrului abandonat de unitatea militară s-a instalat o așezare cu locuințe-bordeie, în care s-a descoperit ceramică dacică, databilă în perioada post-romană (sec. III—IV).

Dintre descoperiri, în afară de obiectele întîlnite în mod obișnuit într-un castru (ceramică, fibule, opaițe, arme, unelte, materiale de construcție etc.), o mențiune specială merită inscripțiile, monumentele sculpturale și monedele. Acestea din urmă, peste 40 la număr, se eșalonează, ca și cele descoperite mai demult [14], din epoca Flaviilor pînă la Filip Arabul (a. 248). Dintre cele cîteva epigrafe pe piatră (fragmente), ieșite la lumină în săpăturile din ultimii ani, publicăm aici doar una singură, găsită în curtea interioară *(atrium)* a clădirii comandamentului *(principia)*, în vara anului 1983 [15].

Este vorba de următoarea inscripție onorifică pentru împăratul Hadrian, ridicată de *ala I Tungrorum Frontoniana* :

[Imp(eratori)]caesar[i] divi Traian[i]
[Parthic]i filio N[ervae]
nepoti
Traiano Hadriano [aug(usto)]
pont(ifici) maximo trib(uniciae) pot(estatis) X[V?]
co(n)s(uli) III p(atri) p(atriae)
ala I Tungrorum Fronton(ianae)
Antoniniana

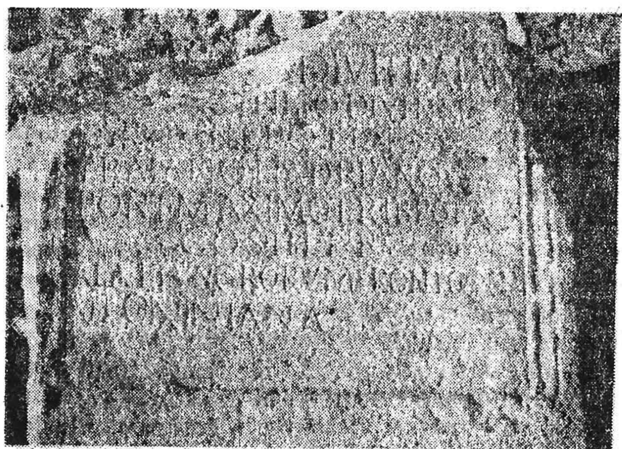
Monumentul, îngrijit cioplit din piatră locală (tuf vulcanic), are starea de conservare și dimensiunile de mai jos : înălțimea 86 cm, lățimea 73 cm, grosimea 59 cm, cîmpul inscripției 62/49 cm, chenarul cu profilatură lat de 7 cm, înălțimea literelor 3,5 — 4,5 cm, cîmpul nescris din

[13] Cf. D. Protase, *Actes IX congr*, p. 231 — 233.

[14] Vezi K. Torma, *op. cit.*, p. 31 — 34.

[15] Cărămizi și țigle cu ștampila unității au apărut în număr foarte mare, peste tot în castru, dar mai ales la porți și în *principia*. Marea majoritate au sigla în relief *ALAE FRONT*, așezată în chenar dreptunghiular.

partea inferioară 8 cm. Ligaturi : $A + N$ (r. 8). Chenarul și colțul superior stîng (cu o parte din inscripție) lipsesc, fiind rupte din vechime, ca și partea de sus a chenarului din dreapta. Inscripția se păstrează în Muzeul din Bistrița.

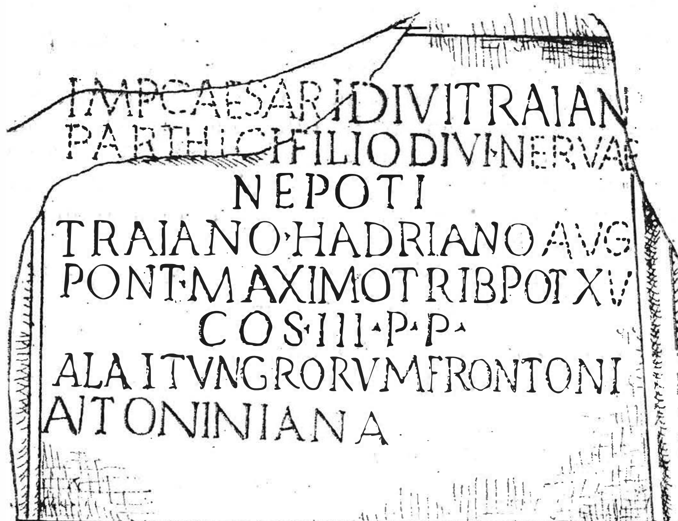

Fig. 1. Inscripție de la Ilișua dedicată împăratului Hadrian de *ala I Tungrorum Frontoniana*. Pe timpul lui Caracalla s-a adăugat epitetul *Antoniniana*.

Cu privire la datarea acestei epigrafe, dacă Hadrian figurează într-adevăr cu *tribunicia potestas XV* (pe piatră *V* se distinge greu), atunci ea datează din anul 131. Dar spațiul de pe piatră după cifra *X*, oricum ar fi întregit, indică perioada finală din domnia împăratului.

Elementul deosebit de interesant și contradictoriu din conținutul inscripției hadrianice îl constituie epitetul de *Antoniniana*, pe care unitatea l-a primit abia pe timpul lui Caracalla [16], după cum sub Severus Alexander

[16] *CIL*, III, 795.

ea a căpătat pe cel de *Alexandriana*[17]. Explicaţia acestei ciudăţenii rezidă în împrejurarea că apelativul respectiv s-a adăugat pe piatră sub domnia lui Caracalla, formînd singur rîndul 8. În acest sens pledează categoric şi ligatura A+N (unică în text), înălţimea mai mare a literelor şi caracterul lor mai aparte.

Printre altele, o sarcină importantă ce revine cercetării viitoare din castru este de a stabili, dacă inscripţia stă sau nu în legătură cu inaugurarea noii clădiri de piatră a comandamentului şi dacă monumentul nu a format eventual baza unei statui a lui Hadrian. Dealtfel, fragmente dintr-o mare statuie romană de bronz, aparţinătoare unui bărbat, s-au descoperit în 1983 într-un strat de moloz de la *porta praetoria*.

NOUVELLES DONNÉES SUR *ALA I TUNGRORUM FRONTONIANA* EN DACIE

RÉSUMÉ

Sur la foi des fouilles archéologiques exécutées pendant les années 1978—1984 (et les recherches continuent) dans le camp d'Ilişua (dép. de Bistriţa-Năsăud), sur la frontière septentrionale de la Dacie romaine, où était la garnison permanente de cette troupe, l'auteur fournit des informations nouvelles sur le camp et son unité militaire.

On publie une inscription découverte en 1983 dans la cour intérieure de la *principia* et dédiée à l'empereur Hadrien, probablement en 131 (fig. 1). L'élément très intéressant de cette épigraphe est l'épithète d'*Antoniniana*, ajouté au temps de Caracalla, lorsque le monument était debout. Cette aile, venue de Pannonie en Dacie probablement en 118—119, a construit sur même lieu un camp en terre et l'autre bâti en pierre *(opus incertum)* et plusieurs tours de guet vers le *barbaricum*. Le camp en pierre, qui a souffert des incendies et détériorations considérables, à cause des attaques extérieures, a persisté jusqu'à la fin de la domination romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Inscription d'Ilişua dédiée à l'empereur Hadrien par *ala I Tungrorum Frontoniana*. Au temps de Caracalla a été ajouté l'épithète *Antoniniana*.

[17] *CIL*, III, 797, 798.

MEIUL, OFRANDĂ ÎNTR-UN MORMÎNT DIN SECOLUL AL VIII-LEA

de

BUCUR MITREA

În marea necropolă de la Izvoru [1] jud. Giurgiu, au fost aflate, în unele morminte de înhumație, ofrande depuse lîngă schelete. Asemenea depuneri pioase în morminte capătă noi valențe dacă precizăm că populația care era înmormîntată în acest cimitir este cea locală. Și importanța va crește și mai mult dacă adăugăm amănuntul, nu lipsit de semnificație, că necropola se datează, în principal, în cursul secolului al VIII-lea e.n.[2] Este vorba de o etapă puțin cunoscută tocmai din vremea cristalizării poporului român.

Ofrandele aflate în morminte se pretează la o analiză multilaterală. Ele aruncă lumini atît în domeniul ritualului funerar, care aparține manifestărilor de caracter magic și de cult, dar nu mai puțin, și aș zice în primul rînd, în domeniul vieții materiale a populației care trăia pe acest teritoriu, în acele îndepărtate vremi.

În morminte aflăm deci documente care ilustrează nemijlocit viața economică[3] în care a trăit și s-a dezvoltat populația îngropată în această necropolă.

Pentru moment mă voi rezuma asupra datelor oferite de un singur mormînt, cel notat cu sigla M—146. Partea de prezentare și interpretare arheologică revine semnatarului acestor rînduri, iar cea de analiză și de interpretare paleobotanică îi revine colegului Marin Cârciumaru.

Mormîntul 146 este plan și a fost descoperit în secțiunea XVI, careul 8. Forma gropii este dreptunghiulară neregulată, cu capetele ușor rotunjite. Are lungimea de 2,04 m și lățimea cuprinsă între 0,65 (la cap) și 0,60 m (la picioare). Este adîncă de 1,90 m. La săparea ei, groapa a secționat mormîntul 160 care este de incinerație, împrăștiind în umplutura gropii, oase omenești calcinate, precum și mici bucăți de cărbune.

[1] Cu privire la necropola de la Izvoru se poate consulta : B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 443 — 461. O. Necrasov, D. Botezatu și C. Teodorescu, Studii și cercetări de antropologie, 4, 1967, 1, p. 3 — 24. B. Mitrea, C. Preda, M. Chițescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, Materiale, 9, 1970, p. 329 — 335. S. Dolinescu — Ferche și M. Ionescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 419 — — 430, B. Mitrea, Materiale, 10, 1973, p. 209 — 217. Același, Ilfov. File de istorie, 1, 1978, p. 105 — 110. O sinteză recentă asupra aceleiași necropole, același, *Enciclopedia de arheologie și istorie veche a României*, s. v. Izvoru (Mss).

[2] Pentru materialul arheologic care a fost avut în vedere, precum și întreaga discuție a cronologiei necropolei de la Izvoru, a se vedea B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 453 și urm.

[3] O privire de ansamblu, la B. Mitrea, Ilfov. File de istorie, București, 1978, p. 109.

S C I V A , t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie 1985, p. 254—257

Scheletul se găsește în decubit dorsal, cu picioarele întinse și paralele. Mîna dr. este întinsă pe lîngă corp, pe cînd cea st. este ușor îndoită din cot și se sprijină cu podul palmei pe capătul femurului st. Craniul se află așezat pe spate, cu maxilarele strînse, bărbia în piept, dentiția completă. Oasele cutiei craniene sînt desghiocate. Coloana vertebrală este arcuită (fig. 1).

Scheletul, lung de 1,61 m, este orientat cu craniul N — NV 5350‰. După aprecierile antropologilor de la Iași (prof. Olga Necrasov și cercetător Dan Botezatu) avem de-a face cu un schelet de femeie în vîrstă de aproximativ 40 de ani [4].

Inventar

1. Oală de lut întreagă, în poziție verticală, așezată în dreptul labei piciorului sting, dar la o mică distanță de ea (fig. 2, 1).

2. Cuțit de fier, relativ bine conservat, aflat sub radius și cubitus-ul mîinii stîngi (fig. 2,2).

3. Vertebră dorsală de bovideu, cu coastă (ofrandă), găsită pe porțiunea inferioară a tibiei piciorului sting, dar pe latura exterioară.

4. Os de pasăre de curte întîlnit lîngă cel de bovideu.

5. Coji de ou, de la aceleași păsări de curte, au fost sesizate în dreptul oaselor de bovideu, precum și în apropierea palmei mîinii drepte.

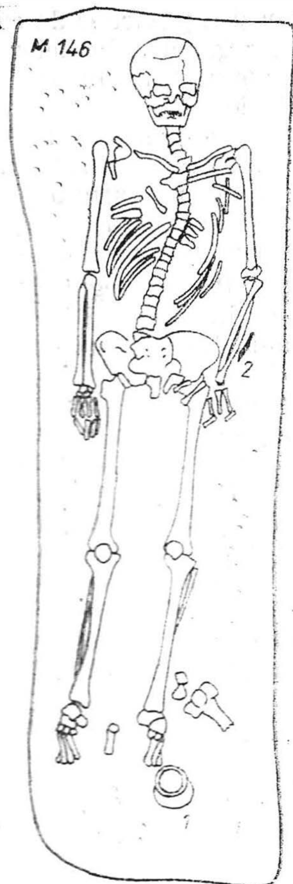

Fig. 1. Izvoru, Giurgiu. Mormîntul 146 *in situ*.

Oala de lut este confecționată cu mîna din pastă de lut comună, arsă la roșu închis. Are forma aproape ovală, cu diametrul pintecului mult lățit, baza plană, iar buza este răsfrîntă scurt în afară. Corpul recipientului este împodobit în partea superioară cu un fascicol de incizii în val larg deschis, executate cu pieptenele. Imediat sub el, un alt ornament, executat în același mod, dar cu motivul „în ochi" (Fig. 2)[5]. Oala a fost aflată plină cu pămînt. La golire, pe fundul ei, au fost aflate semințe carbonizate, aproximativ cam un pumn. După examinarea lor de Marin Cârciumaru, s-a putut preciza că este vorba de mei.

Din simpla înșiruire a ofrandelor pomenite mai sus, avem deja un tablou, desigur incomplet, dar nu mai puțin sugestiv, privind o parte din economia populației, care s-a înmormîntat în necropola de la Izvoru : creșterea vitelor de tot felul,

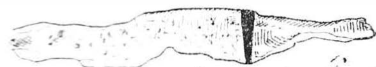

Fig. 2. Izvoru, Giurgiu. Obiecte descoperite în mormîntul 146 : 1 oală de lut și 2 cuțit d fier.

[4] Autorul exprimă caldele sale mulțumiri colectivului condus de profesor Olga Necrasov pentru promptitudinea cu care a răspuns întotdeauna la solicitările ce i-au fost adresate.

[5] Pentru alte forme de oale din aceeași necropolă, vezi B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 450, fig. 2. Alte exemplare, același și colaboratorii, Materiale, 9, 1970, p. 331, fig. 3. Cf. și Materiale, 10, 1973, p. 209 — 217. Cf. și Ilfov. File de istorie, 1978, p. 106, fig. 3, 1 — 3.

dar și a păsărilor de curte. Potrivit datelor furnizate de restul mormintelor gama animalelor de casă se diversifică, se îmbogățește. Este destul să amintim mielul sau în general ovi-caprinele și porcul. Apoi calul și cîinele.

Desigur, totalitatea informațiilor de natură economică pe care ni le prezintă cimitirul de la Izvoru, Giurgiu, sînt prelucrate și vor fi publicate cu un comentariu adecvat. Ceea ce ne reține atenția este faptul că avem acum sesizat prima oară pentru secolul al VIII-lea e.n. meiul, folosit ca cereală. Și nu numai că era întrebuințat, el ni s-a păstrat pînă azi.

Pentru regiunile noastre această plantă cerealieră este cunoscută încă din vremuri mai vechi. Existența ei este consemnată de Priscus din Panion[6], solul împăratului Theodosiu al II-lea, trimis în fruntea unei ambasade la curtea lui Attila. Aceasta se petrecea pe la anul 448. O parte din drumul pe care l-a străbătut solia, trecea, după toate probabilitățile, prin sud-vestul țării noastre. Pe această porțiune, povestește solul constantinopolitan, că „prin sate ni se aducea de mîncare, și anume, în loc de grîu, mei, iar în loc de vin mied". Pentru a întări spusele de mai sus, același sol adaugă în continuare că „slujitorii care ne însoțeau aveau și ei mei și o băutură preparată din orz".

Informațiile pe care le consemnează Priscus din Panion pentru mijlocul secolului al V-lea [7], privitor la cultivarea și folosirea meiului sînt confirmate pe cale arheologică prin descoperirea de la Izvoru, Giurgiu, pentru secolul al VIII-lea.

Este încă un caz cînd informațiile literare sînt întărite de descoperirile arheologice.

NOTĂ PRIVIND SEMINȚELE CARBONIZATE DE LA IZVORU, COM. GOGOȘARI, JUD. GIURGIU

de

MARIN CÂRCIUMARU

Semințele au fost prelevate dintr-un vas depus în mormîntul de înhumație din necropola de la Izvoru (M-146) atribuit sec. VIII e.n.

Mostra se prezintă sub forma unor agregate provenite probabil dintr-un unic bloc constituit din semințe care au suferit, înainte de a fi depuse în mormînt, o carbonizare foarte puternică. Temperatura ridicată a dus, mai ales pe laturile în care semințele au intrat în contact cu pereții vasului, la crearea unei suprafețe în care nu se mai putea distinge conturul semințelor. Dealtfel, în general semințele sînt rău conservate, încît cu dificultate s-au putut recupera cîteva semințe întregi care să permită determinarea speciei căreia aparțin.

S-a constatat că acele semințe, care au putut fi recuperate întregi, aparțin unei singure specii — *Panicum miliaceum*.

Avînd în vedere însă că din blocurile puternic carbonizate nu s-au recuperat decît puține semințe, nu excludem posibilitatea ca meiul să fi fost însoțit, este adevărat în procente destul de scăzute, de exemplare care să aparțină altor specii.

[6] Priscus Panites 8 — 9, în Fontes hist. Daco-Rom., vol. 2, București, 1970, p. 260 ... κατὰ κώμας τροφαί, ἀντὶ μὲν σίτον κέγχρος, ἀντὶ δέ οἴνου ὁ μέδος 'επιχωρίως καλούμενος.

[7] Cercetările arheologice recente ne documentează cultivarea și folosirea meiului și în secolul al IV-lea e.n. Astfel, la Erbiceni, jud. Iași, într-o necropolă datată în acest secol, s-a descoperit într-o strachină, coji de mei. V. Chirică și M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, Iași, 1984, p. 137 și urm. cu întreaga bibliografie.

La noi în ţară cea mai timpurie atestare a speciei *Panicum miliaceum* pare să fie, conform descoperirilor de pînă acum, într-un nivel Gumelniţa de la Morteni (jud. Dîmboviţa). O lungă perioadă de timp apoi nu mai este cunoscut, făcîndu-şi apariţia numai în epoca bronzului la Sînzieni (jud. Covasna), iar în Hallstatt la Tăşad (jud. Bihor).

Meiul apare, în schimb, în aproape toate staţiunile geto-dacice în care s-au descoperit seminţe carbonizate, încît, pe drept cuvînt, putem considera această perioadă o perioadă de maximă răspîndire a culturii meiului pe teritoriul ţării noastre.

În sec. II — III e.n. meiul nu a fost descoperit încă în nici o staţiune, în sec. IV—V apare la Hinova (jud. Mehedinţi) şi Topraichioi (jud. Tulcea), iar în sec. VI la Ciurel (municipiul Bucureşti) *

În sfirşit, în sec. VIII — IX e.n. la Roşieşti (jud. Vaslui) noi am identificat genul *Panicum* dar nu specia *miliaceum*, ci specia *capilare*, incît descoperirea de la Izvoru rămîne deocamdată singura care dovedeşte în sec. VIII e.n. existenţa culturilor de *Panicum miliaceum* pe teritoriul României.

MILLET, OFRANDE DANS UN TOMBEAU DU VIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans la grande nécropole birituelle de Izvoru, Giurgiu, le tombeau d'inhumation 146 (fig. 1) présente quelques informations inédites. Parmi les restes d'ofrandes trouvés dans ce tombeau on peut mentionner des ossements de bovidés et de volailles.

Particulièrement remarcable est la découverte sur le fond du pot en argile (fig. 2, 1) déposé au pied du squelette, d'une poignée de millet (milium) carbonisé.

Priscus Panites, 8, 9, mentionnait l'utilisation de ces céréales pour ces contrées en 448, la découverte de Izvoru la confirme aussi pour le VIIIe siècle de n.è.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Izvoru, Giurgiu. Le tombeau 146 *in situ.*

Fig. 2. Izvoru, Giurgiu. Objets découvertes dans le tombeau 146 : 1 pot en terre cuite et 2 couteau de fer.

* M. Cârciumaru, *Contribuţii paleobotanice la cunoaşterea agriculturii din neolitic pînă în sec. VI e. n. pe teritoriul României*. Comunicare în Şedinţa plenară a Institutului de arheologie Bucureşti, iunie, 1984.

NOTĂ ASUPRA DESCOPERIRII MONETARE DIN ANUL 1958 DIN FURCULEŞTI, ORAŞUL VIDELE, JUD. TELEORMAN

de

EUGEN NICOLAE

Readucem în discuţie în cele ce urmează cele două tezaure monetare descoperite în anul 1958 în satul Furculeşti, inclus astăzi în oraşul Videle, jud. Teleorman. Potrivit datelor deţinute de editorul lor de la Atanasie Caracîciu, cel de la care au fost achiziţionate monedele (61 exemplare) de către Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei, tezaurele ar fi fost găsite cu prilejul construirii unei locuinţe pe „Drumul Haiducilor" [1]. Primul tezaur (A), format din 21 de piese, cuprindea o tetradrahmă din Maronea şi tetradrahme din Thasos, iar cel de-al doilea (B), format din 40 de piese, drahme al oraşului Dyrrhachium şi o imitaţie a acestor emisiuni [2]. Informaţiile sumare relative la condiţiile de descoperite au fost preluate de literatura de specialitate cu mari confuzii în privinţa localizării descoperirii [3] şi a componenţei celui de-al doilea tezaur [4], la care s-au adăugat rezervele repetat formulate în legătură cu însăşi gruparea monedelor în două tezaure distincte [5].

Deoarece nu se efectuaseră cercetări pe teren ne-am deplasat la Videle, unde am reuşit să obţinem importante informaţii suplimentare[6]. Astfel, am aflat că monedele constituie un singur tezaur, descoperit de locuitorul Ion B. Iordache, pe cînd îşi săpa via din Dealul Glugii, situat la confluenţa apei Sericului cu Glavaciocul; de-a lungul Sericului mergea în vechime „Drumul Haiducilor". Monedele s-au aflat într-un vas de lut care s-a pierdut. Parcurgînd Dealul Glugii în zona viei lui Ion B. Iordache am recoltat din arătură numeroase fragmente ceramice aparţinînd culturii Glina III [7].

Descoperitorul a înstrăinat repede monedele, cedîndu-i, în condiţii necunoscute, 80 de piese lui Atanasie Caracîciu, care va preda 61 dintre ele Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei, iar trei exemplare (o tetradrahmă din Thasos şi două drahme din Dyrrhachium) le-a dăruit

[1] O. Iliescu, CrestCol., 2, 1961, p. 658.

[2] *Ibidem*, p. 658 — 668.

[3] IGCH, p. 87, nr. 631 şi p. 90, nr. 658, prezintă tezaurele ca fiind descoperite în com. Furculeşti, la 21 km sud-vest de Alexandria. Aceeaşi confuzie la C. Beda, CN, 3, 1980, p. 144, nota 2.

[4] IGCH, p. 90, nr. 658, menţionează în plus în componenţa tezaurului opt monede geto-dacice şi o imitaţie a denarului roman republican.

[5] B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 191; idem, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 30.

[6] Am obţinut informaţiile de la urmaşii descoperitorului, Ion B. Iordache, decedat între timp, şi în special de la două persoane apropiate acestuia, preotul Nicolae Stănescu şi Anton Smărăndescu, pensionar. Mulţumim prof. dr. doc. B. Mitrea pentru îndemnul de a face aceste investigaţii la locul descoperirii.

[7] Precizarea materialului ceramic o datorăm Ersiliei Tudor, căreia îi aducem mulţumirile noastre.

S C I V A, t. 36, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1985, p. 258—260

locuitorului Anton Smărăndescu. Aceste ultime monede se prezintă după cum urmează [8]:

THASOS

1. AR ↑ 16,60 g; 31 mm. Sigla M. Fig. 1/1.
Le Rider, p. 189, pl. IV, nr. 52, grupa VIII-a, a. 148 — 60 i.e.n.

DYRRHACHIUM

Meniskos — Archippou

2. AR ↖ 3,09 g; 17 mm. Fig. 1/2.
Maier, 144; Ceka, 318.

Meniskos — Lykiskou

3. AR ↑ 2,96 g; 17 mm. Fig. 1/3.
Maier, 278; Ceka, 325.

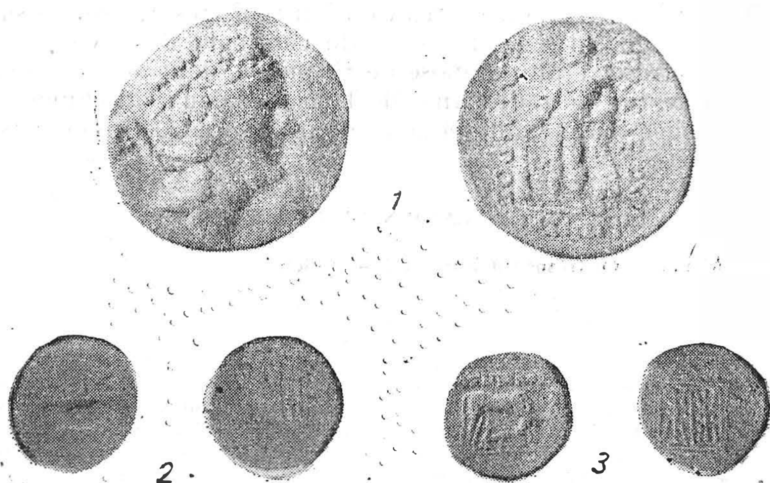

Fig. 1. Monede din tezaurul de la Furculești — Videle.

În concluzie, la Furculești — Videle s-a descoperit un singur tezaur, cunoscîndu-se existența a 83 de piese, dintre care: tetradrahme din Maronea — 1 ex., tetradrahme din Thasos — 21 ex., drahme din Dyrrhachium — 42 ex. (Meniskos — Archippou 4 ex., Meniskos—Dionysiou 10 ex., Meniskos — Kallonos 2 ex., Meniskos — Lykiskou 8 ex., Meniskos — Philota 3 ex., Xenon — Philiia 1 ex., Xenon — Philodamou 4 ex., Xenon — Charopinou 1 ex., Philon — Meniskou 7 ex., Philotas — Kleanoros 1 ex., 1 imitație Meniskos — Meniskou?)și neprecizate — 19 ex. Tezaurul se apropie ca structură de tezaurele mixte descoperite la Militari — București [9], Radovanu — jud. Giurgiu [10], Viișoara — jud. Bacău [11] și într-o

[8] Posesorul a împrumutat cu ani în urmă monedele spre identificare unei persoane care s-a prezentat din partea muzeului din Alexandria, al cărui nume nu l-a putut preciza; la muzeul din Alexandria nu se cunoștea însă existența acestor piese. Trimiterile noastre se referă la lucrările: G. Le Rider, în *Guide de Thasos*, Paris, 1968; A. Maier, NZ, n. F., I, 1908, p. 1 — — 33; H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972.

[9] Maria Cojocărescu, SCN, 6, 1975, p. 195 — 199.

[10] D. Șerbănescu, apud B. Mitrea, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 311, 20.

[11] B. Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 27 — 93; idem, SCN, 3, 1960, p. 449 — 450; C. Buzdugan, SCN, 6, 1975, p. 201 — 206 (=IGCH, p. 88, nr. 640).

anume măsură și de cele de la Suhaia — jud. Teleorman [12] și Hilib, com. Ojulda — jud. Covasna [13], ultimele două conținînd și denari romani republicani. Relativ la datarea tezaurului, părerile specialiștilor converg spre acceptarea, pentru această grupă de tezaure mixte, a unui *terminus post quem* situat în primele decenii ale secolului I î.e.n., fără a depăși oricum jumătatea veacului [14].

NOTE SUR LA DÉCOUVERTE MONÉTAIRE DE L'ANNÉE 1958 DE FURCULEȘTI, VILLE DE VIDELE, DÉP. DE TELEORMAN

RÉSUMÉ

L'auteur présente les résultats d'une enquête sur le terrain, concernant les deux trésors monétaires découverts en 1958 à Furculești—Videle, dép. de Teleorman. Il s'agit en réalité d'un seul trésor, trouvé sur le plateau Dealul Glugii, situé à proximité du confluent des rivières Sericul et Glavacioc. Le trésor était composé de 83 pièces, dont 61 antérieurement publiées et 3 ex. (un tétradrachme de Thasos et deux drachmes de Dyrrhachium) publiés maintenant pour la première fois, 19 monnaies demeurant non-précisées.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Monnaies du trésor de Furculești — Videle.

[12] Maria Chițescu, SCN, 4, 1968, p. 452 — 455 ; eadem, RRCD, p. 280, nr. 190 ; C. Beda, *op. cit.*, p. 136 (= IGCH, p. 89, nr. 652).

[13] Székely Zoltán, CN, 3, 1980, p. 3 — 10.

[14] În afară de lucrările deja citate, vezi și : I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 77 — 78 ; Gh. Poenaru Bordea, O. Stoica, BMI, 42, 1973, 1, p. 30 ; Gh. Poenaru Bordea, *Circulation des monnaies d'Apollonia et de Dyrrachion en Dacie pré-romaine et dans la région du Bas-Danube*, în vol. *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1973 (1983), p. 232 — 235 ; M. Babeș, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 125 — 139 ; N. Conovici, *Aspecte ale circulației drahmelor din Dyrrhachium și Apollonia în peninsula Balcanică și Dacia*, comunicare la Primul Simpozion național de numismatică, Craiova, 18 — 19 mai 1984.

ÎMPLINIREA A 150 DE ANI DE LA ÎNCEPUTURILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE (1834—1984)

Institutul de Arheologie a comemorat la 26 octombrie 1984 întemeierea uneia dintre cele mai vechi și mai prestigioase instituții de cultură ale țării, a cărei creare în 1834 și a cărei dezvoltare ulterioară au fost nemijlocit legate de activitatea unor pasionați iubitori ai istoriei naționale, ca Mihalache Ghica, Al. Odobescu, V. Alexandrescu-Urechia, A. Treboniu Laurian, Cesar Bolliac, D. Berindei, M. C. Sutzu, N. Mavros, M. Kogălniceanu, N. Bassarabescu, Spiru C. Haret, Gr. Tocilescu, G. Murnu, V. Pârvan, I. Andrieșescu și urmașii acestei ilustre pleiade.

Momentul comemorativ a fost precedat de publicarea unei serii de studii care, întemeindu-se în cea mai mare parte pe documente inedite de arhivă, au reconstituit pentru prima dată istoria acestor 150 de ani de eforturi și progrese în slujba descoperirii, conservării și valorificării științifice a patrimoniului arheologic al țării, de o inestimabilă valoare istorică (cf. SCIVA, 35, 1984, 1 — 3).

Comemorarea a început la ora 9 a.m. în sala bibliotecii Institutului de Arheologie din str. N. Iorga nr. 21 printr-o ședință plenară, prezidiul fiind alcătuit din directorul Institutului, dr. C. Preda și din precedenții directori, prof. Vl. Dumitrescu, acad. prof. Em. Condurachi și prof. D. M. Pippidi. Ședința a fost onorată de asemenea de oaspeți de la Universitatea din București și de la instituțiile de profil — Facultatea de Istorie-Filozofie, institute de cercetare, muzee—, cît și de foști și actuali membri ai Institutului de Arheologie.

Comunicarea dr. C. Preda, intitulată „Istoricul Muzeului Național de Antichități-Institutul de Arheologie", a evocat principalele etape ale evoluției instituției de la crearea Muzeului de Istorie Naturală și Antichități din București la 3 noiembrie 1834 prin decretul domnitorului Alexandru Ghica, la organizarea autonomă a Muzeului Național de Antichități, sancționată prin decretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza din 25 noiembrie 1864 și la înființarea în 1956 a Institutului de Arheologie care a înglobat Muzeul Național de Antichități ca pe o secție a sa. Comunicarea dr. C. Preda a evocat de asemenea personalitățile științifice de prestigiu care au ilustrat activitatea instituției și a pus în evidență problemele majore ale istoriei naționale a căror cunoaștere a beneficiat în mod hotărîtor prin cercetările complexe ale Muzeului Național de Antichități și Institutului de Arheologie, cercetări concretizate în special în ultimele decenii în sute de publicații — volume periodice, monografii, sinteze — editate în țară și în străinătate.

După comunicare au luat cuvîntul, în ordinea cronologică a exercitării mandatelor de directori, prof. Vl. Dumitrescu, acad. prof. Em. Condurachi și prof. D. M. Pippidi. Prof. Vl. Dumitrescu a insistat asupra eforturilor pline de abnegație ale colectivului M.N.A. pentru reorganizarea colecțiilor și a expoziției în urma transferării muzeului din localul Universității în acela actual din str. I. C. Frimu nr. 11, în anul 1931. Acad. prof. Em. Condurachi a evidențiat însemnătatea realizărilor membrilor muzeului și institutului din generația elevilor lui Pârvan și din generațiile mai tinere, din perspectiva ideii că importanța unei națiuni pe plan internațional este de apreciat în funcție de valoarea aportului ei la cultura universală.Prof. dr. D. M. Pippidi s-a referit la colecțiile arheologice, la colectivul de cercetători și la publicațiile Institutului de Arheologie în perioada 1971—1981.

A urmat alocuțiunea prof. N. Boboc, din partea Rectoratului Universității din București, care a subliniat importanța cercetării istorice și arheologice pentru cunoașterea trecutului, dar mai ales pentru înțelegerea prezentului și scrutarea viitorului. Dr. P. Oprescu a dat citire mesajului adresat în numele Institutului de Istorie „N. Iorga" de către directorul acestuia, prof. Șt. Ștefănescu, exprimînd cu căldură prețuirea realizărilor instituției sărbătorite. Dr.Panait I. Panait, directorul Muzeului de Istorie și de Artă al municipiului București, a evocat colaborarea îndelungată și fructuoasă ce leagă acest muzeu de M.N.A. — Institutul de Arheologie, ai cărui membri au participat activ la dezvelirea unor importante vestigii arheologice pe teritoriul capitalei.

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie, 1985, p. 261—265

Cu această ocazie festivă a fost dezvelită, în holul central al institutului, o placă comemorativă, realizată cu ajutorul directorului Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, dr. A. Rădulescu. Placa poartă următorul text:
„1834—1984. O sută cincizeci de ani de la înființarea Muzeului de Istorie Naturală și Antichități, devenit Muzeul Național de Antichități în 1864 și Institut de Arheologie în 1956".

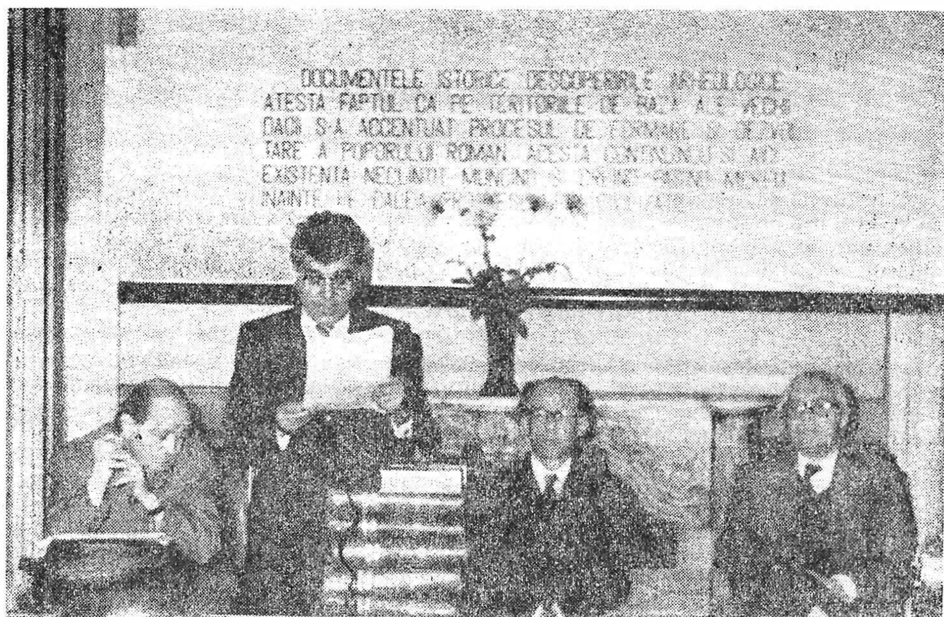

Fig. 1

Comemorarea a inclus și vernisajul unei deosebit de interesante expoziții de documente, materiale arheologice și publicații, organizată în mare parte prin eforturile dr. Al. Păunescu. Expoziția prezintă fotocopiile a numeroase documente legate de istoria Muzeului, între care se află Proiectul de înființare, redactat de banul Mihalache Ghica, decretul lui Alexandru Ghica din 1834, numere ale revistei „Muzeu Național", decretul din 1864 al lui Alexandru Ioan Cuza, legile și regulamentele din 1874 și 1893 referitoare la explorările arheologice și obiectele antice, acte relative la cele mai importante colecții din țară și din străinătate donate sau achiziționate (D. C. Butculescu, M. Kogălniceanu, N. Beldiceanu, Gr. Buțureanu ș.a.), procese verbale, rapoarte asupra cercetărilor sistematice inițiate de M.N.A., memorii și corespondență oficială legate de săpăturile arheologice, de protecția monumentelor și de activitatea membrilor instituției, cît și fotografiile foștilor ei directori.

Materialele arheologice din expoziție sînt edificatoare pentru importanța și varietatea descoperirilor realizate în ultimele decenii pe șantierele Institutului de Arheologie, acoperind cultura materială și spirituală a marilor epoci ale istoriei noastre, pînă în evul mediu: paleolitic — prin descoperirile de la Valea Dîrjovului, Valea Oltului, Saligny-Făclia, Peștera, Castelul, Ripiceni, Româneşti-Dumbrăvița, Tincova, Coșava; neolitic — prin șantierele de la Cernica, Glăvănești Vechi, Ghigoești, Vădastra, Radovanu, Drăgușeni, Căscioarele; perioada de tranziție la epoca bronzului — săpăturile de la Ostrovul Corbului; epoca bronzului — prin șantierele mai vechi și mai noi de la Monteoru, Năeni, Bistreț și Odaia Turcului; prima epocă a fierului — prin vestigiile civilizației tracice descoperite la Bogdan Vodă, Babadag, Insula Banului, Mediaș: epoca geto-dacică — prin cercetările de la Cotofenii din Dos, Zimnicea, Satu Nou, Cîrlomănești, Piscu Crăsani, Popești, Dinogeția, Borosești — și raporturile cu civilizația greacă atestată la Histria, Argamum, Nuntași: epoca romană, atît în provinciile imperiului — prin cercetările de la Tropaeum Traiani, Noviodunum, Dinogeția, Enisala, Piatra Frecăței, Alba Iulia — cît și în teritoriile dacilor liberi, prin descoperirile de la Poienești, Poiana Dulcești, Mătăsaru, Șirna; epoca medievală, de la începuturi pînă în secolul al XV-lea, prin șantierele de la Bratei, Piatra Frecăței, Ionești, Galații Bistriței, Șirna: prin cercetările de la Izvoru, Dervent, Canlia, Păuleasca, Bucov, Radovanu, Slon, Alba Iulia, Ungra, Păcuiul lui Soare, Sânnicolau de Beiuș, Dinogeția, Voivozi, Nufărul, cît și prin descoperirile de la Curtea de Argeș, Zimnicea, Tîrgoviște, Enisala, Coconi, Dealul Cornet, Verniceni Mari, Suceava, Frumoasa, Humor.

Fig. 2

Fig. 3

În sfîrşit, expoziţia de carte prezintă publicaţiile periodice ale M.N.A. şi ale Institutului de Arheologie şi o parte din cele mai importante lucrări de sinteză, monografii şi studii de arheologie şi istorie antică publicate în ţară şi peste hotare, din secolul trecut şi pînă astăzi, făcînd evidente cîştigurile ştiinţifice majore pe care istoriografia noastră le datorează activităţii îndelungate şi susţinute a Muzeului Naţional de Antichităţi şi Institutului de Arheologie.

Simpozionul a constituit astfel un moment de bilanţ şi un important prilej de nouă subliniere a misiunii pline de răspundere ce revine Institutului de Arheologie al Universităţii din Bucureşti, de o parte ca datorie de onoare faţă de prestigioasa tradiţie pe care a moştenit-o, iar de altă parte în faţa sarcinilor sporite ce îi stau în faţă în condiţiile actuale, pentru cercetarea cît mai complexă şi accelerată, pentru protejarea şi pentru valorificarea riguros ştiinţifică a patrimoniului arheologic al ţării, în scopul îmbogăţirii progresive a bazei documentare a istoriei naţionale.

Alexandra Ştefan

COLOCVIUL XIII AL SECȚIEI ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE

In zilele de 6 — 7 decembrie 1984, la București, s-au desfășurat lucrările Colocviului XIII al Secției orînduirii comunei primitive a Institutului de arheologie. Tema Colocviului a fost *Evoluția tracilor în prima epocă a fierului pe teritoriul României*.

La lucrări au luat parte cercetători și muzeografi din Constanța, Brăila, Galați, Slobozia Oltenița, Tîrgoviște, Craiova, Satu Mare și Baia Mare. De la București au fost prezenți cercetători de la Institutul de arheologie, Muzeul de istorie al R. S. România, Muzeul de istorie a municipiului București și studenți de la Facultatea de istorie și filozofie București.

Prima parte a programului a fost dedicată comemorării a 10 ani de la moartea prof. dr. doc. Ion Nestor. În cadrul acestei evocări Vlad Zirra a vorbit despre *Metodele folosite de prof. Ion Nestor în cercetarea arheologică*. În continuare au fost prezentate o serie de comunicări privind *Contribuția prof. Ion Nestor la cercetarea epocii neolitice* (Eugen Comșa), *epocii bronzului* (Eugenia Zaharia); *primei epoci a fierului* (Alexandru Vulpe); *celei de-a doua epoci a fierului* (Mircea Babeș); *epocii migrațiilor* (Radu Harhoiu) și *epocii feudale* (Radu Popa). În comunicările amintite s-a scos în evidență grija prof. Ion Nestor în pregătirea cadrelor tinere de arheologi pentru cercetarea fiecărei epoci, descoperirile arheologice făcute de profesor în decursul celor cinci decenii de activitate.

În continuare s-au desfășurat lucrările propriu-zise ale Colocviului.

Lucrările au început prin două rapoarte:

Sebastian Morintz a prezentat un amplu raport intitulat: *Considerații asupra culturilor hallstattiene timpurii din estul României*, respectiv o sinteză a stadiului cercetărilor privind originea și evoluția comunităților locale de la începutul primei epoci a fierului din estul țării noastre, subliniindu-se raporturile strînse cu culturile din ținuturile vecine.

Alexandru Vulpe în raportul său intitulat: *Stadiul cercetărilor privind cultura Basarabi* a analizat amănunțit problemele referitoare la această cultură importantă, răspîndită pe un teritoriu vast din jumătatea de sud a țării.

Seria comunicărilor a fost deschisă de Vasile Boroneanț, care, în comunicarea *Complexul arheologic de la Chitila* a expus observațiile stratigrafice și rezultatele interesante ale săpăturilor sale de la Chitila, unde a descoperit și definit și un nou complex cultural.

În comunicarea sa *Observații asupra depozitului de bronzuri de la Bogdan Vodă* Ion Chicideanu a supus unei analize tipologice și comparative amănunțite piesele din componența acestui depozit din nordul țării.

Probleme ale evoluției primei epoci a fierului din nord-vestul României au fost aprofundate și îmbogățite cu date noi, semnificative, în comunicările prezentate de Carol Kacso (Baia Mare) despre *Probleme privind Hallstattul timpuriu din nordul României, în lumina săpăturilor de la Lăpuș* și de Tiberiu Bader (Satu Mare) *Unele considerații privind descoperirile culturii Gava din nord vestul Transilvaniei.*

O interesantă sinteză a pregătit și expus Adriana Stoia despre *Fierul și originea metalurgiei fierului în ținuturile noastre.*

Tiberiu I. Muscă (Tîrgoviște) a prezentat comunicarea: *Prima vîrstă a fierului pe teritoriul județului Dîmbovița în lumina ultimelor cercetări.*

În cea de a doua zi a lucrărilor Mihalache Brudiu (Galați) a vorbit despre *Un mormînt hallstattian tumular în sud-estul Moldovei.* Este una din numeroasele descoperiri făcute de arheologul amintit pe întinsul Cîmpiei Covurluiului, cu prilejul lucrărilor de amenajare a sistemului de irigații din zonă. Nicolae Harțuche (Brăila) a făcut o expunere despre *Descoperirile din prima epocă a fierului din județul Brăila*, în care a insistat și asupra cercetărilor sale din așezarea de tip Babadag de la Siliștea (Nazîru).

Ultima comunicare a fost o sinteză interesantă a lui Mihai Irimia (Constanța) despre *Hallstattul timpuriu și mijlociu în Dobrogea. Stadiul actual al cercetărilor*, Autorul comunicării s-a referit la o serie de descoperiri făcute în ultima vreme mai ales, în preajma Dunării, unde se constată și contacte, rare, cu cultura Basarabi, din Muntenia.

Concluziile Colocviului au fost expuse de către Sebastian Morintz.

În cursul lucrărilor, după fiecare comunicare, s-au desfășurat discuții, făcîndu-se cu acel prilej un util schimb de păreri.

Eugen Comșa

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie, 1985, p. 266.

COLOCVIUL XIII AL SECȚIEI ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE

În zilele de 6 — 7 decembrie 1984, la București, s-au desfășurat lucrările Colocviului XIII al Secției orînduirii comunei primitive a Institutului de arheologie. Tema Colocviului a fost: *Evoluția tracilor în prima epocă a fierului, pe teritoriul României.*

La lucrări au luat parte cercetători și muzeografi din Constanța, Brăila, Galați, Slobozia Oltenița, Tîrgoviște, Craiova, Satu Mare și Baia Mare. De la București au fost prezenți cercetători de la Institutul de arheologie, Muzeul de istorie al R. S. România, Muzeul de istorie a municipiului București și studenți de la Facultatea de istorie și filozofie București.

Prima parte a programului a fost dedicată comemorării a 10 ani de la moartea prof. dr. doc. Ion Nestor. În cadrul acestei evocări Vlad Zira a vorbit despre *Metodele folosite de prof. Ion Nestor în cercetarea arheologică.* În continuare au fost prezentate o serie de comunicări privind *Contribuția prof. Ion Nestor la cercetarea epocii neolitice* (Eugen Comșa), *epocii bronzului* (Eugenia Zaharia); *primei epoci a fierului* (Alexandru Vulpe); *celei de-a doua epoci a fierului* (Mircea Babeș); *epocii migrațiilor* (Radu Harhoiu) și *epocii feudale* (Radu Popa). În comunicările amintite s-a scos în evidență grija prof. Ion Nestor în pregătirea cadrelor tinere de arheologi pentru cercetarea fiecărei epoci, descoperirile arheologice făcute de profesor în decursul celor cinci decenii de activitate.

În continuare s-au desfășurat lucrările propriu-zise ale Colocviului.

Lucrările au început prin două rapoarte :

Sebastian Morintz a prezentat un amplu raport intitulat : *Considerații asupra culturilor hallstattiene timpurii din estul României*, respectiv o sinteză a stadiului cercetărilor privind originea și evoluția comunităților locale de la începutul primei epoci a fierului din estul țării noastre, subliniindu-se raporturile strînse cu culturile din ținuturile vecine.

Alexandru Vulpe în raportul său intitulat : *Stadiul cercetărilor privind cultura Basarabi* a analizat amănunțit problemele referitoare la această cultură importantă, răspîndită pe un teritoriu vast din jumătatea de sud a țării.

Seria comunicărilor a fost deschisă de Vasile Boroneanț, care, în comunicarea *Complexul arheologic de la Chitila* a expus observațiile stratigrafice și rezultatele interesante ale săpăturilor sale de la Chitila, unde a descoperit și definit și un nou complex cultural.

În comunicarea sa *Observații asupra depozitului de bronzuri de la Bogdan Vodă* Ion Chicideanu a supus unei analize tipologice și comparative amănunțite piesele din componența acestui depozit din nordul țării.

Probleme ale evoluției primei epoci a fierului din nord-vestul României au fost aprofundate și îmbogățite cu date noi, semnificative, în comunicările prezentate de Carol Kacso (Baia Mare) despre *Probleme privind Hallstattul timpuriu din nordul României, în lumina săpăturilor de la Lăpuș* și de Tiberiu Bader (Satu Mare) *Unele considerații privind descoperirile culturii Gava din nord vestul Transilvaniei.*

O interesantă sinteză a pregătit și expus Adriana Stoia despre *Fierul și originea metalurgiei fierului în ținuturile noastre.*

Tiberiu I. Muscă (Tîrgoviște) a prezentat comunicarea : *Prima vîrstă a fierului pe teritoriul județului Dîmbovița în lumina ultimelor cercetări.*

În cea de a doua zi a lucrărilor Mihalache Brudiu (Galați) a vorbit despre *Un mormînt hallstattian tumular în sud-estul Moldovei.* Este una din numeroasele descoperiri făcute de arheologul amintit pe întinsul Cîmpiei Covurluiului, cu prilejul lucrărilor de amenajare a sistemului de irigații din zonă. Nicolae Harțuche (Brăila) a făcut o expunere despre *Descoperirile din prima epocă a fierului din județul Brăila*, în care a insistat și asupra cercetărilor sale din așezarea de tip Babadag de la Siliștea (Nazîru).

Ultima comunicare a fost o sinteză interesantă a lui Mihai Irimia (Constanța) despre *Hallstattul timpuriu și mijlociu în Dobrogea. Stadiul actual al cercetărilor*. Autorul comunicării s-a referit la o serie de descoperiri făcute în ultima vreme mai ales, în preajma Dunării, unde se constată și contacte, rare, cu cultura Basarabi, din Muntenia.

Concluziile Colocviului au fost expuse de către Sebastian Morintz.

În cursul lucrărilor, după fiecare comunicare, s-au desfășurat discuții, făcîndu-se cu acel prilej un util schimb de păreri.

Eugen Comșa

HADRIAN DAICOVICIU

1932 — 1984

Dispariţia la Cluj în 4 octombrie 1984 a profesorului universitar şi directorului Muzeului de istorie al Transilvaniei, Hadrian Daicoviciu, pe cît de fulgerătoare pe atît de neaşteptată, lasă în urmă un gol dureros şi solidarizează obştea istoricilor Antichităţii şi arheologilor într-un sentiment de tristeţe adîncă. Într-o sferă de preocupări de felul celei în care s-a manifestat cu talent, pasiune şi vigoare de-a lungul a trei decenii, măiestria şi competenţa se cîştigă cu încetul, prin îndelungate acumulări şi eforturi mari sprijinite de daruri native. Ajuns în preajma culmilor de pe care strădaniile de-o viaţă i-ar fi dat dreptul să privească cu înţelepciune şi cu îndreptăţită mulţumire edificiul pe care l-a creat sau la a cărui înălţare a contribuit într-o atît de mare măsură, Hadrian Daicoviciu a fost lipsit, printr-un absurd şi profund nedrept capriciu al soartei, atît de satisfacţia încununării operei sale cît şi de primirea tuturor semnelor de preţuire şi recunoştinţă, din partea colegilor, a elevilor săi şi a unor cercuri încă mult mai largi, pe care le-a meritat din plin.

Născut în Cluj în 11 octombrie 1932 într-o familie de cărturari în care prestigiul şi opera tatălui, darurile moştenite de la mamă şi mediul de educaţie i-au marcat şi condus vocaţiile de-a lungul anilor formării, Hadrian Daicoviciu şi-a făcut studiile liceale la Sibiu şi la Cluj, unde le-a încheiat meritoriu în 1951. Student vreme de doi ani al Facultăţii de istorie a Universităţii „V. I. Lenin” din Kazan (U.R.S.S.), a revenit din toamna anului 1953 la Cluj la Universitatea al cărei strălucit licenţiat va deveni în anul 1955 şi pe care o va sluji cu credinţă pînă în ultima zi a vieţii sale. Pe rînd preparator (1955—1957), asistent (1957—1960), lector (1960—1973) şi apoi conferenţiar la disciplinele istoria veche a României şi arheologie, Hadrian Daicoviciu a urcat pînă în vîrf toate treptele unei cariere universi-

SCIVA, tomul 36 nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie, 1985, p. 267—269

tare strălucite în care a preluat și dus mai departe torța aprinsă de înaintașii săi, devenind din 1978 profesor titular. Sutelor de studenți clujeni care i-au frecventat cursurile și care l-au înconjurat la seminarii, primind uneori de la el imbolduri ce le-au marcat evoluția ulterioară, dar care în toate cazurile au avut privilegiul de a se împărtăși din bogăția de cunoștințe și din pasiunea profesorului, li se adaugă cei de la Institutul Pedagogic din Oradea (1961—1966).

Doctor în științe istorice al Universității din Cluj cu o teză — *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* — susținută în 1971 și care a însemnat o nouă treaptă ascendentă în cercetarea societății și civilizației dacice, Hadrian Daicoviciu a cultivat în mod firesc și permanent principiile integrării activității pedagogice cu investigația științifică și cu valorificarea în muzeografie, presă, mijloace audio-vizuale ca și pe alte căi a cîștigurilor istoriografiei românești, principii care dealtfel au fost dintotdeauna proprii marilor cărturari. În strînsă legătură cu pregătirea la Universitate a viitoarelor generații de profesori, istorici, arheologi și muzeografi, a desfășurat o impresionantă muncă de cercetare și de organizare care din 1966 a intrat în tipare administrative odată cu numirea lui drept șef al secției dacoromane la Muzeul de istorie al Transilvaniei. În 1968 a devenit directorul adjunct, iar din 1974 directorul acestui muzeu.

Lista lucrărilor pe care ni le lasă Hadrian Daicoviciu la mult prea timpuria sa dispariție este impresionantă prin lungime * dar exprimă totuși destul de puțin din activitatea pe care a avut-o și din influența pe care a exercitat-o asupra unor cercuri foarte largi de auditori și de apropiați ai domeniului istoriei și civilizațiilor dacică, romană și daco-romană. Ca în foarte multe alte domenii, nu atît numărul cît calitatea și eficiența lucrărilor sînt cele ce definesc pe autorul lor. Titlurile sub care și-a publicat contribuțiile sînt în schimb semnificative pentru sfera preocupărilor sale ca și pentru temele în care a împins înainte sau a ridicat la un nivel superior realizările înaintașilor. Conținutul cărților, al studiilor și articolelor sale, care printre altele i-au adus devreme, în 1965, premiul „Vasile Pârvan" al Academiei R. S. România, acordat monografiei *Dacii*, l-au așezat încă de atunci la loc de cinste printre istoricii generației sale și i-au asigurat totodată recunoaștere și prețuire în cercurile științifice din afara hotarelor țării.

Dincolo de lucrările care ne rămîn de la Hadrian Daicoviciu și care, poate mai mult la el decît la alții, reprezintă doar o parte a bilanțului pe care accidentul tragic de la 4 octombrie 1984 ne obligă să-l facem, activitatea sa de teren, de organizare și conducere a unora dintre cele mai importante șantiere arheologice transilvănene, îl definește pe cel dispărut. Printre aceste șantiere au fost cele de la Grădiștea Muncelului și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe rînd capitalele Daciei pre-romane și romane, șantiere școală în sensul mai larg al cuvîntului și șantiere-laborator, care au devenit și grație lui locuri de intensă efervescență spirituală și științifică. Prin locul și activitatea din cadrul Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național ca și prin numeroșii săi studenți și colaboratori care, formați în centrul clujean, l-au multiplicat pe cuprinsul țării și mai ales în Transilvania, Hadrian Daicoviciu a fost prezent pe un foarte mare număr de șantiere și de fapt își continuă și pe mai departe opera. Căci prin această legătură profundă și generoasă dintre generații, la fel ca în orice familie,

* Bibliografia lucrărilor lui Hadrian Daicoviciu, întocmită de Ioana Bogdan-Cătăniciu, se publică în *Dacia*, N.S., 28, 1985.

se asigură atît continuitatea cît și evoluția ascendentă a mai marii familii a arheologiei românești.

Hadrian Daicoviciu a fost un mare profesor, un cercetător pasionat şi talentat, un neobosit organizator și conducător, un patriot militant și eficient și a fost în același timp un om de aleasă spiritualitate, multilateral în sensul cel mai bun al cuvîntului, a cărui mult prea scurtă prezență efectivă pe scena științei și culturii românești marchează totuși o solidă linie de legătură între marea generație a înaintașilor și generația care se maturizează sub ochii noștri. În aceste momente încă atît de apropiate de data la care ne-a părăsit, este greu să departajezi accentele și greutățile ce revin diferitelor laturi ale activității și personalității sale. Mi se pare că o asemenea departajare și ierarhizare nu va putea fi făcută și nu va fi necesară nici în viitor, deoarece la Hadrian Daicoviciu aceste laturi s-au împletit strîns și armonios, s-au intercondiționat și astfel el va rămîne prezent printre noi cu toate multele lucruri bune pe care le-a făptuit. Este un motiv în plus ca la pierderea unui mare coleg și prieten să ne aplecăm frunțile și să rostim cuvintele învățate de la strămoșii noștri : *Sit tibi terra levis.*

Radu Popa

LINDA ELLIS, *Techniques in Archaeology. A Guide to the Literature*, 1920—1980, Gerland Publishing, Inc., New York & London, 1982, 419 p.

Cercetătoarea americană Linda Ellis, care a vizitat în cîteva rînduri România pentru documentare și diferite cercetări, ne oferă o interesantă carte în care adună cele mai importante lucrări apărute în diferite țări, de-a lungul unei lungi perioade de cercetare arheologică, cuprinzînd anii 1920—1980. Cartea este de fapt o listă bibliografică ce include lucrări elaborate prin metode de cercetare noi în arheologie, în speță lucrările care privesc cercetarea interdisciplinară în arheologie.

Chiar și simpla enumerare a celor șase părți în care sînt ordonate lucrările ne dezvăluie diversitatea metodelor și posibilităților noi de cercetare existente azi în arheologie, metode care, chiar dacă par specifice unor domenii fără prea multă legătură cu arheologia, au devenit de fapt modalități curente de investigare arheologică, într-o viziune nouă, modernă, de a aborda cercetarea în acest domeniu.

Prima parte, foarte scurtă dealtfel, cuprinde lucrări generale de metodologie modernă, de genul cărții lui D. Brothwell și E. Higgs — *Science in arcaeology*.

Capitolul II — Metode de prospectare — înmănunchiază lucrările care se referă la metodele electrice și magnetice de prospectare în arheologie, de detectare a metalelor, studiile fotografice din baloane și satelit sau cele fotogrametrice și stereoscopice, ca și studiile care privesc folosirea radarului în arheologie.

Capitolul III — Cronometria — include metodele de datare radiometrice și neradiometrice. Prima grupă se referă la binecunoscutele metode de datare absolută: radiocarbon, potasiu-argon, dezintegrarea uraniului, termoluminiscența. Între metodele neradiometrice amintim, alături de cele folosite de mai mult timp — dendrocronologia, arheomagnetismul—, unele aplicate abia în ultimii ani, precum hidratarea obsidianului, racemizarea amino-acizilor și metoda de datare fluorină-uraniu-nitrogen.

Cel de-al IV-lea capitol — Reconstrucția mediului — este divizat în mai multe părți. Prima parte include lucrări din domeniul litosferei/atmosferei ce se referă la studiul solului și analiza chimică a diferiților compuși ai săi (de exemplu fosfații) precum și la foarte importantele lucrări privind determinarea paleoclimatului și paleotemperaturii, extrem de interesante fiind cele care privesc carotele extrase de pe fundul mărilor și oceanelor sau din calota de gheață a Groenlandei. Cea de a doua parte se referă la biosferă cu concentrarea atenției asupra cercetărilor de faună mamalogică și malacologică și chiar la unele produse ale animalelor descoperite în contexte preistorice; a cercetărilor paleofloristice (palinologice și paleoetnobotanice) și cele privind omul și dieta sa analizată prin recuperarea coprolitelor și a paleopatologiei surprinsă la diferite niveluri culturale ale evoluției umane.

Capitolul V cuprinde interesante lucrări cu privire la „Analiza materialelor" prin metoda microscopică (petrografie, metalografie, microscopie electronică), prin analize chimice, fizico-chimice (spectrometrie la infraroșu, difracția razelor X, spectrometrie Mössbauer), analiza elementelor prin spectrometria cu emisie optică, spectrometrie cu absorbție atomică, spectrometrie fluorescentă a razelor, X etc., analize izotopice sau a diferitelor cercetări asupra proprietăților materialelor ca de exemplu monede, ceramică sau diferite obiecte de metal.

În sfîrșit, capitolul VI face cunoscute cele mai importante lucrări ce privesc folosirea matematicii și calculatorului în arheologie, metodelor statistice și ale determinărilor cantitative efectuate pe diverse materiale atribuite anumitor culturi, din paleolitic pînă în evul mediu.

Menționăm, de asemenea, că lucrarea este însoțită de index geografic, index al metodelor, index al materialelor și index pe autori, ceea ce face din cartea Lindei Ellis un excelent instrument de lucru.

Desigur că specialiștii dintr-un domeniu sau altul, cuprins între tehnicile de laborator folosite în arheologie în actual, nu vor găsi întotdeauna toate sau cele mai recente lucrări din fiecare specialitate; ar fi fost dealtfel și greu să fie cuprinse de autoare și probabil nici spațiul tipografic nu ar fi permis materializarea unei astfel de intenții.

În schimb, considerăm că lucrarea prezentată este extrem de interesantă pentru orice specialist care lucrează pentru aflarea adevărului în cercetarea arheologică și în primul rînd pentru arheolog, pentru că el

S C I V A, t. 36, nr. 3, București, iulie—septembrie 1985, p. 270—274

este cel care conduce procesul de escavare și prin urmare este obligat să cunoască tot ceea ce poate oferi tehnica actuală în scopul unei abordări cît mai reale a posibilităților de descifrare a trecutului cel mai îndepărtat în vederea reconstituirii plenare a culturii materiale pre- și protoistorice.

Marin Cârciumaru

Inscripțiile Daciei romane, vol. III : Dacia Superior, 3. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului), adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Rusu în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann, București, 1984, 469 p. *

Recentul fascicul din seria *Inscripțiile Daciei romane* a culegerii naționale *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor* este cel de-al treilea la număr din vol. III consacrat așa-zisei *Dacia Superior* (Banatul și Transilvania, fără teritoriul de nord, devenit pe timpul lui Hadrian *Dacia Porolissensis* : dar sud-estul Transilvaniei aparținea Daciei *Inferior = Malvensis*). După prefață (p. 7 — 13), urmează *corpus*-ul propriu-zis al inscripțiilor (440 numere : p. 14 — 434), un tabel de concordanțe bibliografice (p. 435 — 440), abrevieri și bibliografie (p. 441 — 449), indici (p. 450 — 469). Ilustrația (fotografii și desene) este prezentată în text ; localitățile cu descoperiri epigrafice repertorizate se regăsesc pe harta de la p. 12.

Prezentarea acestei cărți are în vedere eliminarea unor erori de ordin epigrafic și bibliografic ; alte observații generale privesc modul de editare a inscripțiilor. Însemnările noastre urmează numerele de ordine din *corpus*.

15. O nepotrivire la sfîrșitul r. 6 între ilustrație și transcriere : în fotografie *[Ge]tas*, în desen *GETAES* (ligatura A+E, dar ultima nu se vede în fotografie). În transcriere *Getae]* (marteiat).

16. În r. 4. *Valeri* în desen (fotografia este obscură), *Valeria* în transcriere.

39. În r. 5. *LXIII G.M.* ultimele două sigle nu pot fi completate *G(e)m(inae)* ; dealtfel, din fotografie și chiar din desen rezultă că este mai degrabă un *N*, eventual epitetul *An[t(oniana)]* (în ligatură), cum se sugerează în CIL. Dedicantul *Aur(elius) Arimo* (r. 6 — 7) nu are *praenomen* : *T* de la începutul r. 6 este un simpulu sculpt (vezi în r. 2 între *ET* și *SILVA*—) (CIL, III, 12565 reproduce *AT*).

... În repertoriul epigrafic, inscripțiile de la Micia reprezintă unul din loturile cele mai importante de inscripții. Aici bibliografia generală asupra așezării este incompletă, lipsesc în special publicațiile mai noi privind săpăturile efectuate de Muzeul de istorie al R. S. România : vezi volumele de *Cercetări arheologice* editate de această instituție : I, 1975, p. 217 — 229 ; III, 1979, p. 105 — — 126.

53. În r. 1 — 2, *An[toni(ni)*, cu ligatura *N+I*, cum apare în desen și se vede, se pare, și în fotografie ; în transcrierea autorilor, *An[ton(ini)*.

55. Parantezele pătrate sînt așezate defectuos : cf. fig. 43.

61. Inscripție fragmentară inedită de la Micia : transcrierea propusă este defectuoasă, iar întregirea fantezistă. Propunîndu-ne a reveni asupra acestei inscripții, cu ilustrația adecvată, atragem acum atenția că în r. 1 sînt de fapt literele *AND* (ultimele două în ligatură), eventual *Alex]and[er* ; în r. 3, ... *EEXSO*..., iar în ultimul *MIC SS* (ligatura *M + I*), sugerînd *Mic(iens---) s(upra) s(cript ---)*.

63. După cum se vede destul de bine și în fotografia publicată, la începutul r. 3 se păstrează partea de jos a buclei literei *P* (nu este spărtura pietrei, cum reproduce desenul), iar nu *T* : este vorba de *praenomen*-ul prefectului, așa cum a citit primul editor al epigrafiei (L. Mărghitan).

75. Ne întrebăm dacă în r. 6 al inscripției numele prefectului, redat *MPLMRV* în desenul lui A. Fodor, nu este mai degrabă cel al lui Ampius Rufinus din inscripția nr. 63 : personajul și-ar fi îndeplinit prima și cea de-a treia miliție ecvestră la Micia, conducînd mai întîi o cohortă, revenind mai tîrziu la conducerea unei unități de cavalerie.

77. Altar cu inscripție, dispărut după descoperire ; inscripția săpată pe fața principală și pe o latură a monumentului. Multe elemente ale inscripției au rămas neînțelese chiar pentru Mommsen, cînd a inclus-o în CIL, III, 1343. Ocupîndu-ne de această ins-

* Pe verso paginii de titlu, se face mențiunea : „La excerptarea informațiilor epigrafice din publicații, pînă în anul 1971, au mai colaborat prof. dr. doc. N. Lascu, dr. D. Protase, dr. E. Chirilă și dr. N. Gudea”.

cripţie (*Studien zu den Militärgrenzen Roms, II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln-Bonn, 1977, p. 367 — 372), ne-am oprit în special la r. 6 — 7, unde am propus: *[et Iul(iae) et Plaut]il(ae) [Aug(ustarum)] DEP? [...]o bas(ilicam) al(ae) Cam(pagonum)*; propunerea numelor celor două *Augustae* se sprijină pe inscripţia miciensă contemporană (anul 204) nr. 47, iar întregirea pentru *BAS* a fost propusă deja de K. Torma. Pentru editorii IDR, III/3, acestea ar fi „restituiri dubioase", uitind că formula *sub cur(a) Iul(i) Terentiani pr(a)ef(ecti)* arată clar că este vorba de executarea unei lucrări (militare) — iar nu o restituire de genul *al[ae Bal[(avorum) mil.)]* (cum a propus N. Gostar): grija lucrărilor a avut-o prefectul alei I Hispanorum Campagonum (în r. 8 — — 10: *pr(a)ef. eq(uitum) s(upra) s(criptorum)*, cum completează, fie şi cu semn de întrebare, Mommsen). Pentru r. 7, s-ar putea eventual avea în vedere şi *basis* (cf. CIL. II, 1725; V, 4318). În încheiere se poate face observaţia că propunerile de întregire ale editorilor IDR, III/3 ar fi trebuit să ţină seama de textul transmis de sursele primare.

84. Neconcordanţă între desen (fotografia este obscură) şi transcriere (în special în r. 2).

88. Ultimul rînd este transcris *v(otum) solv(it)?*, dar în fotografie se văd destul de clar literele *V S*; în desen sînt redate şi alte semne (eventual, fotografia a fost retuşată, ceea ce ar explica diferenţele dintre aceasta şi desen).

116. Altar votiv, descoperit de L. Petculescu în 1979 şi comunicat nouă; indicaţia despre locul unde se păstrează (la un locuitor din Vulcez, com. Veţel, jud. Hunedoara) este după publicaţia noastră (în SCIVA, 31, 1980, 3, p. 457 — 458, nr. 2). I. I. Russu pretinde a observa la sfîrşitul r. 1, în marginea dreaptă a altarului, un *I*, care ar fi chiar hasta stîngă a lui *N* — ceea ce ar îndreptăţi lectura *Pluton(i)*. Dar editorul IDR, III/3, care nu a văzut inscripţia, se înşeală, iar desenul confecţionat după fotografia publicată de noi este fals: „hasta" respectivă este de fapt marginea din dreapta a altarului, căci fotografia a fost luată uşor oblic, pentru a da relief literelor, deci se vede parţial şi una din feţele laterale. Lectura corectă este deci *PLVTO*, indiferent dacă este *Pluto* la nominativ ori dativul lui *Plutus*.

118. „În r. 3 se disting literele *PREF*, deci *pr(a)ef(ectus)...*"; în desen apare ligatura *A+E*, dar în fotografie nu se vede nici o literă.

126. Ultimul rînd al inscripţiei (r. 5) nu se mai păstrează acum: această diferenţă (vezi fotografia şi desenul, redind starea actuală a inscripţiei) ar fi trebuit menţionată.

130. Fragment de altar votiv, reprodus „după o fotografie dată în anul 1974 de C.C. Petolescu (Bucureşti) (fig. 100)"; de fapt, piesa este publicată de noi în SCIVA, 28, 1976, 3, p. 394—395, nr. 2, fig. 1/3 (foto) (se află la Şcoala generală din Veţel, nu la Bucureşti).

Deşi am comunicat imediat lui I. I. Russu descoperirea, împreună cu lectura şi întregirea inscripţiei, d-sa se hazardează căutînd o soluţie diferită, pe baza unui desen propriu care falsifică textul epigrafic (o copie a acestuia ne-a trimis şi nouă încă din 1976, dar i-am atras atenţia că desenul nu este corect). Astfel, litera *S* din r. 1 este în realitate o frunză, iar în continuare apare *H* în ligatură cu *E* (acestea se observă chiar în reproducerea fotografică din *corpus*): foarte probabil, *He[rculi]*. În rîndul următor, *DOM* poate fi *Dom[estico]*, (dativ), însoţind eventual ca epitet pe *[Silvano]* din rîndul anterior; mai degrabă ni se pare însă a fi un nume: *Domes[ticus]* sau chiar *Dom[itius]* (vezi inscripţia miciensă nr. 73, în care apare *Dom(itius) Herculanus*, unul din cei doi *magist(ri) cultorum Hercul(is)*). În ultimul rînd, *FL*, cu hasta literei *L* mai lungă, pare a fi *nomen*-ul cohortei II Flavia Commagenorum — dedicantul putînd fi un militar.

Spre convingere, ţinem la dispoziţia ed. IDR, III/3 un estampaj al acestei inscripţii.

140. Transcrierea nu concordă cu realitatea (vezi fotografia şi desenul): în r. 2, ultimele litere sînt *AE*, deci nu *Ae(l)ia*; în r. 4 *ARAMA*, nu simplu *aram*; apare încă un rînd (r. 6), avînd gravată litera *P*, întregită *[p(osuit)]*, dar în fotografie (clară: retuşată?) nu se vede nimic.

141. Fiind vorba de un *lapi(darius)*, ar fi trebuit citată comunicarea Luciei Ţeposu-Marinescu despre atelierul lapidar de la Micia, publicată în rezumat în *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Constanza, 9 — 15 septembre 1977*, Bucureşti-Paris, 1979, p. 482.

143. Bibliografia asupra cavalerului trac în Dacia trebuie completată cu monografia lui N. Hampartumian, *Corpus Cultus Equitis Thracii* (EPRO, 74), IV. *Moesia Inferior (Romanian Section) and Dacia*, Leiden, 1979 (vezi şi observaţiile noastre, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 637 — 640): de adăugat relieful descoperit la Orlea (Dacia Inferior) (SCIVA, 33, 1982, 4, p. 435 — 437).

156. Vîrsta defunctului apare *IX* în desen *LX* în transcriere (fotografia este obscură).

157. Vîrsta defunctului apare în ilustraţie *XVII*, dar în transcriere XVIII: în ultimul rînd se văd, în desen (şi se pare la fel în fotografie) literele *P P P*, dar se transcrie şi se completează *f(ilio)? p(ientissim) p(osuit)*.

158. Neconcordanţă (r. 2 — 3) între desen (fotografia este inutilizabilă) şi transcriere (cognomenul defunctei).

184. Textul epigrafic adoptat este reprodus după publicaţia noastră din SCIVA, 27, 1976, 3, p. 393 — 394, nr. 1, fig. 1/1—2 (foto şi desen). În bibliografia de la această ins-

cripție, se menționează însă într-o paranteză : „lectura în r. 5 *ALAE CLA V*, C. C. Petolescu, cum am indicat noi în 1972”.

Pentru a risipi orice confuzie ce poate genera această notiță, amintesc următoarele : După apariția rectificării propuse de noi în 1976 în SCIVA, am primit o scrisoare expediată din Cluj-Napoca (2 octombrie 1976 : expeditorul nemenționat) conținind o fotografie după un desen (identic cu cel publicat în IDR, III/3, fig. 143 ; pe verso, cu creionul, însemnarea : „este la DR I” !), precum și o foaie dactilografiată dintr-o lucrare purtind indicația de pagină 375 (în colțul stîng de sus, o însemnare de mînă : „a. 1972”). În această pagină se prezintă, cu toată bibliografia, o unitate militară — din context *ala I Claudia nova miscellanea* : tot aici, inscripția în discuție este redată astfel : *[D M] Ulp(ius) [M]ettius vet. ex decur(ione) [a]lae Cla[ud...]*. Este posibil deci să existe o legătură între această anonimă misivă și afirmația din IDR, III/3, 184 : „cum am indicat noi în 1972”.

195. Materialul tegular de la Micia, în special din terme și castru, ar fi trebuit însoțit de desene și fotografii, pentru a ilustra varietatea tipurilor și fantezia gravorilor ștampilelor în redarea literelor și în special a ligaturilor : de exemplu, nr. 195, 9*b* (unde se citează de fapt 2 ștampile diferite ca grafie : vezi MuzNat, I, 1974, p. 250, nr. 12 — 13). Sub nr. 195, 10 se prezintă „cărămizi și fragmente, în vreo trei variante, cu scriere retrograd (spre stînga), lectura dinspre dreapta, pe trei rînduri” : la bibliografie se citează, între altele, MuzNat, I, p. 250 nr. 14 — 15 (în realitate, trebuia citat numai nr. 14 — ștampilă citită eronat de J. Szilágyi ; sub nr. 15 este același antroponim, dar ștampilă de tip diferit).

Din repertoriul ștampilelor legiunii XIII Gemina descoperite la Micia a fost exclusă o ștampilă apărută întîmplător la est de castru, aflată în colecția Școlii generale din Vețel : *LEG. XIII GE[m].[ANTONI NIGR.* (C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 397, nr. 6 : cf. CIL, III, 8 065, 11, de la Apulum).

196, 197. Se omite să se consemneze că L. Mărghitan este coautor al articolului despre ștampilele tegulare de la Micia, publicat în Muz Nat. I, 1974, p. 247 — 258.

197. Prezentarea ștampilelor cohortei II Flavia Commagenorum este confuză (editorii disting trei tipuri) : pentru clarificare, vom prezenta pe scurt descoperirile :

— *COH (ors) II FL(avia) COMM(agenorum)*. Imprimare inversă : litera *O* din *COH* este mai mică : piciorul hastei din stînga al celui de-al doilea *M* este mult prelungit cînd aspect de scriere cursivă. Această ștampilă a fost atribuită altădată eronat cohortei II Hisparorum (vezi rectificarea : C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 395 — 397, nr. 3 ; N. Gudea, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 519, nr. 3).

— *COH II FL COMC* („tipul I” în IDR, III/3, 197) : vezi L. Petculescu, Potaissa, 3, 1982, p. 87 — 88, nr. 3.

— *CO(hors) SE(cunda) FLA(via) C(ommagenorum)* (C. C. Petolescu, SCIVA, 27, 1975, 3, p. 397, nr. 4 ; incomplet în IDR, III/3, 197, „tipul II”).

— *COH(ors) II COM(magenorum)* (C. C. Petolescu, *loc. cit.*, nr. 6 : omisă în IDR, III/3, 197).

Repertoriul epigrafic al Miciei trebuie completat cu două inscripții publicate de L. Petculescu, în Potaissa, 3, 1982 (1983) ; nu era inutil să fie introduse și acestea, mai ales că sub nr. 405 *a* se citează, după aceeași publicație, o inscripție de la Alburnus Maior. Nu înțelegem însă de ce au fost omise notele noastre din SCIVA, 27, 1976, 3, p. 393 — — 398, unde se publică unele materiale noi și se propun cîteva rectificări epigrafice.

La p. 207, prezentînd așezarea antică de la Uroiu, autorii *corpus*-ului o identifică *Petris* (din Tabula Peutingeriana) : dar această formă este un ablativ, deci denumirea antică era *Petrae* (vezi și nr. 211), sugestivă, pentru exploatările de piatră (augit-andezit) de aici.

214. Remarcabil dezacordul dintre numele unității și supranumele imperial (r. 5 — 6) : *n(umerus) sing(ularium) Brit(annicorum) Philip[p]iani* ; cu acestea din urmă se acordă și *devoti* : cf. nr. 59 : *al(a) I Hisp(anorum) Camp(agonum) Philipp(iani) devoti num(ini) maiestat(i)que* (sic). Vezi încă IDR, II, 326 (Romula : vezi și nr. 325) : *Leg(io) XXI[I] Pr(imigenia) p(ia) fi(delis) Phi[li]ppianorum*.

217. Fragmentul de altar dolichenian a fost menționat mai întîi de I. I. Russu, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 419.

244. Nu ar fi fost inutilă o încadrare cronologică a comenzii lui C. Caerellius Sabinus asupra legiunii XIII Gemina : la Apulum, personajul este atestat prin cîteva inscripții (sub Commodus) (vezi PIR, II², 1936, p. 56 — 31, nr. 161).

268, 270. Inscripțiile legiunii II Adiutrix pia fidelis și vexilației legiunii VI Ferrata au fost prezentate, în afară de emisiunea radio citată, de H. Daicoviciu și colectivul șantierului Sarmizegetussa Regia, în Materiale și cercetări arheologice. A XV-a sesiune anuală de rapoarte, București, 1983, p. 232 — 233.

276. În r. 3, *STA* (începutul gentiliciului *Sta[tius]*) era, evident, ligatura *S* + *T* — cum se vede în fotografie (și o menționează înșiși editorii), dar nu apare în desen.

296. Forma *Dule[---]*, pentru *Dolichenus* o regăsim în Pannonia, la Brigetio (RIU, II, 523 : *ex region. Dulca* ; cf. *ibidem*, 522 : *cives Surus ex reg. Dolicu*). Este o redare orientală din care a derivat și actualul Tell-Duluk iar nu o formă locală („poate apropiat prin

etimologie populară cu lat. *dulcis*"), cum crede Russu.

391. Dacă siglele *M.A.* sînt *praenomen*-ul și *nomen*-ul lui *Superianus*, ele pot fi eventual și ale lui *Sup[---]natus* (deși în mod normal ar fi trebuit să fie, totuși, *MM. AA*).

La aceste observații concrete, se adaugă altele, de caracter general.

Mai întîi, de ordin bibliografic. Astfel, nu sînt citate o serie de lucrări de referință, precum contribuțiile lui P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Rennes, 1951, și *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960 (în special interesantele observații asupra inscripțiilor dolichenienе de la Ampelum), sau H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I—II—III, 1976—1977—1980. Citarea bibliografiei este „selectivă" (=subiectivă: se omit nume de autori și titluri de studii, mai ales cînd părerile acestora nu concordă cu vederile editorului [DB, III/3]); în schimb, se dau lungi citate cu conținut deseori identic din publicații (mai vechi) maghiare și germane și din CIL, repetînd prezentarea românească din *lemma*.

O problemă ridică și de data aceasta ilustrația. În numeroase cazuri, fotografiile sînt inutilizabile (vezi nr. 16, 50, 53, 66, 81, 83, 84, 88, 90, 94, 107, 110, 118, 120, 141, 158, 159, 190, 218, 232, 247, 263, 291, 294, 299 *a*, 305, 345, 364, 368, 393, 398, 410, 435, 437, 438, 440 — pentru a nu cita decît cazurile cele mai „sugestive"). Ca și la fasciculele anterioare (1 și 2) ale vol. III, I. I. Russu se înverșunează a publica ilustrația foto in-text — unde calitatea reproducerii fotografice permite adesea doar distingerea conturului monumentului și cîtorva detalii sculpturale (aceasta ne face să ne îndoim de exactitatea unor lecturi: vezi, de exemplu, nr. 114).

Este regretabil, astfel, că o lucrare de asemenea amploare, departe de a fi mai trainică decît arama, rămîne tot provizorie.

Constantin C. Petolescu

TOTIU TOTEV, *Manastirăt v „Tuzlalăka" — centăr na risuvanata keramika v Preslav prez IX—X v*, Sofia, 1982, 80 p., 69 fig.

Tuzlalăka este o terasă înaltă situată la 3,5 km spre răsărit de Preslavul Mare. Ea se află pe malul drept al rîului Tiča. În epoca medievală la Tuzlalăka se găsea o mănăstire, despre care acum, la capătul unor repetate campanii de cercetări arheologice, se știe că a fost centrul de producție al ceramicii pictate, atît de des întîlnite în cea de-a doua capitală a primului stat bulgar, adică la Preslav.

Primele săpături arheologice au fost efectuate de către Iordan Gospodinov, dar volumul pe care-l prezentăm cuprinde rezultatele investigațiilor din 1968 și 1969, făcute de un colectiv condus de Totiu Totev.

După o descriere minuțioasă a bisericilor, capelei și a tot ceea ce ține de mănăstirea care a funcționat aici în sec. IX — X, autorul se oprește îndeaproape asupra atelierului de ceramică pictată. Acest atelier se afla amplasat în partea de sud-vest a curții exterioare a mănăstirii de la Tulalăka. Firește, existența la Tuzlalăka a unui atelier de această natură a fost determinată de împrejurarea că în imediata apropiere se găsesc depozite de argilă, cum și apa necesară frămîntării lutului. Ceramica „fabricată" la Tuzlalăka se prezintă, în primul rînd, sub forma unor plăci (lamele). Acestea au fost folosite, înainte de orice, la decorarea marilor construcții de la Preslav, opera țarului Simeon (893—927), cel care a mutat capitala statului bulgar aici, aducînd-o de la Pliska.

Lucrătorii ceramiști erau înșiși călugării mănăstirii de la Tuzlalăka. Totiu Totev socoate că ceramica modelată dintr-o pastă mai puțin pură și decorată cu desene oarecum nedibaci executate marchează faza de început a atelierului de la Tuzlalăka.

În afară de plăcile pentru decorare aici se mai „fabricau" cornișe semicilindrice recurbate sau rectangulare, platouri și farfurii bogat ornamentate, cum și icoane, dintre care unele sînt în relief.

Se știe că în zona Preslavului existau și alte asemenea ateliere ceramice. Autorul crede, însă, că prioritatea o deținea atelierul de la Tuzlalăka; aceasta, nu numai din punctul de vedere al încadrării cronologice, ci și din cel al bogăției decorului pieselor ceramice, a gamei variate a culorilor și frumuseței execuției.

Pe bună dreptate remarcă Totiu Totev tehnica deosebit de precisă în realizarea icoanelor pictate și a celor în relief. Meșterii care le-au executat trebuie să fi beneficiat de o largă experiență împletită cu o îndemînare ieșită din comun. Dintr-un anumit punct de vedere ei erau niște artiști în cel mai deplin înțeles al cuvîntului. Mai mult, acești meșteri erau cunoscători buni ai sistemului cultural și al reprezentărilor de sfinți ca să nu mai vorbim de regulile iconografice în ceea ce privește compoziția și tipul figurilor. Ei cunoșteau, de asemenea, detaliile dogmatice ca și primele modele ale artei plastice creștine, create în Palestina, Siria, Egipt Asia Mică și Constantinopol.

Volumul se încheie cu cîteva concluzii privind locul mănăstirii și al atelierului ceramic de la Tuzlalăka în contextul atelierelor din jurul Preslavului în secolele IX—X.

Petre Diaconu

ABREVIERI

ActaArch	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Actes IX Congr	*Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 6—13 sept. 1972*, Bucureşti — Köln-Viena, 1974.
G. Alföldy, *Hilfstruppen*	G. Alföldy, *Die Hilfstruppen in der römischen Germania Inferior*, Düsselfdorf, 1968.
AIIA Iaşi	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Iaşi.
ArchRozhl	Archeologicke Rozhledy, Praga.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti.
Atheneum	Atheneum. Studi periodici di letteratura e storia dell'antichità, Pavia.
AUB	Analele Universităţii, Bucureşti.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BerRGK	Bericht der römisch-germanische Komision, Frankfurt Main.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
CNA	Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.
CreştCol	Cereşterea colecţiilor. Caiet selectiv de informare, Bucureşti.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
EM	Az Erdély Múzeum-Egylet évkönjvei, Cluj.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
IDR	Inscripţiile Dacie romane. Bucureşti.
IGCH	*An inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.
JRS	Journal of Roman Studies, Londra.
K. Kraft, *Rekrutierung*	K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951.
KSMoscova	Kratkie soobscenija, Moscova.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	Memoria antiquitatis, Piatra Neamţ.
NEH	Nouvelles études d'histoire, Bucureşti.
NZ	Numismatische Zeitschrift, Viena.
RE	*Realencyklopadie der classischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart.
RevMuz	Revista muzeelor, Bucureşti.
IR	Revista istorică română, Budureşti.

S C I V A , t. 36, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1985, p. 275—276

RRCD	Maria Chițescu, *Some aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, Oxford, 1981
RRHA	Revue roumaine d'histoire de l'art, București.
SA	Sovetskaja arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SCSIași	Studii și cercetări științifice, Iași.
A. Stein, *Reichbeamten*	A. Stein, *Die Reichbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944.
StMatSuceava	Studii și materiale, Suceava.
W. Wagner, *Dislokation*	W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 54.

Toute commende de l'étranger sera adressée à ROMPRES-FILATELIA, sectorul export-import presă, P.O.Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79 717 Calea Victoriei 125, Bucureşti, telefon 50 76 80

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA și colab. **Tropaeum Traiani. I. Cetatea,** 1979, 250 p., 28 lei.

MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria,** V, 1979, 168 p., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii,** 1979, 111 p., 6 lei.

RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească,** 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor,** V, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină,** 1980, 225 p., 36 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România,** 1980, 268 p., 29 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane,** III/2, 1980, 484 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU BÎRLIBA **La monnaie romaine chez les Daces orientaux,** 1980, 312 p., 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman,** 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică,** 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria,** VI, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din Bazinul Șomuzului Mare,** 1982, 195 p., 27 lei.

Fontes historiae Daco-Romanae, IV. Scriitori și acte bizantine, secolele IV–XV, 1983, 584 p., 43 lei.

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor,** I, 1884, 544 p., 71 lei.

Studii și cercetări de numismatică, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.

MIHAI SÂMPETRU **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane,** 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni,** 1984, 184 p., 29 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana – Suceava,** 1984, 132 p., 14 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia,** 1984, 188 p., 25 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești,** 1984, 170 p., 19,50 lei.

Arheologia Moldovei, X, 1984, 136 p., 22,50 lei

RM – ISSN 0039–4009

SCIVA, tomul 36, nr. 3, București, iulie–septembrie, 1985, p. 181–276

I. P. Informația c. 1419

Lei 35.